

Lolland Falster

1997

LOLLAND-FALSTERS HISTORISKE SAMFUND

Årbog 1997 – 85. årgang

Årsbogsredaktør: Poul Martin Hansen, Vålse.

Forside:

Emil Aarestrup, Lolland-Falsters Historiske Samfunds besøg på Malbork (Pommern),
Redningsfartøjet »L. W. Dam«, Gedser.

Tryk: Lollands-Postens Bogtrykkeri, Maribo.

Indholdsfortegnelse

<i>Jon Krabbe</i> Grønt Center - et lolland-falstersk initiativ Samtale med Poul Martin Hansen	5
<i>Nick Nyland</i> »Gid altid vort Venskab bestaa« Doktoren og Byfogeden i Nysted 1827-1838	18
<i>Grete Tuxen Andersen</i> »Dette ejendommelige Farvand« - Gedser Redningsstation	34
<i>Kurt Lindgaard Otoosson</i> Lidt told- og konsumtionshistorie fra Rødby	52
<i>Helge Hagemann</i> Er befolkningsudviklingen på Lolland-Falster skæv?	60
<i>Peter Paul Hansen</i> Sancta Birgitta Kirke i 100 år	78
<i>Frank V. Nielsen</i> Jernbanen på Nordfalster	84
<i>K. E. Watz</i> Lolland-Falster i bogverdenen	90
<i>Hvad vi så og hørte</i> På tur med Lolland-Falsters Historiske Samfund	96
MUSEET FALSTERS MINDER <i>Marit Zimmermann</i> »Gedelunden» - en forsvunden middelal- derlandsby i Toreby sogn	102
<i>Liselotte Mygh</i> Året rundt på Falsters Minder 1996	108
LOLLAND-FALSTERS STIFTSMUSEUM <i>Thomas W. Lassen</i> Tragiske hændelser - med glædeligt ef- terspil	112
<i>Thomas W. Lassen</i> Billedkavalkade 1996 Lolland-Falsters Stiftsmuseum	115
LOLLAND-FALSTERS LOKALHISTORISKE ARKIVER	118
Årbøger og andre udgivelser om Lolland- Falster	119
LOLLAND-FALSTERS HISTORISKE SAMFUND	120
Årsberetning	121
Driftsregnskab og love	122
Person- og stedregister	124

GRØNT CENTER - et lolland-falstersk initiativ

Man skal ikke følge ret meget med i mediernes debat for at vide, at dansk landbrug i dag står over for meget store udfordringer. - Det brændende spørgsmål her bliver selvfølgelig: Hvordan skal de takles? - Oprettelsen af Grønt Center er et betydningsfuldt forsøg på at give et integreret svar. - Årbogsredaktionen har derfor - ud fra tesen, hvad der sker af væsentligt i dag, kan være historie i morgen, - villet komme historien lidt i møde, og bringer derfor her en samtale med Grønt Centers nuværende, dynamiske bestyrelsesformand, Jon Krabbe og årbogens redaktør. Den vil dreje sig om idéen bag Grønt Center, og hvordan den omsættes i praksis, hvad der uundgåeligt fører til en omtale af dansk landbrugs påtrængende produktions- og miljøproblemer. - Med Grønt Center er skabt en optimistisk forskningsinstitution, der står i skarp modsætning til det triste billede, som dansk TV over for det øvrige land tidligere har tegnet af forholdene hernede

1988 var det år, vi fejrede 200-året for bondefrigørelsen herhjemme, et vigtigt skridt på vejen til den afgørende strukturændring, som fulgte i dansk landbrug.

Knap 100 år senere, da kornsalgsperioden ebbede ud var et nyt opbrud allerede i gang med omlægning til bl.a. en stor animalsk produktion, mejeridrift og slagteri-virksomheder.

Siden har forandringerne skridt for skridt og især i efterkrigsårene bragt landbruget ind i den omfattende industrialiseringsproces, der efterhånden har præget hele nationen og udvisket karakteristiske træk fra det gamle agrarsamfund.

I dag står dansk landbrug igen over for store udfordringer og har gjort det i nogen

tid. Blandt dem er de voksende miljøkrav særdeles iøjnefaldende og en vanskelig tilpasning af produkterne til store, fremmede markeder. Et ret afgørende moment er, foruden tilpasningen til det frie marked, også tilpasningen til EU's overordnede landbrugspolitik, der formentlig i endnu lang tid med prisansættelser og tilskud vil være bestemmende for landbrugsproduktionens art, størrelse og erhvervets rentabilitet.

Spørgsmålet er derfor, om vi ikke i dag som i 1880'erne igen står over for et opbrud m.h.t. de nuværende i produktionsformer, valg af afgrøder og produkter!

Fremtidens historikere vil kunne give svaret. Indtil da, kan vi kun gætte og vover det profetiske gæt, at vi måske hernelde på Lolland-Falster allerede befinder os i historiens værksted, hvad angår nogle af de idéer, der kan være svaret på de nye udfordringer. Som hævdede af tidligere museumsinspektør Else-Marie Boyhus i Samfundets årbog for 1995 "har vi altid ligget forrest i linien på de områder, vi har haft med at gøre."

Det er vel netop, hvad der er sket her i regionen med oprettelsen af et center, hvor man kvalificeret beskæftiger sig netop med de tanker, som kan medføre nogle af de strukturændringer, der skal til for at løse landbrugets påtrængende problemer. *Grønt Center* hedder det betegnende nok og er, som de fleste hernelde vil vide, beliggende på Vestlolland i nærheden af Holeby.

Med tanke på jubilæumsåret 1988 kan det således ligne mere end et tilfælde, at grundlaget for centrets start - oprettelsen af *Grønt Centers Fond* - blev lagt i oktober netop dette år.

Vi sidder en tidlig augustformiddag i høstens tid i Jon Krabbes store kontor på første sal i Frederiksdals hovedbygning. Varmeølgen har nu stået på i længere tid, og gennem de åbne vinduer, når lyden af arbejdende maskiner ind til os, som et sagte og passende akkompagnement til den samtale, der efter en lille indledende runde tager sin begyndelse:

Lad os så springe ud i det! - Hvad var det, der førte til dannelsen af Grønt Center - og netop hernelde?

- Ja, ... de tanker, der lå bagved var jo, at landbruget havde spillet en dominerende rolle ... måske i endnu større grad på Lolland-Falster end i de øvrige dele af landet fra 1880'erne, hvor vi fik de en betydelig

animalsk produktion. Der var stort set køer og svin på hver eneste ejendom; og efter anden verdenskrig skete der jo simpelthen det, at man syntes det var nemmere - og i langt de fleste tilfælde også bedre økonomi - blot at dyrke korn.

Så husdyrene forsvandt og med dem forsvandt også det intensive på bedrifterne. Dermed forsvandt også alle de følgeindustrier, som havde med landbruget at gøre: Altså slagterier, konservesfabrikker, mejerier. man bevægede sig kraftigt hen imod et meget ekstensivt landbrug.

Dertil kom så, at Nakskov Skibsværft var blevet nedlagt. Man stod med en masse ledig arbejdskraft og igennem lange perioder - og stadigvæk i dag - er Lolland-Falster et af de områder i landet med den højeste arbejdsløshed. Og altså på baggrund af

punkt 1: Denne ekstensiveringsproces, som har fundet sted.

punkt 2: Ledig arbejdskraft - og ... som

punkt 3: En viden om, at jord og klima rummer nogle muligheder, der går langt ud over blot at dyrke korn, som jo må betegnes som en ekstensiv afgrøde, som alle og enhver i verden kan dyrke og mange steder til langt lavere pris, end vi kan.

Der opstod så tanken om at få noget mere i gang hernelde, noget nyt i landbruget og i følgeindustrierne. Det var den hovedtankegang, der lå bag ved *Grønt Centers* oprettelse.

Jeg husker tydeligt tilbage til 1988, da man havde det første stiftende møde omkring *Grønt Center* i Bangs Have i Mariibo, fordi dér var en større kreds, hovedsagelig uden for landbruget, der mødte med - hvad skal vi sige, uden at der skal

Jon Krabbes

»Blå bog«

Født den 22. april 1936 i København.

Student fra Herlufsholm 1954.

Gift med magister Christine Marie Krabbe, f. Descôtes-Genon.

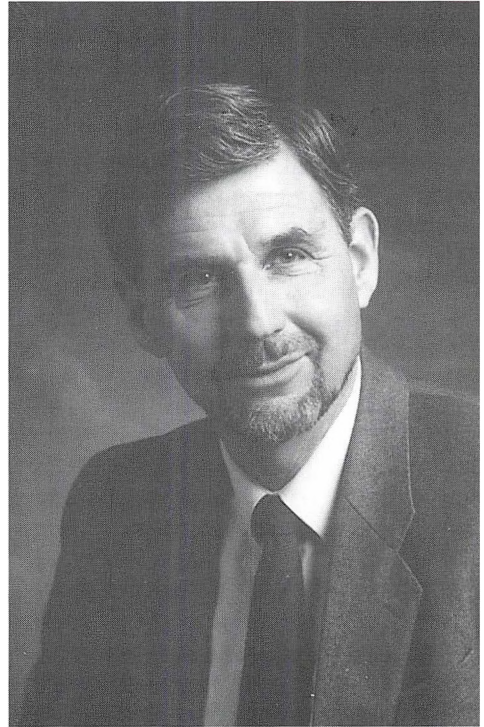
Landbrugsuddannelse bl.a. i U.S.A. Godsejer på Frederiksdal 1975. Medlem af bestyrelsen i adskillige landbrugsfaglige foreninger og sammenslutninger fx:

DLF 1971-83; Tolvmandforeningerne, nu Dansk Erhvervsjordbrug fra 1975, formand 1983-90; medlem af bestyrelserne for A/S Danisco, A/S Dan Disc og Det Classenske Fideikommis fra 1994.

Præsident for Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskab.

Formand for bestyrelsen for Grønt Center fra 1990.

Kammerherre, hofjægermester, R.

Jon Krabbe

lægges noget negativt i det - skolelærertankegangen, at nu skulle landbruget noget andet. Det var altså egentlig ikke tanker, som udsprang fra landbruget.

Blandt de bærende af idéen var Poul Christensen, - ja tidligere og nuværende amtsborgmester, - og man havde så indkaldt til et stormøde, hvor de mange brede kredse, som disse tanker var nået til, plus landbrugets organisationer var mødt op. Her jeg husker Jens Henriksen som formand for landboforeningerne, jeg selv som formand for tolvmandsforeningerne og Helge Paaske som formand for husmændene, som det hed dengang. Og efter

at de her mange inspirerende indlæg var kommet fra amtsborgmesteren og andre, så ventede man jo utrolig spændt på: Hvad ville landbrugets organisationer nu sige?

Jens Henriksen, som i forvejen var blevet kontaktet og spurgt, og som også var en idealist, han meldte meget, meget positivt ud. Jeg fulgte efter og så kom Helge Paaske også. - Og lige pludselig åndede salen lettet op igen: Nu er altså landbruget med på den tankegang. Det var faktisk en spændende oplevelse, der står printet temmelig stærkt i min bevidsthed.

Her fornemmes næsten noget af stemningen fra nogle af de store folkelige møder i forrige århundrede...

- Ja, Ja, netop ... og det var begyndelsen til Grønt Center... Men så kommer jo så det lange slid! -

Jens Henriksen var med i hele opstartsfasen, hvor jeg også deltog, og da den første bestyrelse blev dannet, da ... ja, og det ved jeg ikke af hvilke årsager, ... da fik jeg så ikke noget at gøre med det mere. - Men efter Jens Henriksens alt for tidlige død, blev jeg så kontaktet og spurgt, om jeg ville være formand for *Grønt Center*. Og det var samtidig med det tidspunkt, hvor jeg var holdt op i Tolvmandsforeningen.

Hvad år er det her?

- Det er...det må være omkring 89-90 ... i begyndelsen af 90!

Med andre ord: Et år eller halvanden efter mødet.

- Og det tyggede jeg jo noget på, men da de tanker ligger så dybt begravet i min

egen sjæl, havde jeg lyst til at sige ja...og svarede altså også ja.

... og vel også lidt moralsk forpligtet som den, der var med til at sætte dette i værk!

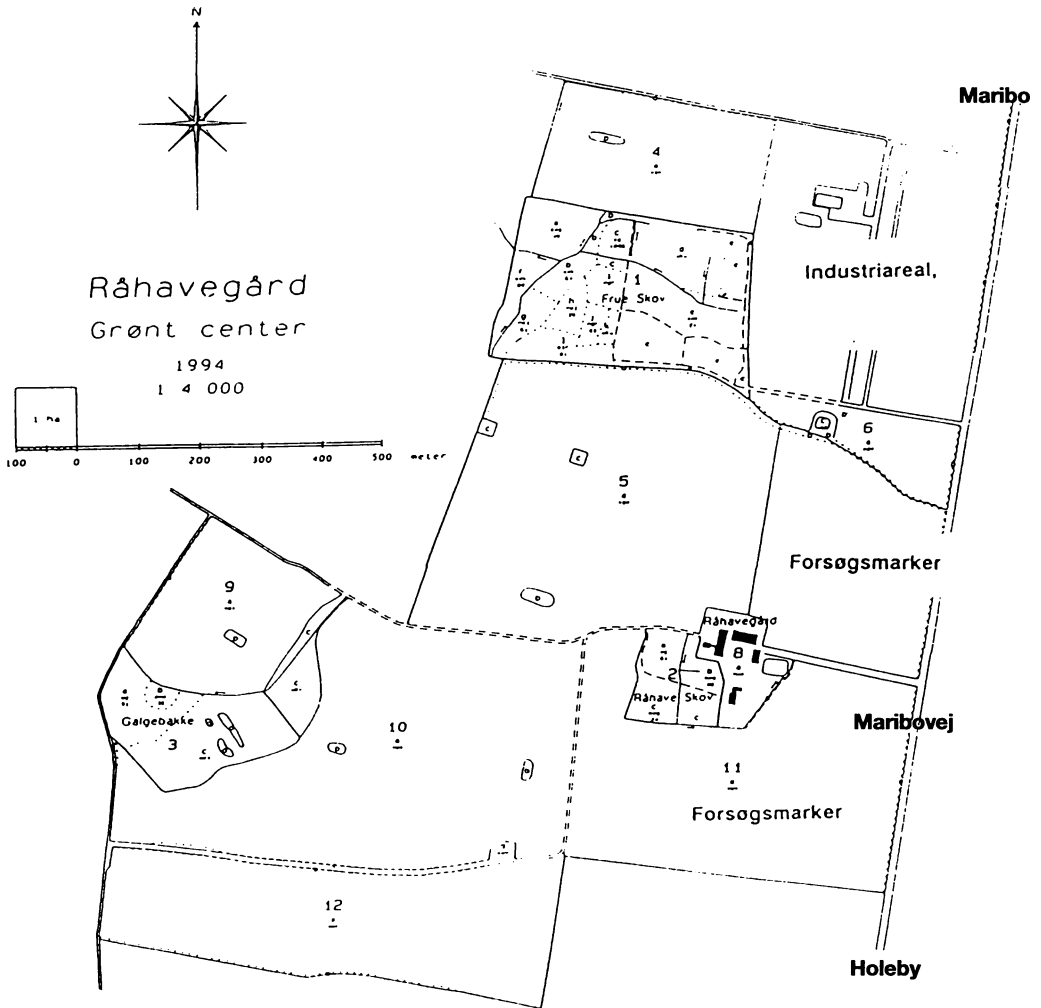
- Absolut! Det er da klart, at bordet fanger jo. Og det var så starten på, at jeg blev formand for *Grønt Center*. Og kort tid efter havde vi så den officielle indvielse af *Grønt Center*, hvor Poul Schlüter som statsminister var nede og klippe snoren over. Det blev for øvrigt en meget, meget festlig dag.

Jeg husker for resten, at jeg i min velkomsttale præsenterede Poul Schlüter som en *grøn statsminister*, og jeg kunne godt høre, at han ligesom ikke fangede den i første øjeblik, og jeg tænkte ved mig selv: Er jeg uerfaren? - Det er den grønne tankegang og selvfølgelig ikke tvivlen på den erfarne mand, der ligger bagved!

Ja, men én ting er idéerne, man begyndte med. Set bagud var de vel lidt diffuse i forhold til, hvad der så kom ud af det i løbet af det år eller halvanden, der blev arbejdet videre med dem?

- Det er klart, at ét er at have en tankegang på en lyserød sky, - noget andet at få sat den praktisk i værk. Det positive økonomiske udgangspunkt var jo EF's regionalfondsmidler, som sammen med kommunerne og amtet, der så mulighederne i det her, stillede i alt nogle og tyve millioner kroner til rådighed. - Jeg husker ikke tallene helt nøjagtigt, men mon ikke EF's regionalfond gav noget med en 12 - 14 millioner og kommunen stillede så grunden og Råhavegården til rådighed, og derfra fik man således både et solidt bygningsværk og en solid økonomi som start på det her.

Det vil sige: I skulle ikke ud med raslebøssen først, og alt det man ellers tit må bruge tid og kræfter på ?

- Nej, ... Nu kan man sige, det at få engageret både kommuner og amt og EU er selvfølgelig et raslebøsse-arbejde. Men

man stod, da først det var på plads, med et solidt fundament.

Og der vil jeg da sige - som for at få beskrevet det hele, - at da forprojektet til det her skulle finansieres, og idéerne omkring EU's regionalfond sættes i værk, da var lokale pengeinstitutter meget positive

og gav et beløb på en fire- femhundredetusinde. Så tankerne har mødt utrolig megen velvilje i hele sin opstartsfasen.

Nu nævner du de politiske kræfter og selvfølgelig også de store organisationer, der er med. Men spørgsmålet er jo også, hvordan tankerne bag 'Grønt Center' blev modtaget hernede i et område, der er præget af sukkerroedyrkning. Så vidt jeg husker, har du selv engang været inde på, at der kan være konserverende kræfter i tilknytning til denne givtige produktion; man ved, hvad man har!

Du har også sagt, at sukkerroer kunne man i virkeligheden meget bedre dyrke i en bræmme jord omkring Paris og så ned igennem... måske over Ungarn og den vej! - Det ved jeg ikke, om du genkender?

- Jeg genkender det, men jeg er ikke enig i konklusionen af det. Det er rigtigt, at når man skal studere, hvilke afgrøder, man skal vælge, skal det jo altid være dem, som jord og klima bedst betinger.

Og der er det typisk, at for eksempel for hvede dér gælder det, at det optimale hvedeområde i Europa ligger i Syddanmark og Nordtyskland. Og tilsvarende kan man sige, at for majs ligger den i Sydeuropa, for sukkerroerne ligger den i Parisområdet. Men det skal ikke afholde nogen fra at holde fast ved den sukkerroetradition, der er og i øvrigt er et stærkt fundament for landbruget på Sydhavsøerne. Det er det eneste faste udgangspunkt, vi har, for en rimelig god indtægt. Og det mener jeg helt klart skal fastholdes, selv om udbytterne ligger en anelse større i parisområdet. - Men jeg mener bare ikke, det er nok! Det er kornet, der er problemet,...

Så lad os dér bare tage en række historiske kendsgerninger i forbindelse med korn: Det var, da kornprisen faldt i slutningen af

1800-tallet, at man omstillede til animalsk produktion. Man beskyttede ikke landmændene. Det var deres egen sag.

Og typisk kan man se England og Tyskland på det tidspunkt, de beskyttede sig imod de lave kornpriser fra USA og Rusland. De oparbejdede ikke nogen animalsk produktion af betydning.

I Danmark lod man de frie kræfter råde, og landmændene blev nærmest tvunget ind i den animalske produktion, som i virkeligheden skabte en langvarig velstand i dansk landbrug. Og vi står faktisk nu hundred år efter i den samme situation.

EF har i 80'erne garanteret en høj kornpris, som nåede helt op på 150 kroner pr. tønde. Og nu falder den, og nu skal de frie markeds kræfter til. Derfor skal vi have fat i en ny omstillingsproces, reelt analog med den, der fandt sted for 100 år siden.

I den proces tror jeg ikke, man vil gå ind i kvægavl og mælkeproduktion. Dels er der kvoterne, dels betinger klimaet og jordbunden ikke så meget kvægavl. For det viser sig overalt i Europa, at dér søger kvæget hen, hvor græsset gror bedst, altså Vestjylland og Holland og desuden Irland, Bretagne, bjergområderne, hvor det regner meget, - for foden af bjergområderne. Det er dér, malkekvægets naturlige tilhørsforhold er.

Hernede har vi i virkeligheden et meget tørt klima, men en meget god jord, så det drejer sig her om vegetabiliske specialproduktioner, hvor samtidig det tørre klima betinger, at der bliver mere smag i produkterne - frem for dér, hvor det regner virkelig meget, og det så ender som vandmeloner alt sammen.

Det er det ene element og er så det budskab, vi arbejder mest med...eller skal vi

Grønt Center, Råhavegård, Maribovej 9, Holeby – Administrationsbygningen th. i billedet. Derudover rummer centret laboratorium, prøveøkken, øvelseslaboratorium og væksthuis m.m.

sige ... måske mest udelukkende på at virkeliggøre.

Men der bør også være nogle muligheder for en svineproduktion i Storstrøms Amt, idet netop korndyrkningen og de arealer, der skal aftage gylden, er gunstig for den. Og med svineproduktionen står dansk landbrug med nogle trumfkort verden over, som bør udnyttes bedre.

Derfor arrangerer *Grønt Center*; - det er vi lige ved at få på skinner nu - et stort PR-møde i november måned for svineavlerne. Men det bliver ikke på andet niveau, end vi blot har det med som ... skal vi sige ... som formidlere. Al vores forskning, al vores indsats ligger på de intensive specialer inden for planteavl ... og tilhørende forarbejdningsvirksomhed ...

Altså som en højkvalitetsproduktion, der kan bære nogle arbejdsomkostninger?

- Ja, og dér kan vi så sige, at selvfølgelig interesserer vi os også for kornet, fordi korn som speciale har jo også nogle muligheder i dag. Der tænker vi selvfølgelig først og fremmest på maltbyggen. - Og i øvrigt har vi et stort maltbygprojekt kørende, hvor vi vil gøre det gode produkt endnu bedre. - Men hovedkræfterne ligger nu på de specielt intensive, vegetabiliske produktioner.

Betyder det også noget, at kornavlerne kan gå ind i en turnus dér. Jeg tænker på sædskifte osv. ?.

- Jamen, det er klart! Man kan jo ikke dyrke disse specialer uden at have en om-drift, hvor kornet går ind. Derfor har vi også formuleret en målsætning om, at 20% af amtets kornproduktion burde er-stattes af vegetabiliske højeværdiafgrøder.

Og et glimrende eksempel har man jo indenfor søstererhvervet, dansk skovbrug, hvor pyntegrønt og juletræer er netop den intensiverende faktor, som har skabt en god indkomst i dansk skovbrug inden for de sidste 10 år. Her har man meget dygtigt gjort sig til europamester på en specialproduktion, som er arbejdskrævende, som kræver markedsføring, og som giver - ud over beskæftigelsen - en god indkomst til producenten. Jeg forestiller mig ikke, at man i landbruget kan tage ét produkt, - vi skal have **en række!** Men analogien over til skovbruget er meget klar.

Man kan vel sige, at budskabet her drejer sig om, at dansk landbrug sammen med en vis animalsk produktion skal have en langt mere differentieret planteproduktion. Det var som bekendt den mangesidige produktion, der var styrken i det gamle gårdbrug. Hvis noget gik galt med det ene, så ... nåh ja, gyngerne og karusellerne! Og det er jo så netop den kurs, man har forladt med den ensidige planteproduktion, ikke?

- Jo, man skal tilbage til en større grad af alsidighed. Men dér vil jeg så sige, at...jeg har mange gange brugt det billede om Storstrøms Amt, ... at man står i en valgsituation ... om det skal udvikle sig til et prærielandbrug eller en urtehave. Og det er urtehaven, naturligvis, vi går efter - med frodige og forskellige vegetabiliske produktioner.

Men man skal bare ikke have romantikken om urtehaven så meget med, fordi vi skal ind i nogle specialiserede stordriftsproduktionsgange for at være internatio-

nalt konkurrencedygtige. Altså forstået på den måde, at hvor man tidligere dyrkede drueagurker i et lille hjørne af urtehaven, så skal vi hen og snakke om mange hektarer og en mekaniseringsmulighed, og det skal vi på alle områder. For ellers er det ganske simpelthen ikke muligt.

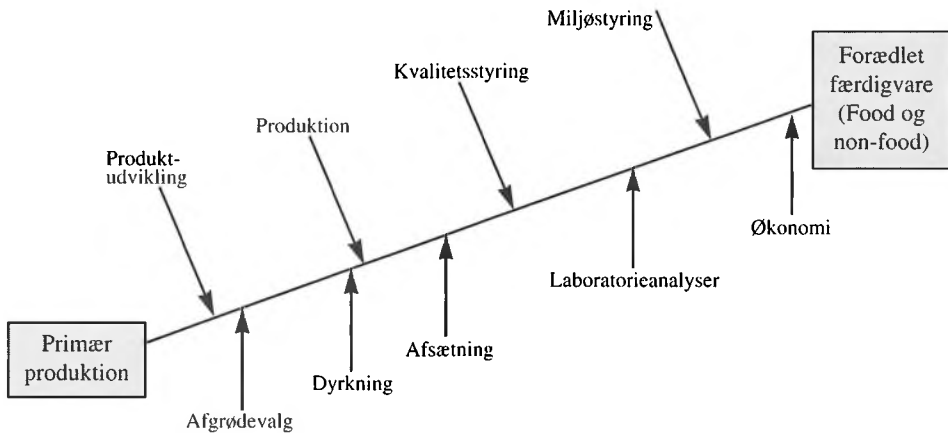
Udgangspunktet er jo en relativ dyr arbejdskraft, og hvis ikke vi er internationalt konkurrencedygtige, kan det simpelthen slet ikke nytte noget. Og der kan man ikke blive ved at tage hjørnet af en have

Det er jo det samme forhold, der gør sig gældende med den økologiske drift. Den skal jo også virkelig kunne svare sig i konkurrence med den anden..

- Det er nemlig det rigtige og noget de færreste ved, at de gennemsnitlige økologiske markstørrelser, er større end ved de gennemsnitlige traditionelle, sammenlignelige produktioner. Fx økologiske gulerødder: der er markstørrelsen i gennemsnit for hele landet større end ved den traditionelle produktion. Det er noget de færreste ved, fordi man forestiller sig altid, at det er sådan lidt idyllisk, - men det er det altså ikke!

Nu har mikromakrobølgen i 60'erne, - det underligt religiøse med måneskin, og jeg ved ikke hvad. - jo fra begyndelsen belastet det økologiske lidt! ...

For en snes år siden hørte jeg et foredrag om økologisk planteproduktion, hvor man talte om, at det, der var behov for, var, at man i stedet for en forskning, der alene gik efter højtydende sorter, burde man arbejdede mere på at frembringe rust- eller svamperesistente sorter, sådan at man undgik alt for meget sprøfjteri. Det var den vej, man måtte gå, men også at i den sidste ende skulle det altså kunne betale sig. - Det er det ene!

Et andet problem, som ikke specielt har med økologi at gøre, har jeg forstået, skulle ligge i, at man i dag kan få sædekorn, der er meget homogent, hvad egenskaber angår. Derved skulle en mark kunne blive katastrofalt følsom over for fx et rustangreb, fremfor hvis den havde været tilsået med "gammeldags" sædekorn med stor varians. Der ville sandsynligvis så blot være forekommet pletvise rustangreb. M.a.o. man bevæger sig her med mængden og ensartetheden over i et alt eller intet.

- Det er også rigtigt, og det er sådan set analogt med frygten for sygdom i husdyrene, hvor man er bange for at samle dem i for store enheder, ... at så kan det gå galt!

Det er det med sygdomsrisikoen, der måske stiger efter en kvotientrække, når man forøger antallet af dyr efter en differensrække eller noget i den retning. Sygdomsrisikoen øges voldsomt!

- Det gør den også! Og det er givet, at der omkring planteforskningen i dag stiles meget imod naturlig resistens.

Men der vil jeg da godt i denne forbindelse som et af Grønt Centers hovedvirkeområde sige, at navnet 'Grønt Center' harmonerer også med tidens bevægelse om, at vi skal tilbage til naturen, og at hele miljøaspektet i produktionen er et væsentligt udgangspunkt i Grønt Centers virke

Altså at hele miljødiskussionen ikke opfattes blot som noget generende, men essensen i den tager man alvorligt?

- Som noget positivt, fremadrettet! At vi for det første beskæftiger os noget med den rene økologiske produktion. Vi er blevet et led i Statens Planteavlsvforsøgs forskning omkring økologi og har marker med sædskifter udlagt med økologisk produktion. Det er det ene.

Det andet er spørgsmålet: Hvor ender hele denne økologiske diskussion henne,

hvor vi bevæger os henimod en mindre brug af hjælpemidler. Der hører jeg altså til dem, der tror på, at den økologiske produktion er kommet for at blive.

Men der er en så udpræget række af besværligheder i, at den kommer til at omfatte hele produktionen. Så jeg tror, at det der sker, det er, at den traditionelle landbrugsproduktion bliver trekvart økologisk, idet man vil benytte en masse af de elementer, som indgår i det økologiske: Færre sprøjtemidler, nøjagtig dosering af gødsningen, resistente sorter. Jeg tror det, fordi den traditionelle produktion kan ikke lide at være i baghjulet. Og den vil gøre det igennem det, vi kalder IP-produktion, - som i øvrigt er et dårligt ord.

Hvad betyder det?

- Det betyder integreret produktion, og det siger heller ikke mennesker noget som helst. Men det er altså en bevidst minimering af hjælpestoffer, uden at produktionen tager af.

Lad os nu sige, at en afgrøde traditionelt har fået fire sprøjtninger, så går man ned og nøjes med én, hvor den økologiske siger nul! - Det er derfor jeg siger trekvart økologisk. - Og samtidig skal det ske med så miljøvenlige sprøjtemidler, som overhoved kemikalieindustrien nu kan fremstille, således at der ingen reststoffer kan findes i produktet!

Og læg mærke til, at dér er det forkætrede Round-Up jo et fantastisk godt middel. Selv om størstedelen af befolkningen i dag tror, at det er et skrækeligt middel, så er der ikke på noget tidspunkt fundet nogen sprøjtemiddelrester af det! Det er meget miljøvenligt ...

Altså hverken fundet noget i drikkevandet eller i produktet!

- Begge steder er det med garanti ikke fundet! Og da er det meget uheldigt, at der er kommet usaglige elementer ind i diskussionen. Jeg tænker her ikke mindst på Københavns Vandforsyning. - Jeg ved ikke, om du kender historien.

Det blev slået voldsomt op, at nu var der blevet fundet rester af Round-Up i vandet i form af et nedbrydningsprodukt, der hedder ampa. Og det blev slået voldsomt op, at nu var Round-Up, som hidtil var betragtet som det sikreste, alligevel et farligt sprøjtemiddel.

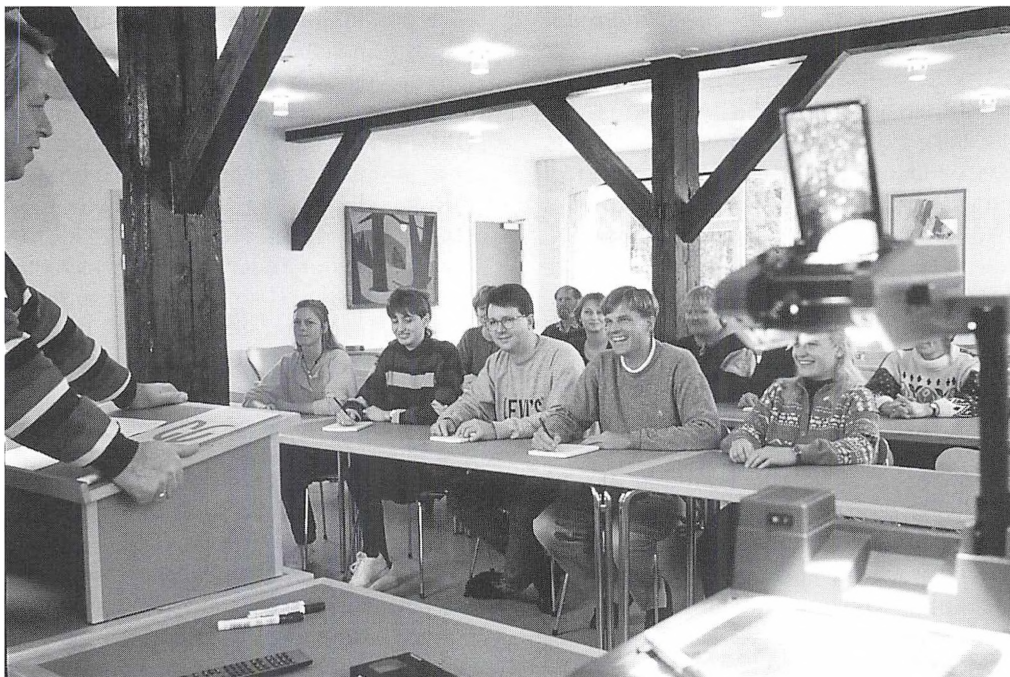
Så sendte man prøver, - man kunne ikke selv håndtere det, - men landet sendte dem til Holland, og det viste sig så, at der var ampa i disse prøver.

Hvad man ikke havde fortalt, det var, at man havde sent nogle prøver med af destilleret vand, og dér viste sig også at være ampa i, som man bagefter kunne spore til alene kom fra sæbe og vaske-midler, fordi glasset havde været vasket. Og så forstummede hele den diskussion.

Men det der er det helt besynderlige, det er, at hvorfor skal sæbe så ikke under behandling. For den indeholder jo også det, man troede var farligt. Det sker ikke, fordi sæbe anvendes af hele Danmarks befolkning, og det kan man ikke lave om på.

Ja, det hele skal jo med også det, der stammer fra husholdningen!

- Men som sagt, jeg er ikke i tvivl om, at økologien er kommet for at blive, og den vil udvikles. Hvor stor en procentdel af den samlede produktion, der vil være økologisk med den merpris, der ligger på det, vil være op til forbrugerens eget frie valg og lyst til at betale det, som det koster ekstra. Og der er det som allerede nævnt mit hovedsynspunkt, at den traditionelle produktion vil gå hen og blive trekvartøkologisk.

Grønt Center råder også over møde- og undervisningslokaler. Her afholdes kurser for bl.a. landmænd og butiksassistenten. Medarbejderne på centret har erfaring med undervisning inden for bl.a. økologi, ernæring, levnedsmidler, hygiejne samt kvalitets- og miljøstyring.

Og når vi taler om den traditionelle produktion, dér vil jeg gerne lige føje til, at når det gælder gødskning, eller kunstgødning, så er der i kunstgødning ikke andet end, hvad der i forvejen er i husdyrgødning.

Ja, det har været en temmelig kunstig diskussion ...

- ... og som er ved at forstumme, for kvælstof er nu engang det samme, om det kommer fra Norsk Hydro, eller det kommer fra kolort eller ærteplanten. Det kan ikke spores at være andet! Problemet ligger alene i doseringen!!!

Hvorimod pesticiderne er en ny dimension i naturen. Og de indeholder en række

problemer, som vi må forholde os til og arbejde os hen imod at klare!

Det hører jo altsammen bl.a. ind under det forbrugerhensyn, som jo også får en stærk understregning i vendingen fra Grønt Centers program om den integrerede produktionsproces: Fra jord til bord! - Eller vendt om: Fra bord til jord! - som du hellere vil have, så udgangspunktet er forbrugeren.

Er det de senere års stigende forbrugerbevidsthed, - der øjensynlig efterhånden vil brede sig til den øvrige del af verden, - der afspejler sig her? Den har jo haft den virkning, at vi i dagens Danmark i stigende grad efterspørger kvalitet og

gennemsigthed m.h.t. produktionsmåden.

- Kvalitet ... og miljøcertificering, ja! Og der har vi da et program, vi kører i dag, der hedder miljø- og kvalitetscertificering. Det er i øvrigt en af de ting, som Grønt Center har fået anerkendelse for.

I forsøger altså også at imødekomme forbrugerne med miljørigtige produkter?

- Ja, det drejer sig jo i sidste ende om at kunne opnå både en kvalitets- og en miljøstyring i forbindelse med landbruget produkter såvel i jordbruget som de forskellige forarbejdningsvirksomheder. For i de kommende år må vi forvente netop hos forbrugerne, at de vil stille voksende krav til produkternes kvalitet både med hensyn til ernærings- og sundhedsværdi, men også til miljøet taget i bredeste forstand.

Her kommer så certificeringen ind efter internationale standarder, der skulle sikre forbrugeren, at produktet er, hvad det giver sig ud for at være, og at processen til det så at sige er autoriseret.

Og her kan jeg da så fortælle, at i forbindelse med et af vore projekter vedrørende kvalitetsstyring opnåede en frugtavl at få sin æbleproduktion certificeret i 1993.

Det var så et planteprodukt. Men vi har jo også nogle åbenbare problemer inden for den animalske produktion. Jeg tænker naturligvis her især på vækststoffer og antibiotika, som man indtil for nylig har skrevet og talt så meget om.

- Her er Grønt Center også med og det i et projekt, der drejer sig om at udvikle et system, som inden for grovvarebranchen kan dokumentere og sikre kvaliteten af

foderproduktionen, altså en kvalitets- og miljøstyring også dér.

Projektet sker i samarbejde med Statens Planteavlsvforsøg, 3P Management og DLG, Dansk Landbrugs Grovvarereselskab, hvor systemet afprøves på foderfabrikken i Høng, der har en årlig produktion på 100.000 tons foder. Herfra er de bl.a. storleverandører af foder til Harbos kalkunfarm. Projektet skal tjene til inspiration for hele branchen, der hidtil har manglet et sådan system, ...deraf selvfølgelig diskussionen.

Der kan nok ikke være tvivl om, at et dokumentationssystem af den art i stigende grad også vil kunne få indflydelse på dansk landbrugs afsætningsmulighederne på det internationale marked. Kan de øges, vil det naturligvis betyde vækst i beskæftigelsen både inden for landbruget og dens følgesindustrier.

Nu har vi talt om et par af jeres projekter, - I har i et bredt spekter af mange andre. Men hvordan får I spredt interessen for disse problemer og får de praktisk arbejdende landmænd og virksomheder draget med ind i en omfattende udvikling, som jo er målet?

- Lad mig her sige, at vi ikke blot er et center med skrivebordsarbejde, det er vi også, men vores styrke er, at vi også arbejder med tingene i praksis. Foruden et stort laboratorium, kontor og mødelokaler, lade, maskinhal og væksthuse har Grønt Center ca. 100 ha agerjord i drift herunder 27 ha som forsøgsarealer, og dertil skal vi så regne 16,5 ha skov.

Så vi er i høj grad også praktisk arbejdende - bl.a. med økologiske produktionsmetoder, - og så råder vi i øvrigt over en tværfaglig medarbejderstab med en bred ekspertise - for uden landbrug - inden for havebrug, miljø, levnedsmiddelproduktion, kemi og projektledelse

Det indebærer, at vi ikke skal vente så længe som ellers med at få kombineret de teoretiske og praktiske resultater og den deraf følgende samlede vurdering. Vi står altså så at sige, hvor alle disse ting kan ske på stedet.

Gennem mødevirksomhed, - jeg har allerede nævnt vores kommende PR-møde for svineavlere - gennem undervisning af bl.a. landmænd og butikspersonale og ved hjælp af konsulenter spredes *Grønt Centers* forsøgsresultater og metoder over hele landet, men vi har da selvfølgelig en særlig tilknytning til Storstrøms Amt og kommunerne dér.

Ud over vore egne forsøgsprojekter og samarbejde med andre forskningsinstituti-

oner kan vi med konsulentbistand og anden måde yde praktisk hjælp på mange niveauer inden for jordbrug og fødevarerindustrien. Vi huser også gerne på lejebasis andre initiativer og stiller vore lokaler og ressourcer til rådighed. Formålene skal blot være i overensstemmelse med *Grønt Centers* hele virke.

Vi står således efterhånden - synes vi - med en solidt funderet virksomhed, åbne over for fremtidens muligheder i arbejdet for et konkurrencedygtigt, miljøsikkert dansk landbrug og dets følgeindustrier. - Det håber vi så også at få held til at virkeliggøre!

»Gid altid vort Venskab bestaa«

Doktoren og Byfogeden i Nysted 1827-1838

Af Nick Nyland.

Digteren Emil Aarestrup skrev andet end de galante vers, som de fleste af os kender. Han havde også en spids, polemisk pen og dertil temperament. Som ung, nyuddannet læge og poet gjorde han ved sin ankomst som byens læge helt selvfølgelig sin entré i Nysteds højere selskabelige kredse. Alt syntes at ånde idyl, indtil - ja, læs selv videre i denne artikel, der er skrevet af en nutidig fagfælle og praktiserende læge i Esbjerg med både indsigt i Aarestrups arbejdssituation og indlevelse i hans digtning. Den opruller, hvorledes digteren og doktoren gebærdede sig i den lille by i et efterhånden dybt modsætningsforhold til dens øverste myndighedsperson, og hvad det affødte af ærgrelser og trakasserier. - De tyngede dog ikke mere, end at netop i denne periode kom - hvad artiklen tillige afspejler - de fleste af de kendte fortryllende og muntre vers fra digterens pen.

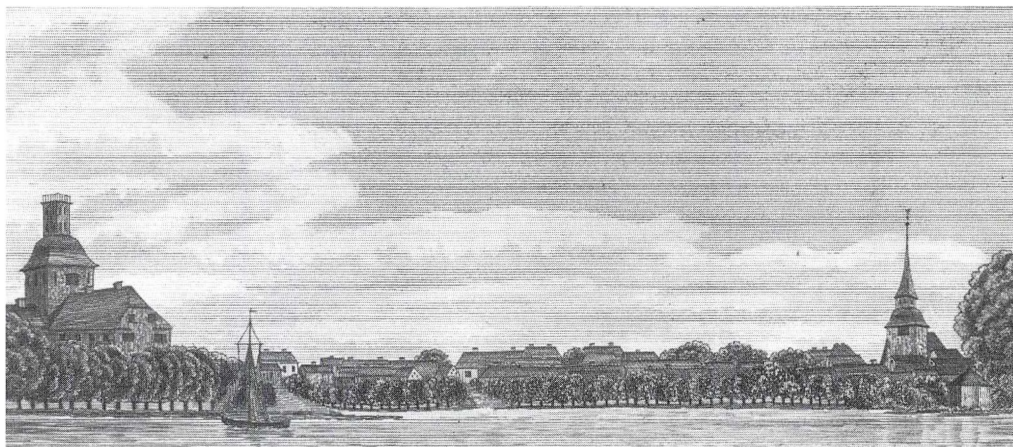
En digter i doktorstolen

"Mit Hoved er gennembrændt af Solhede, og mine Fingre svirke af Skarlagenspulse", skriver digteren og lægen Emil Aarestrup i juli 1842 til en ven i København (1). Aarestrup (1800-1856) havde siden 1827 været praktiserende læge på Lolland. Først på øens sydkyst i den lille købstad Nysted, hvor han skrev de fleste af sine senere så berømmede digte, og fra 1838 i Saksøbing. I 1849 opnåede han at blive stiftsfysikus (amtslæge) i Odense, hvor han levede til sin død i 1856.

Eftertiden kender bedst Aarestrup som digter. Han udgav kun en enkelt digtsamling, mens han levede ("*Digte*", 1838). Den solgtes kun i 50 eksemplarer. En

gruppe af digtene er heri samlet under overskriften "*Erotiske Situationer*", og Aarestrup er blevet kaldt den første erotikker af moderne tilsnit (2).

Fordi Aarestrup blev berømt, er en del af hans breve blevet gemt. Selvom han forbavsende sjældent skrev om sit arbejde som læge, får vi dog af brevene et vist indtryk af en alment praktiserende læges dagligdag i den første del af 1800-tallet. At han ofte fik inspiration til sine digte, mens han sad i doktorstolen på vej i sygebesøg, fremgår af følgende lille vers. Verset er fra et hyldestdigt til lægekollegaen Oluf Bang (1788-1877) i anledning af dennes sølvbryllup. Aarestrup skrev ofte sine breve på vers (3):

Nysted set fra noret ca. 1845. Til venstre Aalholm slot (Christiansholm), som blev opført i middelalderen på en holm i noret. Omkring 1800 byggede den naturvidenskabeligt interesserede Frederik von Raben et observatorium på middelalderborgens nordøstlige tårn. Det nedreves ved slottets renovering i 1889. Emil Aarestrup var huslæge på Aalholm. Flere af Aarestrups børn havde medlemmer af grevefamilien som fadder. Prospektet udlånt af Lolland-Falsters Stiftsmuseum.

*"Medens Bondeslæden tumler
henad Vejens glatte Spor
paa en Sygerejse, mumler
jeg i Skægget disse Ord:"*

Den erotiske doktor

Det var ret usædvanligt, at en nyuddannet læge fra Københavns Universitet, og ovenikøbet en, der havde bestået eksamen med udmærkelse, her i begyndelsen af 1800-tallet valgte at slå sig ned som privatpraktiserende læge i en af landets mindste og mest afsides købstæder. Med sin begavelse og initiativrigdom kunne Aarestrup formentlig let have gjort karriere i hovedstaden. Aarestrup var ganske vist nygift, men pga. arv var han ikke uden midler. Det var således ikke bydende nødvendigt for ham at skaffe sig et levebrød, sådan som det var for så mange andre nyuddannede læger, der straks stiftede familie.

Nogle har ment, at Aarestrups hustru Caroline Aagaard, der inden giftermålet boede i Præstø, bevidst trak ham sydpå og væk fra en udsvævende livsførelse i København. I foråret 1827 havde en bror til Aarestrups nære studiekammerat Seligmann Trier (1800-1863) desuden fået bevilling til at åbne et apotek i Nysted. Disse 2 forhold kan naturligvis have været medvirkende, men andre tungtvejende motiver må også have ligget bag.

Mest fristende er teorien (4) om, at Aarestrup søgte bort fra hovedstadens snæversynede og fordømmende borgerskab for sammen med sin tilkommende hustru i landlige omgivelser at realisere sine romantiske fantasier, sin drøm om at leve et liv i kærlighed, mand og kvinde sammen, i pagt med naturen. *"Giv Pokker i, hvad andre tænker, smid Fordommene ud, løs dit snørede Kjøleliv, lad*

Lungerne udfolde sig frit, så der kan strømme Ilt til Hjernen". Sådanne budskaber sendte den medicinstuderende Aarestrup mange af i brevene til Caroline i deres forlovelsestid. Frihed, naturlighed og sundhed hørte sammen i Aarestrups livsfilosofi. Det gjaldt også i kærlighed.

En sådan programerklæring finder vi bl.a. i et tidligt digt:

*"Lad alle Hensyn være døde!
Alt hvad vor Kærlighed indskrænker!
Først naar paa ingenting man tænker,
kan Sjælene æterisk gløde."*

At Aarestrup har forsøgt at leve drømmen ud og holde bryllup midt i naturen, kunne vers 1 i det såkaldte bryllupsdigt godt give holdepunkt for:

*"O, var det Synd at vi var ene?
At ved vort Bryllup var saa faa?
At mellem høje tavse Grene
en Stork vi kun i Reden saa?"*

Tiltrækningen mellem kønnene var det emne, han skrev om gennem hele sin forfatterperiode. I digtene med overskriften "Erotiske Situationer" er det ofte et vel-formet dameben, et par runde kvindearme, en hårløk, en dunet nakke eller andre kvindelige attributter, der har inspireret ham. Det har givet ham et ry som skørtejæger, men sandheden er nok snarere den, at han har udlevet sine fantasier i digtningen og har opført sig sømmeligt i den nystedske lilleby. Der var vel også dengang grænser for, hvad en praktiserende læge kunne tillade sig af udskejelser, hvis han ville bevare patienternes respekt og tillid.

Nynedsat læge

Aarestrup havde bestået sin embedseksamen i sommeren 1827, og allerede om ef-

teråret nedsatte han sig som praktiserende læge i Nysted. Konkurrence fra nabolægerne i de omkringliggende byer Nykøbing Falster, Maribo, Saksøbing og Nakskov var der naturligvis, men konkurrenterne boede dog alle mindst en snes kilometer borte, hvilket gav nystedlægen et ganske godt revir at praktisere i.

En praktiserende læge havde i begyndelsen af 1800-tallet kun 3 - 4 daglige lægepatientkontakter. Det lyder ikke af meget i nutidige ører, men flere kunne han ikke overkomme pga dårlige veje og elendige transportmidler. Det var ikke ualmindeligt, at et sygebesøg kunne tage det meste af en dag, og alle årets 365 dage var vel at mærke arbejdsdage.

De fleste af læge-patientkontakterne var sygebesøg. Boede patienten uden for byen, skulle Aarestrup hentes i vogn. En læderbetrukket lænestol uden ben blev ved hjælp af læderstropper og jernhager spændt fast på vognens sidestykker. I denne doktorstol sad Aarestrup under køreturen til den syge. Om sommeren som nævnt med risiko for at blive solskoldet, om vinteren i en fodpose til midt på livet og en plaid om benene. Ofte blev han afbrudt midt i sin digtning af tilkald til patienterne, og han digtede da videre under køreturen:

*"En Vogn kom dundrende
paa Byens Gade!
De brune Heste dampede paa Ryggen,
og var i Stand til simpel Gallopade,
men deres Hov
slog ingen Hippokrene.(5)
De rev mig ud af Musens Embrassade.
Og Køresvenden var ej græsk af Aasyn,
men med den gamle lollandske Facade.
Han saa med Rolighed,
hvordan jeg putted
Ho'det i Rejsehuens Retirade,
og at jeg stak*

Emil Aarestrup (1800-1856) var 1827-1838 praktiserende læge i Nysted. I 1835 blev han uvenner med byfogeden Jens Schwensen, der beskyldte Aarestrup for at udvise manglende omhu for sine patienter. Aarestrup anlagde injuriesag mod Schwensen. Sagen udviklede sig til en drabelig strid på ord mellem den iltre, ironiske læge og den spidse, nidkære embedsmand.

*i Lommens mørke Afgrund
de næsten ubeskrevne blege Blade."*

Aarestrupfamilien faldt som socialt lige-stillet godt ind i byens overklassemiljø. Man omgikkes grevefamilien von Raben

på det nærliggende Aalholm slot, hvor Aarestrup blev huslæge, og ved dåbs-handlingen efter Aarestrups andet barns fødsel i 1830 stod byfogeden Jens Schwensen fadder (6).

Ved fødselsdagsfesten den 28. februar 1833 for Aarestrups hustru Caroline kun-

Maleri fra ca. 1825 af den unge cand. jur. senere kancelliråd Jens Schwensen, der var byfoged (borgmester), politimester og dommer i Nysted 1829-1867. I de første år var der et nært venskab mellem familierne Schwensen og Aarestrup, bl.a. stod Jens Schwensen fadder ved Aarestrups 2. barn Emmas dåb i 1831.

ne de forsamlede gæster, inklusive byfoged Schwensen, istemme en af Aarestrup forfattet lejlighedssang, der bl.a. indeholdt følgende strofe:

" ...
*Gid den trives og blomstre,
den venlige By,
som skønt gammel og skrøbelig,
eengang var ny!
Og deri
alle vi,
baade store og smaa,
gid altid vort Venskab bestaa".*

Injurien

Men idyllen og venskabet varede ikke ved. I 1834 var byens borgmester, kancel-

liråd og cand. jur. Jens Schwensen (1797-1874) og byens praktiserende læge blevet rygende uvenner. Det ulmende fjendskab mellem de to mænd brød ud i et alvorligt sammenstød om aftenen den 1. maj 1835, da Aarestrup og Schwensen sammen med byens øvrige spidser og en del udenbys gæster var til selskab hos byens toldforvalter Winding.

Under en ophidset diskussion ytrede byfogeden, at Nysted fattigkommission var meget utilfreds med Aarestrup som læge for byens fattige, og at der ideligt kom klager over hans manglende omhu og tilsyn med fattigpatienterne. Schwensen påstod yderligere, at mange andre også var utilfredse med Aarestrup, ja selv de familier, hvor han var huslæge, klagede over ham (7).

Det var ikke en helt ligegyldig person, der fremsatte disse udtalelser. Jens Schwensen forenede i sin stilling som Nysteds byfoged både hvervet som borgmester, politimester og dommer. Som bierhverv havde han desuden formandskabet i fattigkommissionen.

Baggrunden for uoverensstemmelsen

Anledningen til uvenskabet var en koppe-epidemi året forinden, hvor Aarestrup havde organiseret de nødvendige smittebegrænsende foranstaltninger (indretning af epidemisygestuer og isolation af smittede) og tilset de koppesyge patienter.

Problemet var, at denne aktivitet egentlig var den offentligt ansatte distriktslæges arbejde. Det fik distriktslægen sin faste løn for. Nysted hørte til Maribo lægedistrikt, men distriktets offentligt ansatte læge, distriktskirurg J. N. Wilhjelm (1793-1881), der var bosat i Maribo, havde 20 - 30 kilometer til det afsides Nysted. Han havde formentlig nok at gøre andetsteds under epidemien, og med hans

accept havde Aarestrup påtaget sig at lede epidemibekæmpelsen i Nysted. Efter Aarestrups egen angivelse medførte det et stort ekstraarbejde for ham bl.a. med tilsyn og behandling af mere end 60 koppe-syge patienter.

Nysted kommune havde ved denne ordning sparet rejsediæter og beforderingsudgifter til distriktskirurgen i Maribo, og da Aarestrup mente, at hans ulejlighed nok kunne være en erkendtlighed værd, sendte han et andragende til kommunen om en "gratifikation" fra kommunekassen i anledning af det udførte arbejde under koppepidemien.

Ansøgningen blev behandlet i de "eligerede borgeres" råd (en tidlig form for byråd). Ifølge oplysninger, som Aarestrup fik under hånden, havde rådets medlemmer støttet ansøgningen, mens byskriver Schwensen, som var mellemmand mellem rådet og stiftamtet for Lolland og Falster, i en påtegning indstillede, at ansøgningen blev afslået. Stiftamtmanden i Nykøbing Falster havde den endelige afgørelse i økonomiske sager, og han fulgte Schwensens indstilling. Afslaget begrundedes af byfogeden med, at Aarestrup igennem flere år frivilligt havde påtaget sig størstedelen af distriktslægens pligter og derfor ikke pludselig kunne komme og forvente sig honoreret herfor med tilbagevirkende kraft.

Schwensen havde på samme tid undladt at honorere Aarestrup for udstedelse af dødsattester på to fattiglemmer. Schwensen hævdede, at da Aarestrup af kommunens fattigkommission var ansat til at varetage kommunens fattigpraksis og fik løn herfor, skulle han også skrive dødsattesterne gratis.

I den sidste sag optrådte byfogeden i modstrid med loven, hvad enten det nu var af uvidenhed eller af uvilje. Pga. et folkeligt røre i begyndelsen af 1800-tallet

efter forlydender om skindødes begravelse havde Danske Kancelli i henholdsvis 1829 og 1832 udstedt plakater (lovbekendtgørelser), der bestemte, at ingen af-død i København eller købstæderne måtte begraves, før en autoriseret læge havde synet liget og udstedt dødsattest.

Ifølge plakaten havde lægerne krav på honorar herfor. Denne bestemmelse havde Aarestrup henholdt sig til, da han sendte regningerne til byfogedens kontor, men byfogeden havde altså fortolket plakaten anderledes. Aarestrup måtte helt til stiftamtet med sine regninger, førend han fik sine retmæssige honorarer udbetalt.

En fornærmet læge

Aarestrup var nu blevet fornærmet, selv om han vel nok til dels selv var skyld i, at han blev misbrugt ved at have påtaget sig uhonoreret arbejde for kommunen. Det var ifølge distriktslægenes instruks deres pligt gratis at tilse de af kommunernes syge fattige, som var under offentlig forsorg. Dette arbejde dækkedes af deres faste løn. Det lægelige tilsyn med de fattige var imidlertid ikke defineret som en ret, men kun som en pligt for distriktslægerne.

Som fattiglæge havde distriktslægen krav på rejsediæter og betaling for befording af kommunerne, og i løbet af et år kunne disse småindkomster godt blive et ikke uvæsentligt tillæg til den lidet fyrstelige distriktslægeløn. Da privatpraktiserende læger i 1800-tallet i større tal begyndte at nedsætte sig i småbyerne, benyttede mange kommuner sig af muligheden for at ansætte dem som fattiglæger i stedet for distriktslægerne. Diæter og rejseomkostninger blev mindre, og lægen var ovenikøbet lettere tilgængelig.

En sådan aftale om fattigpraksis havde Aarestrup indgået med fattigkommissionen i Nysted. Hans løn herfor var 40 rdl.

om året. Det var en god starthjælp for den nynedsatte læge, og et sådant tilbud kunne han ikke sige nej til. Berøringsfladen til befolkningen blev større og dermed også muligheden for at markedsføre sig. I samme ånd havde han påtaget sig også de øvrige offentlige opgaver, kommunen bad ham om, dvs. behandlingen af smitsomt syge og koppevaccinationen, selvom det var ulønnet arbejde for ham.

Aarestrups følelse af ikke at blive tilstrækkeligt påskønnet i sit arbejde fik ham til at opsigte dette uformelle samarbejde med kommunen. I begyndelsen af marts 1835, dagen efter modtagelsen af stiftamtets afslag på "gratifikationen", sendte han et brev til "Nysted Købstads eligerede Borgere". Med slet skjult bitterhed meddelte han, at nu ophørte hans imødekommenhed: "... jeg udbeder mig det ikke anset som nogen umotiveret Fremgangsmaade, naar jeg i Fremtiden henviser alle i Byen indtræffende medicinale Forretninger, der ikke paaligger mig, samt overhovedet alt, hvad der ikke maatte konvenere mig at udføre fuldkommen gratis, til Distriktslægen, hvem Byen betaler en aarlig Lønning, og paa hvem den følgerig har retmæssigt Krav. Ærbødigst Aarestrup."

Uoverensstemmelsen kunne vel nok være løst med en smule diplomati fra både Aarestrups og Schwensens side, men her var to stærke personligheder, to magtmennesker stødt sammen i den lille købstad. Emil Aarestrup, den iltre digter og læge med det skarptslæbne tale- og skriftsprog, en mand, der med sin veludviklede sans for underfundighed og ironi var svær at klare i en diskussion, og så Jens Schwensen, den spidse og nidkære embedsmand, bykongen, der var vant til at have eller få ret. Der var lagt op til krig, og den kom snart efter.

Det skæbnesvangre aftenselskab

På et tidspunkt under aftenselskabet hos toldforvalteren diskuterede han og Aarestrup byens sygehus. Aarestrup, der var sygehusets læge, mente, at sygehuset havde pligt til at modtage enhver syg, der blev henvist, mens toldforvalteren, der administrerede sygehuset, hævdede sygehusledelsens ret til at afvise patienter.

Schwensen blandede sig i samtalen og meddelte, at han havde samme opfattelse som toldforvalteren. Han syntes i øvrigt ikke, at Aarestrup skulle pukke så meget på sygehusets pligt, når han selv for nyligt helt ulovligt havde nægtet at tilse en koppemistænkt patient.

Den hændelse, han refererede til, var indtruffet blot en uge tidligere. Nysted kirkes organist Jens Peter Malling havde den 25. april henvendt sig til Aarestrup og bedt ham tilse en tjenestepige. Malling var bange for, at hun havde kopper. Skrækken for en epidemi sad stadig i kroppen på byens indbyggere, og i lighed med fremgangsmåden under koppepidemien året forinden henvendte Malling sig til Aarestrup. Men Aarestrup havde jo i mellemtiden som nævnt i brevet til byrådet bestemt sig til at arbejde efter reglerne, og da der var mistanke om et smitsomt tilfælde, henviste han derfor organisten til byens øvrighed, dvs. byfoged Schwensen, som havde pligt til at underrette distriktskirurgen i Maribo om smitsomme sygdomme.

Det nægtede Schwensen. Malling blev sendt tilbage til Aarestrup, der nu i det mindste udbad sig en skriftlig rekvisition fra byfogeden, førend han tilså patienten. Heller ikke det ville Schwensen gå med til. Den stakkels organist, der nu flere gange forgæves var løbet frem og tilbage mellem de to kamphaner, bad påny Aarestrup tilse pigen, og det indvilligede Aarestrup i "af Artighed mod den, der anmodede mig,

og af Omhu for Byen”, som han senere forklarede i retten. Naturligvis kunne Aarestrup se det urimelige i, at patienten skulle undgælde for hans kontrovers med byfogeden. Det viste sig i øvrigt, at pigen blot havde et ubetydeligt udslæt.

Denne sag trak Schwensen nu frem i diskussionen, og i ophidselsen over at Aarestrup stadig mente sig berettiget til sin handlemåde, udvidede byfogeden anklagen mod ham og påstod, at både de fattige i kommunen og også de mere velhavende, som Aarestrup var huslæge for, klagede over hans forsømmelighed som læge. Han hævdede, at fattigkommissionen af den grund ønskede aftalen med Aarestrup om byens fattigpraksis hævet.

Den højlydte diskussion påkaldte de øvrige gæsters opmærksomhed, og Aarestrup krævede nu at få at vide, hvem der havde klaget over ham, ellers forlangte han, at Schwensen øjeblikkeligt trak sine anklager tilbage. Schwensen kunne på stående fod kun erindre sig selv som en af de utilfredse patienter og ville i øvrigt ikke æde nogen af udtalelserne i sig igen.

Dr. Aarestrup kontra byretsdommer Schwensen

Kontroversen kunne vel endnu på dette tidspunkt være bilagt, evt. ved den fælles bekendt toldkaptajn Windings mellemkomst. Det skete imidlertid ikke. I stedet blev sagen yderligere tilspidset af et brev, som Schwensen straks efter sammenstødet skrev med henblik på afsendelse til stiftamtet for Lolland og Falster. Selv kaldte han det en forespørgsel, men både Winding, som han viste det til, og Aarestrup, som fik brevet oplæst af Winding, betragtede det som en klage over Aarestrups optræden ved undersøgelsen af tjenestepigen.

Aarestrup blev fortørnet, dels over klagen, men naturligvis også over, at den

blev omdelt til uvedkommende, endog inden den var behandlet i stiftamtet.

Svaret fra stiftamtmand Kristian Jessen til Schwensen stiller endnu engang byfogedens uvidenhed om reglerne eller nok snarere hans uvilje imod at følge dem til skue. Det skulle senere under retssagen vise sig, at han var ganske godt inde i lovparagrafferne, når de vel at mærke kunne anvendes til hans egen fordel. I stiftamtmandens svar lød det bl.a.:

”... undlader jeg ikke tjenstligen at meddele, at jeg ikke paatvivler, at Cand. Med. Aarestrup, naar han derom modtager Rekvisation fra det Offentlige, vil yde al mulig Assistance under mistænkelige eller farlige Sygdomstilfælde, imod at han erholder derfor den i Plakat af 4. Oktober 1825 bestemte Godtgørelse, men at man paa den anden Side ikke er bemyndiget til at rekvirere hans Hjælp, uden i saadanne overordentlige Tilfælde, hvor det kunne være forbundet med Fare at udsætte Lægehjælpen, indtil Distriktslægen kan være afhentet.”

Stiftamtmandens svar var således ganske entydigt. Aarestrup havde været i sin gode ret, mens Schwensen helt havde fejlbedømt situationen, for ikke at bruge et stærkere udtryk. Brevet fra amtmanden var dateret den 20. juni 1835 og svækkede Schwensens påstande om lægelig forsømmelighed. Skrivelsen kunne måske have dannet baggrund for et forlig, men det var allerede for sent.

Ved Schwensens klage til amtet, var målet fuldt for Aarestrup. Først havde byfogeden nægtet ham en rimelig godtgørelse for arbejdsindsatsen under koppeepidemien, derefter havde fogeden undladt at betale hans regninger for to dødsattester, dernæst havde han nægtet at give en skriftlig rekvisation, så Aarestrup kunne få betaling for det arbejde, han udførte på distriktskirurgens vegne, og nu anklagede

kancelliråden ham ovenikøbet offentligt for forsømmelighed som læge og sendte klager til stiftamtet.

At byens øvrighed erklærede ham for forsømmelig i jobbet som læge ikke blot krænkede Aarestrup. Det var også en trussel mod selve hans eksistens som læge, hans levebrød. Derfor havde han allerede midt i maj besluttet sig for et drastisk skridt. Han anlagde injuriersag mod borgmester, politimester, byretsdommer, kancelliråd og cand. jur. Jens Schwensen.

Retsagen anlægges

Det var en lidt usædvanlig situation for retsvæsenet. Byfogeden, der var stiftamtmandens repræsentant i byen, ja egentlig repræsenterede det enevældige styre og af kongen var sat til at forvalte landets love i Nysted og det tilhørende Christiansholms birk (8), kunne trods alt ikke være dommer i sin egen sag. Amtmanden løste problemet ved at udnævne Schwensens kollega i Maribo byfoged Valentin til sættestemmer i sagen. Det trak lidt ud med formaliteterne, bl.a. fordi der skulle autoriseres en ny retsbog. Schwensen havde nemlig modsat sig, at retsbogen fra Nysteds politiret blev anvendt i sagen.

Endelig blev sagen berammet til onsdag den 1. juli 1835 på rådstuen i Nysted. Begge de stridende parter mødte. Det fremgår ikke af akterne, at Aarestrup førte sin sag gennem en advokat. Da alle Aarestrups skriftlige indlæg desuden er affattet med hans egen håndskrift, må det antages, at han førte sagen selv. Juristen Schwensen, der selv førte sin sag, gjorde allerede fra starten ophævelser, idet han med henvisning til nogle lovparagraffer påstod, at sagen var rejst for sent. Retten skønnede dog med henvisning til de førnævnte forberedelser, at der var en rimelig forklaring på udsættelsen og afsagde kendelse om, at sagen skulle fortsættes.

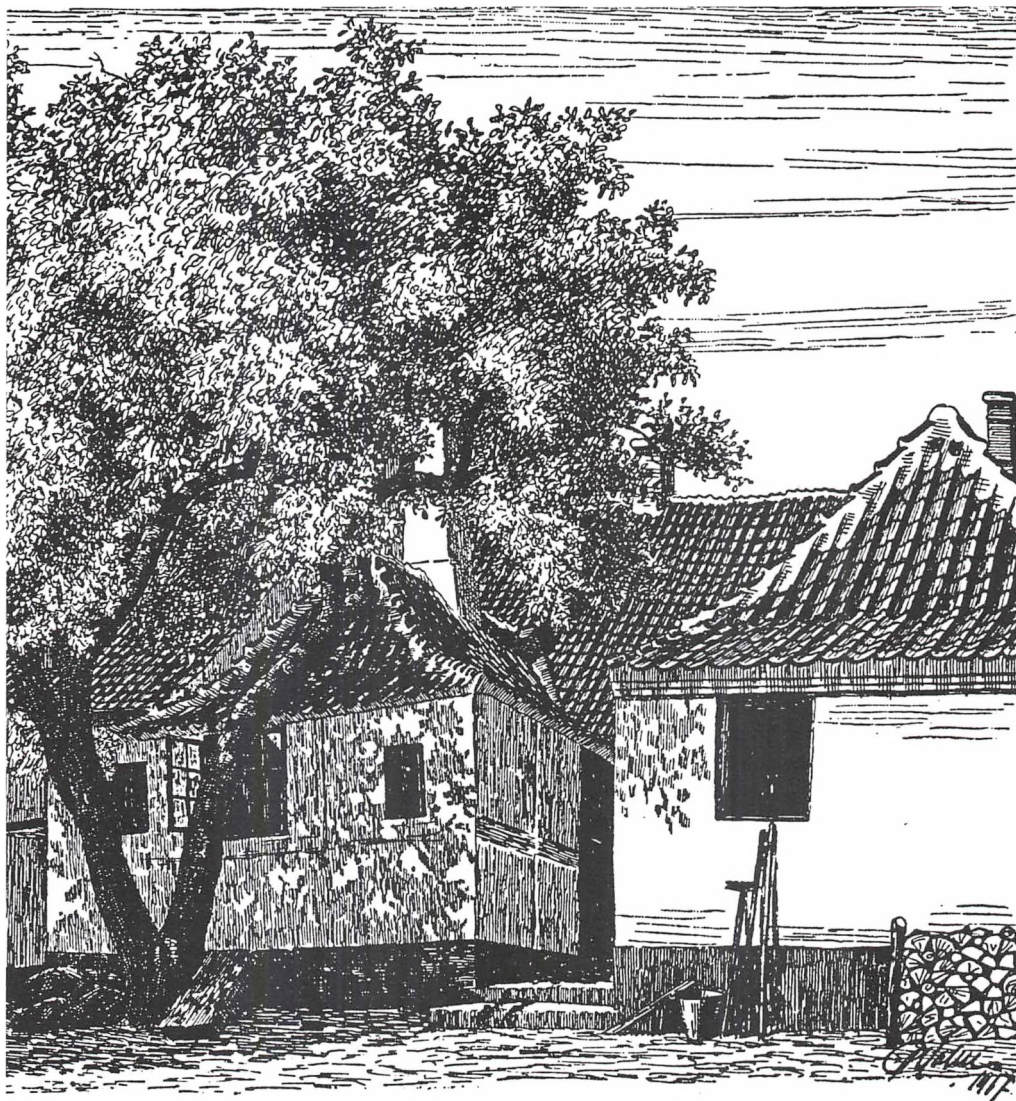
Aarestrup havde regnet med, at retssagen kunne afvikles på nogle få retsmøder. I sit klageskrift til retten var Aarestrups påstand, at Schwensen gennem sine udtalelser og sin klage til stiftamtet ”med skadefro Hensigt” havde forsøgt at udbrede et urigtigt omdømme om ham og skade ham i hans borgerlige stilling som læge. Aarestrup forlangte mortifikation af Schwensens påstande samt Schwensen idømt en passende mulkt og betaling af sagens omkostninger. Det mente han at kunne opnå ved afhøring af to vidner fra aftenselskabet, der kunne bekræfte Schwensens udtalelser, samt fremlæggelse af erklæringer fra fattigkommissionen, hvori samtlige nuværende medlemmer og tidligere formænd bevidnede (modsat Schwensen), at de aldrig havde hørt om klager over Aarestrup og i øvrigt ønskede hans aftale om fattigpraksis fortsat.

Aarestrup anlages

Så nemt gik det imidlertid ikke. Schwensens manøvrer i det første retsmøde var forvarsel om en langtrukket retssag. Da byfogeden ingen officielle klager kunne fremlægge, blev det nu hans opgave at bevise sandheden i sine påstande gennem vidneafhøringer. Til det formål havde han tilsyneladende finkæmmet byen for belastende rygter om Aarestrups virke som læge, og disse rygter forsøgte han at få en række vidner til at bekræfte i retsmøderne. Sagen kom til at strække sig over 5 måneder og i alt 8 retsmøder, og den gav anledning til hidsige indlæg fra begge parter. Spørgsmålene til vidnerne og vidnernes svar blev omhyggeligt nedskrevet i retsbogen.

Fravær fra praksis

Det første, Schwensen borede i, var Aarestrups fravær fra praksis. Schwensen søgte gennem sine spørgsmål til Aarestrups

Efter at have været læge i Nysted et par år opførte Aarestrup bygningen Adelgade 80 som bolig (og dermed også lægekonsultation). I begyndelsen af 1830'erne øgedes huset mod gårdsiden med tilbygningen til højre. I den fik Aarestrup sove- og studerekammer, og her er de fleste af hans senere så berømmede digte skrevet.

to og sine egne 16 vidner dels at få bekræftet, at Aarestrup havde hyppige fravær, dels at fraværene havde private årsager og endelig, at fraværene gav anledning til misfornøjelse blandt patienterne. Bl.a. havde Aarestrup været bortrejst i hele fire måneder i 1832.

Denne rejse i selskab med en smuk komtesse har beskæftiget Aarestrup-forskere en del. I nogle sommermåneder i 1832 ledsagede Aarestrup den jævnaldrende lungesygge Amalie Raben fra Aalholm til en række kursteder i Tyskland. Der er ikke tvivl om, at komtesse Raben betød meget for Aarestrup, siden han forlod sin kun få år gamle, nystartede praksis for at følge hende. Brevene hjem til hustruen Caroline i Nysted strutter dog så voldsomt af længsel efter hende, at teorier om mere end en spirituel forbindelse mellem Aarestrup og hans patient ikke er troelige. Mest sandsynligt er det, at han havde indvilliget i at være ledsager på opfordring af Amalies far, baronen på Aalholm. Amalie Raben døde på hjemrejsen af sin tuberkulose og blev begravet i Tyskland. Efter hjemkomsten skrev Aarestrup et sorgfuldt digt ("Amalie Raben"), hvori han begræd tabet af "*hendes Aand, den kærlige, den rige*".

Ind i dette vemodige minde følte Aarestrup nu, at Schwensen trampede med sine beskyldninger om fravær af private årsager og hensynsløshed overfor de tilbageblevne patienter. Det affødte et vredt svar fra Aarestrup: "*Hvorledes mit Arrangement var, er Schwensen aldeles uvidende om, og det er en Sag, som hverken vedkom eller vedkommer ham*".

Af sagens videre behandling fremgik det, at Aarestrup i sit fravær havde ansat lægen E. J. Haderup (1806-1870) som privat vikar. Det var den velforberedte Schwensen udmærket klar over, og han mente ydermere at have bevis for Aare-

strups ligegyldighed over for de øvrige patienter, idet han i retten kunne fremlægge to dokumenter som bevis for, at byen havde været uden læge en periode. Øjensynlig havde han endevendt arkivet på byfogedkontoret, for det ene bevis var en kopi af familien Aarestrups rejsepas fra Nysted til København den 19. maj 1832 (Aarestrups tysklandsrejse udgik fra København), og det andet var rejsepasset den modsatte vej for vikaren Haderup, dateret den 2. juni samme år. Med tillæg af rejsetid skulle Nysted have været uden læge i samfulde 16 dage.

Det benægtede Aarestrup. Han fremhævede i sin replik, at han forud for sin afrejse havde informeret samtlige hjem, hvor han var huslæge, og at han desuden havde bedt både distriktskirurg Wilhjelm i Maribo og stiftsfysikus Georg Jessen (1794-1844) i Nykøbing Falster om i givet fald at træde til i ventetiden på vikarens ankomst og i øvrigt stå vikaren bi i vanskelige tilfælde. Aarestrup havde fået begge embedslægers tilsagn. Herefter pointerede Aarestrup, at han som "*aldeles fri og uafhængig praktiserende Læge*" kun havde pligter overfor de personer og institutioner, han havde indgået privat kontrakt med. Byen Nysted som sådan og dens øvrige indbyggere havde intet krav på ham.

Henvisningen til de to fjerntboende embedslæger var ikke en fuldgod erstatning for Aarestrups egen tilstedeværelse. Det havde Schwensen et vidne på. En skomagers kone havde under Aarestrups fravær taget den lange vej til Nykøbing Falster i forsøget på at hente stiftsfysikus Jessen til sin syge mand. Det var imidlertid ikke lykkedes, så hun måtte køre tilbage til Nysted med uforrettet sag. I retten udtalte hun dog, at hun ikke havde følt anledning til at klage herover, men nogen snak om sagen må der vel have været, si-

den Schwensen kunne huske tildragelsen her tre år efter.

En hel række af Schwensens vidner blev nu stillet det ledende spørgsmål, om ikke de havde oplevet, at Aarestrup ikke var hjemme, når de sendte bud efter ham. En snedkermester kunne berette, at han året forinden var meget syg [af kopper] og derfor lod Aarestrup kalde. Aarestrup kom først dagen derpå efter fornyet anmodning. Snedkeren vidste dog ikke, om forsinkelsen blot skyldtes, at lægen var forhindret dagen i forvejen.

En daglejer kunne fortælle, at han en aften ved 8-tiden ville hente læge til sin syge datter, men ikke traf Aarestrup hjemme. Da han igen henvendte sig den følgende morgen, var lægen kommet hjem og fulgte straks med til den syge pige. Manden modtog imidlertid først den af Aarestrup foreskrevne medicin så sent fra apoteket, at datteren døde forinden. Han tilføjede i retten, at han ikke følte grund til at klage over Aarestrup og ikke havde klaget over ham til andre. Da Schwensen kendte til sagen og havde indkaldt vidnet, var daglejerens sidste udtalelse måske ikke helt i overensstemmelse med sandheden.

Væver Lars Klausen fortalte retten, at en fattighusbeboer Mikkel Møller, der ifølge vidnet var syg af både utøj og svir, havde undret sig over, at lægen ikke besøgte ham, da han ikke vidste, hvorlænge han skulle bruge den medicin, som lægen havde sendt ham.

Ellers havde væveren ikke hørt nogen besvære sig over Aarestrup, "*uden ved at han ikke altid kom straks*".

En enke kunne om sin afdøde ægtefælles sygdom og død fortælle, at Aarestrup havde passet manden meget godt undtagen engang, da hendes datter for Aarestrup anmeldte, at mandens fontanelle [kunstigt frembragt sår, som skulle skabe

afløb for sygdommen] var taget stærkt til at bløde. Aarestrup havde svaret, at han ville spise først, men da datteren vendte tilbage og meddelte, at det var meget nødvendigt, at han kom, var han kommet inden et kvarter. Den sidste dag, manden levede, var der bud tre gange til Aarestrup, men om han ikke var hjemme eller ikke kunne komme, vidste vidnet ikke. Da Aarestrup kom efter det tredje bud, kunne manden ikke tale og døde straks efter. Hun følte dog ingen anledning til at klage over Aarestrup.

Nogenlunde enslydende udtalelser kom fra flere vidner. Udsagnene indeholdt ingen reelle klager, som vidnerne tydeligvis nødtigt ville fremkomme med i retten, men bidrog imidlertid til det indtryk, at Aarestrup kunne være svær at få fat på. Nogen snak og utilfredshed havde der øjensynlig været i byen.

At Aarestrups temperament nok af og til kunne bringe ham i vanskeligheder i forholdet til patienterne, vidner en udtalelse fra en af Nysteds snedkere om. Ifølge retsbogen forklarede snedkeren, at han en aften forlangte råd af Aarestrup pga. kolik som følge af brok. Aarestrup havde svaret, at han kunne komme igen næste dag. Da snedkeren ytrede, at kolikken smertede meget, og at han ikke kunne vente, fik han igen besked på at vente til næste dag, fordi "*han selv havde maattet vente paa Patienten over 14 Dage*". Snedkeren blev stødt og ville gå, hvorpå Aarestrup havde sagt, at når det endeligt var nødvendigt, kunne han komme ind, men nu var snedkeren blevet fornærmet, var gået sin vej og "*havde hjulpet sig selv tilrette*".

I nogle af sine ledende spørgsmål til vidnerne insinuerede Schwensen, at private årsager ofte var grunden til Aarestrups fravær. Han havde desuden selv bemærket, at forspændte vogne kunne

vente i flere timer foran Aarestrups hus i Adelgade, og han påstod, at *"hvor han er at træffe, siger han nok sjældent eller aldrig."* Schwensen søgte desuden at få vidnerne til at udtale, at Aarestrup først tog på sygebesøg langt op ad dagen, underforstået at Aarestrup sov [for] længe om morgenen.

Denne nidkærhed og smålighed grænsende til perfiditet fik Aarestrup til at fare i flint. I et skriftligt indlæg til retten, hvor han kommenterer et 27 sider langt schwensensk indlæg med påstande om ugidelighed og fravær, sprutter pennen af indignation og sarkasme. Schwensens klage til stiftamtet over Aarestrups manglende tilsyn af organistens pige får følgende ord med på vejen: *"S. nedskrev som sagt Klagen, ... opsatte imidlertid dens Afsendelse, men gik hen med den til sin Ven Toldkasserer Winding, forelæste den for denne, aabenbart - han maa foregive for W. og mig, hvad han vil - i den Hensigt endnu yderligere at fornærme mig og true mig ved de, i hans Ører, skrækelige Banstråler, som han fra sin forfaldne Politimesterbolig troede at kunne udslynge over mit Hoved"*.

Og længere nede i replikken: *"Paa Side 23 lader det til, at Schwensen under Nedskrivningen af sit Indlæg ... er blevet overfaldet af en god, ærlig Søvnighed. Som om han sad i sin Kakkellovnskrog, med Slaabrok og nedtraadte Tøfler, en ærefrygtindgydende Genstand for sin lille Sophus måske, fortæller han Eventyr. Man vil ikke tro sine egne Øren, men han fortæller virkelig i Retten, som sin sidste og vigtigste Anklage imod mig, en Anklage, som han haaber, jeg ikke vil undgaa: "at jeg, førend 1. Maj, sildig er staaet op og ogsaa sildig, mærk almindeligvis, gaaet ud til mine Patienter. At jeg - i otte Aar - oftere har forladt Byen for Morskabs Skyld (ak), at jeg for noget over et Aar si-*

den er rejst til Nakskov og Maribo med Købmand Heidenheim og Madam Mackeprang (endog i Hirsch's Vogn); for to a tre Aar siden med Annexbonden i Grønnegade (Gud bevares); for syv eller otte Aar siden med Forpagter Frederiksen (uhørt); for fire a fem Aar siden med Sekretær Schouvs (skrækkeligt)."

Efter på denne måde at have givet udtryk for sin mening om Schwensens evner og for sin opfattelse af retten til et privatliv ved siden af praksis vedgik Aarestrup, at han dagligt var bortrejst fra Nysted: *"At jeg forresten næsten daglig rejser fra Byen, skønt her findes Syge, tilstaar jeg gerne, da min meste Praksis er på Landet."*

Thi kendes for ret

Efter at alle vidner var afhørt og parternes skriftlige indlæg var modtaget af retten, blev sagen optaget til doms. Det var under vidneafhøringerne ikke lykkedes Schwensen at fremdrage officielle klager fra patienter eller fattigkommissionen. Det havde han formentlig heller ikke turdet håbe på, men hvad værre var, så løb hans bestræbelser på gennem belastende vidneudsagn at sandsynliggøre sandheden i sine udsagn om Aarestrup også ud i sandet. Da det kom til stykket, havde ingen vidner lyst til at vedkende sig deres småbrokkeri og utilfredse udtalelser i retten og derved komme i klemme mellem to af byens notabiliteter.

Den 2. december 1835 afsagde sættemester Valentin fra Maribo dom i sagen. Dømmen lød på mortifikation af Schwensens udtalelser om, at Aarestrup ikke havde passet de fattige syge eller andre syge, som han burde, og mortifikation af udtalelserne om, at fattigkommissionen eller andre skulle have været utilfredse med hans tilsyn som læge. Schwensen idømtes en bøde på 20 rdl. til Nysted købstads fat-

tigkasse samt at betale sagens omkostninger. Schwensens ytringer i klagen til stiftamtet over Aarestrups vægring ved tilsynet af organist Mallings pige betragtede retten som sagen uvedkommende, idet det ansås for både en ret og en pligt for en embedsmand at sende indberetninger til sine foresatte. At Schwensen havde offentliggjort indholdet af sin klage til uvedkommende bortforklarede retten med et par juridiske spidsfindigheder.

Til trods for de voldsomme udladninger i Aarestrups indlæg i sagen synes trakasserierne med Schwensen fra maj til december 1835 ikke at have sat sig spor i hans digtning. Tværtimod. I sommeren 1835 skrev han et af sine smukkeste digte, der måske var inspireret af mødet med Christian Winthers forlovede Sophie Hansen. Det var i hvert fald til hende, han sendte digtet, der indledes med strofen:

*"Der er en Trolddom på din Læbe,
Der er en Afgrund i dit Blik,
Der er i Lyden af din Stemme
En Drøms æteriske Musik."*

Aarestrup var øjensynlig tilfreds med dommen. I et nytårsbrev til vennen Chr. Petersen i København skrev han 7. januar 1836 om sagens udfald:

*"...
Min Sag med Borgmester Svend-?
Ak, den er afgjort, kære Ven!
Han fik ved Dommen sine Skænd
I Paahør af de tvende Stokkemænd;
Hans Ord blev gjort til Løgn,
hans Pen infam kasseert,
og han betaler til din Ven
al Sagsomkostningen,
samt som Bod for ubeføjet Spænd
til Fattigkassen -
20 Dalers Mulkt til den."*

Den aldrende Kancelliråd og byfoged m.m. Jens Schwensen (1797-1874).

Tiden derefter

Retssagen fik et efterspil. Endnu i april 1836 havde byfoged Jens Schwensen ikke indbetalt sin bøde på 20 rdl. til fattigkassen, ligesom han heller ikke havde godtgjort Aarestrup hans udgifter i sagen. Da Schwensen ikke havde anket dommen, betragtede Aarestrup de manglende indbetalinger som tegn på vrangvillighed fra Schwensens side, hvorfor han i et brev til stiftamtmand Jessen bad om, at en foged måtte beskikkes til at inddrive de skyldige beløb. Dommer Valentin fra Maribo blev sat i sving igen. På opfordring fra amtmanden måtte han i et brev minde Schwensen om dommens indhold. Schwensen reagerede imidlertid stadig ikke. En måned senere sendte Valentin derfor et rykkerbrev

til Schwensen, hvori han endog tilbød at reducere retsgebyret med 6 rdl.

Denne fine hentydning til en mulig økonomisk smalhans i det schwensenske hjem var helt aarestrupsk i sin ironi, og den fik endelig Schwensen til at svare. I et brev til Valentin meddelte han to dage efter i lettere kancellistil, at *"idet jeg paa-skønner Deres Velædelheds gode Tilbud om at ville renoncere paa 6 Rdl. i Retsgebyr, gør jeg mig den Ære at bemærke, at jeg ønsker at betale, hvad jeg har at betale, hvorfor jeg tillader mig at fremsende dette Beløb"*.

Vi har ingen oplysninger om, hvorledes de to stridbare herrer Aarestrup og Schwensen herefter fandt ud af at leve sammen i det lille Nysted. I 1837 blev Aarestrup valgt til næstformand i den nyoprettede borgerrepræsentation, afløseren af de eligeredes råd. Allerede året efter flyttede han imidlertid til Saksøbing, og han nåede derfor ikke at deltage i den alvorlige kontrovers, som Schwensen i 1844 fik med borgerrepræsentationen.

Schwensen havde beholdt sin stilling som byfoged trods dommen for injurier og var som byfoged stadig mellemmand mellem byens folkevalgte råd og stiftamtet. Gnidningsfrit er dette samarbejde tilsyneladende ikke foregået, for i 1844 nedlagde borgerrepræsentationen arbejdet i protest mod byfogedens opræden. Han gjorde bestandigt ophævelser, forlangte ideligt nye oplysninger og tilføjelser i sager, der allerede var afgjort. Han viste *"en saadan Mistillid og Ringeagt, som vores Stilling som Borgernes udvalgte Mænd forbyder os ligegyldig at taale"*, skrev borgerrepræsentanterne i indberetningen til amtmanden (9). For at få sagen bilagt måtte amtmanden ty til det alvorlige disciplinære middel at tildele byfogeden en officiel irettesættelse. Den sag vil le Aarestrup givetvis have nydt.

Enevælden var godt nok på retur, men en kongelig embedsmand kom man stadig ikke så let af med. Statens autoritet udøvedes endnu af de mange embedsmænd, der som statsmagtens forlængede arme tolkede lovene og holdt det begyndende folkelige selvstyre i tømme. Schwensen forblev i sit job helt indtil 1867. Han døde i Nysted i 1874 og overlevede således Aarestrup med 18 år.

Praktikus i Saksøbing

Efter 11 år i Nysted flyttede Aarestrup i 1838 til Saksøbing 20 kilometer borte, hvor han overtog en afdød kollegas praksis. Livet i Nysted havde ikke udviklet sig helt så romantisk, som Aarestrup havde drømt om. Hustruen Caroline, der i løbet af deres ægteskab fødte seks drenge og seks piger, viste ikke megen forståelse for Aarestrups digtning, og hun blev efterhånden helt og holdent oplugt af sine jordbundne pligter som husmor.

*"Min Kone, den Stakkel,
min Ensomheds Fakkell,
min Sjæls Tabernakel,
og dog mit daglige Kors og Spektakel
- hvem en Heks Bestemmelsen satte,
i hele sit Liv at gi Patte,
og sig kun med Børn
og Gryder befatte",*

således beskrev Aarestrup efter nogle års ægteskab sin kone i et brev til en ven. Det var en ordentlig bredside, men Aarestrup var jo også digter, når han skrev breve.

Ligesom ved flytningen i 1827 fra København til Nysted er der også om flytningen til Saksøbing fremsat mange gisninger. Bl.a. hævdes det, at han var kommet datteren af en nystedkøbmand for nær, og at Caroline havde truet ham til at flytte. Igen er det ryet som libertiner, der spøger. Noget bevis findes ikke. Snarere

var Aarestrups beslutning om at opgive Nysted begrundet i ønsket om en større praksis, hvad den stadig voksende børneflokk jo nok kunne ansøre til.

I et brev til en ven i København skrev han kort efter flytningen: "... jeg har nedsat mig i Saksjøbing som praktiserende Læge... Folk fortæller, at jeg skal kunne vinde dobbelte Indtægter [her]." Ønsket om større kollegial kontakt var formentlig også et motiv. Her blev han tilsyneladende skuffet. Efter et kort ferieophold i København året efter (i 1839) skrev han om hjemkomsten til Saksjøbing: "*Jeg fandt alting vel; kun een Jomfru og een Kone var døde under Dr. Schmiegelows naive Behandling.*" Kirurgen H. C. F. Schmiegelow (1802-1859) var hans praktiserende kollega i Saksjøbing, og ham satte Aarestrup tilsyneladende ikke højt.

I Saksjøbing optoges Aarestrup mere og mere af sit arbejde og af familien, og digtningen løb ud i lejlighedsdigte ved fødselsdage og jubilæer. Tilfreds med tilværelsen var han stadig ikke. Han søgte fysikusembedet i Nykøbing Falster, men blev forbigået. Han overvejede at søge stilling som distriktslæge i Glostrup og Holbæk for at komme nærmere til sit savnede København, men var bange for at gå ned i indtægt. "... min frygtelige Angst for Springet gennem Tøndebaandet, saavel som den Omstændighed, at jeg har udsigt til at blive fast Læge hos Skomagerlaugets 25 Mestre og deres Familier her i Byen for 20 Rbd. årlig - gør, at jeg absolut maa have Betænkningstid."

Flytningen blev ikke til noget. Der skulle mere end en distriktslægeløn på 250 rdl. til at lokke ham fra Lolland.

Resignation på Fyn

Til sidst lykkedes det ham at opnå stillingen som stiftsfysikus på Fyn, og han flyttede til Odense i 1849 midt under 3-års-

krigen. I Odense lod det til, at Aarestrup endeligt forligede sig med sin tilværelse. Han nød de veldækkede borde og de åndrige samtaler på de fynske godser, hvor han efterhånden blev huslæge (10). Hans vægt steg støt, og i 1856 døde han 55 år gammel. Ifølge dødsattesten af bughindebetændelse efter en sprængt galdeblære.

Litteratur og noter

1. Borup, M.: Emil Aarestrups breve til Christian Pedersen. København: Gyldendal, 1957.
2. Friis, O.: Emil Aarestrup. Dansk Litteraturhistorie. København: Politiken, 1965.
3. Dette vers og de følgende er alle fra Hans Brix og Palle Raunkjær: Emil Aarestrups samlede skrifter. København: C. A. Reitzels Boghandel, 1976.
4. Zeruneith, K.: Den friggjorte. Emil Aarestrup i digtning og samtid. En biografi. København, 1981.
5. Græsk mytologisk kilde. Man kunne erhverve digteriske evner ved at drikke dens vand.
6. Nysted kirkebog, iflg. oplysning fra Nysted Lokalhistoriske Arkiv.
7. Det følgende er referat af sagens retsprotokol og skriftlige indlæg. Sagens dokumenter befinder sig på Landsarkivet for Sjælland, Lolland, Falster, Møn og Bornholm under Mariibo byfoged. afd. B, sættedommersagen dr. Aarestrup contra byfoged Schwensen i Nysted 1835-36.
8. Grum-Schwensen, A. Slægten Schwensen fra Gl. Haderslev. Odense: Fyns Tidendes Bogtrykkeri, 1946.
9. Hansen, C. A. Nysted 1409-1909. Nysted, 1909.
10. Jacobsen, H. H.: Emil Aarestrup. Stiftsfysikus i Odense 1849 - 1856. Odense: Odense

»Dette ejendommelige Farvand« - Gedser Redningsstation

Af Grete Tuxen Andersen

Rødsand ud for Gedser har for de skibe, der skulle passere forbi landets sydligste punkt, gennem tiderne frembudt rige muligheder for strandinger. Trods det tog det - sammenlignet med andre lignende lokaliteter i landet - temmelig lang tid, inden der oprettedes en redningsstation ved Gedser. Først et godt stykke ind i vort århundrede lykkedes det at overvinde ministeriets modvilje over for at lade oprette en redningsstation ved "dette ejendommelige farvand". Netop farvandets beskaffenhed skulle vise sig at give særlige problemer ved valg af bådtyper og gennemførelse af redningsaktioner ved Rødsand, hvad artiklen da også kaster lys over. Forfatteren har beskæftiget sig med redningsvæsenet på landsplan og skrevet andre artikler om emnet, bl.a. i Præstø Amts Historiske Samfunds årbog for 1990.

"Kvittering til Peder Oxe på vrage, som strandede under Gedser. En øltønne fuld af peber, en fjerding sort sæbe, 2 ottinger terpentintin, 1 1/2 fjerding "Lavrolie", 2 små tønder fernis, 11 små tønder med "Theragelse" (teriak), 5 små tønder syltet ingefær, 1/2 tønne "Gallasæble" og 1/2 tønne vinsten, hvilket han leverede i kongens kammer på Nyborg Slot sidste nytårsaften; ligeså for 3 tønder svovl, 3 tønder tran, 2 små ankere, et halvslidt kabel og et stykke "Kirsequode", som han leverede Lauritz Skriver, slotsskriver på København".

Sådan lyder en af de første beretninger om en stranding ved Gedser, vi har kendskab til. Den er omtalt i Kancelliets brev-bøger 1555. Hvor mange andre skibe, der

er strandet både før og i lang tid efter, eller hvad der er sket med besætningen og ladningen, ved vi endnu mindre. Det får vi først systematiske indberetninger om fra midten af 1800-tallet. For i årene 1845-47 blev der indledt et arbejde for at få etableret et organiseret kystredningsvæsen i Danmark, og med støtte fra staten og private blev der iværksat forskellige foranstaltninger til redning af skibbrudne.

De første redningsstationer blev oprettet på den jyske vestkyst og Bornholm, men den statslige redningskommission, der begyndte sit arbejde i 1849, var klar over, at der også andre steder kunne være brug for redningsmateriel, f.eks. ved Gedser. Her skete det dog først langt senere i det følgende århundrede.

Ved oprettelsen i 1852 blev redningsvæsenet delt i to dele med hver sin redningsbestyrer: "Det nørrejske Redningsvæsen" og "Redningsvæsenet for Bornholm". Da raketstationen i Ålebæk på Møn blev oprettet i 1882, kom institutionen til at hedde "Redningsvæsenet for Bornholm og Møn". I 1928 blev de to afdelinger lagt sammen og ledelsen flyttet til København.

Redningsvæsenet har været under forskellige ministerier, men forblev en selvstændig institution indtil april 1973, da det sammen med Søkortarkivet og Fyr- og Lods væsenet blev en del af Farvandsdirektoratet - fra 1988 Farvandsvæsenet.

Den 22. januar 1858 sendte godsejer E. Tesdorph, Gedsergaard, og kapellan J. Wöldike en ansøgning til myndighederne om at få oprettet en redningsstation på den østlige kyst af Gedesby sogn, da der, som de skrev, temmelig ofte skete strandinger på Gedser Odde. Da bjergningsbådene lå på den vestlige side, ville det tage for lang tid at få dem transporteret tværs over odden. De beretter videre om en kaptajn Stugs stranding den 6. januar samme år, hvor han selv ganske vist redede sig i land, men hans kone druknede. I brevet, der var stilet til stiftamtmanden, foreslog de, at der anbragtes synkefri både ved den østlige kyst, og at et raketapparat blev stillet til lodseriets tjeneste.

Ansøgningen gik med anbefaling videre gennem systemet, hvor man endda gik så vidt, at man mente, der burde ansættes lønnet mandskab til betjening af et synkefrit dæksfartøj, altså en statsdrevet redningsstation.

Men Indenrigsministeriet, hvorunder Redningsvæsenet dengang hørte, var ikke af samme mening, da "*forholdene på det omhandlede sted ikke var af den beskaffenhed, at en sådan foranstaltning kunne anses nødvendig*". Gedser fik ingen red-

ningsstation dengang, og der skulle endnu gå mange år, førend tiden var moden til dens oprettelse.

Helt fra begyndelsen har Redningsvæsenet fulgt det princip, det ikke siden har fraveget, nemlig "ikke at oprette redningsstationer på de steder af kysten, hvor de stedlige forhold måtte antages at medføre, at de skibbrudne i strandingstilfælde ville kunne frelses ved kystboernes hjælp uden anvendelse af særlige midler" (P.C. Müller: Om Redningsvæsenet i Danmark, dets Oprindelse, Organisation og Virksomhed indtil Udgangen af Aaret 1857, København 1858, s. 20).

Den 30. april 1891 sendte Udenrigsministeriet en skrivelse til Indenrigsministeriet, hvori det meddelte, at den tyske evert "Seenymphé" den 25. november 1890 var strandet på Rødsand, og at to mand af besætningen var druknet. De tyske autoriteter havde indledt en undersøgelse og var derved blevet klar over, at der ikke fandtes redningsmidler ved Gedser. Det var et savn, der også havde været føleligt ved andre skibbrud, der havde fundet sted på Falsters østkyst, og hvor det tyske skib "Anna" og 5 andre skibe forulykkede samme dag. Det tyske gesandtskab mente at burde henlede regeringens opmærksomhed på de uheldige forhold.

Ministeriet svarede - som man vel kunne have ventet - at sagen ville blive taget under nærmere overvejelse, men at forholdene på det pågældende sted ikke medførte særlig fare for menneskeliv i sammenligning med andre dele af landets kyststrækning. Så der blev stadig ikke anbragt båd eller raketapparat ved Gedser.

Vi skal helt hen til 1923, før der sker noget. Murer og fisker Hans August Frederik Hansen, Gedser, havde den 12. september 1922 sendt en ansøgning til Marineministeriet, hvorunder Redningsvæsenet hørte fra 1906, om redningsforanstalt-

Opsynsmand H.A.F. Hansen

ninger, især på Rødsand, hvor der skete så mange strandinger. Nu var man mere lydhør overfor problemet, så den 2. juni 1923 kom departementschef J.F. Saxild, Marineministeriet, og begge redningsbestyrere, både C.V. Fabricius fra Det nørrejyske og L.A. Ødbergsen fra Bornholms og Møens Redningsvæsen til Gedser, hvor de forhandlede med H.A.F. Hansen og fiskeriforeningsformanden om, hvordan sagen skulle gribes an.

Konklusionen blev, at der ikke kunne ikke være tale om at oprette nogen redningsstation ved Rødsand. Det ville medføre alt for store omkostninger. De vanskelige forhold det pågældende sted med det lave vand gjorde, at Redningsvæsenets almindelige materiel ikke kunne bruges. Et motorfartøj, der var så robust, at det i stærk storm kunne komme dertil, ville nemlig af samme grund ikke være i stand til at nå hen til strandingerne på grund af det lave vand. Der måtte derfor

med henblik på denne sidste afstand ud til det strandede skib findes et andet forbindelsesled, f.eks. en flåde eller en pram.

Dette problem var noget helt nyt, men Marineministeriet mente dog, at der snarest måtte fremskaffes et fartøj til bjergning i "*dette ejendommelige farvand*". I februar 1924 blev det besluttet af bygge en større pram på Orlogsværftet. Helt tilfreds med den var H.A.F. Hansen ikke, men efter nogle ændringer kunne han sige god for den. Aftalen blev, at Fyrvæsenets motorbåd fra Gedser Havn i strandings-tilfælde skulle slæbe prammen til Rødsand. Der blev aftalt et vederlag med føreren for aktionerne.

Selv om Fyrvæsenets båd var svag, der var kun en 15 HK motor i den, fandtes der på daværende tidspunkt ingen bedre ordning, fastslog Redningsvæsenet. Hvis statens økonomiske forhold blev bedre, og der kunne bygges en redningsstation, skulle prammen alligevel bruges ved strandinger på Rødsand.

Endelig den 10. oktober 1924 kunne H.A.F. Hansen meddele, at prammen nu var kommet, og at han havde anbragt den i den gamle banegård, da der ikke var plads til den i Vagervæsenets hus. Prammen skulle betjenes af H.A.F. Hansen selv og fire pålidelige mænd, der i forening med Fyrvæsenets motorbåd ville komme nødstedte til hjælp. Til prammen hørte årer, bådshager, rogafler, 5 redningsbælter, 3 lygter, trosse, bådsløb, en dunk til petroleum og et lille dræg, et firkantet anker. Hermed var det første skridt taget til etablering af et offentligt støttet redningsarbejde ved Gedser.

De fire mand var Julius Rosenlund Christensen, Peder Laurits Leonhard Larsen, Peter Rasmussen Buch og fyrvæsenets bådfører, Hans Peter Hansen. Da H.A.F. Hansen var ansvarlig for pram og materiel, skulle han have 100 kr. om året

Gedser Redningsstations båd og mandskab 1940. Besætningen består af følgende: Hans August Frederik Hansen, opsynsmand. Julius Ricard Hansen, bådformand. Hans Peter Østen, bådmand og motorpasser. Peter Laurits Leonhardt Larsen, bådmand. Hans Peter Olsen. Theodor Ferdinand Larsen, bådmand og reservemotorpasser. Albert Christiansen, bådmand. Hølger Christian Johansen, bådmand. Viggo Andreas Børgesen, bådmand. Kaj E. Hansen, bådmand.

og motorbådsføreren det samme for at stå til rådighed. De fire mand fik hver 50 kr. om året, og alle fik ekstra for redningsaktioner.

Men Marineministeriet kom meget snart til det resultat, at denne ordning ikke var nogen god løsning, hvilket bevirkede, at det lykkedes at få bevilget penge på finansloven i 1925/26 til oprettelse af en statsdrevet redningsstation i Gedser.

Redningshus

Den 27. maj 1925 indgav tømrermester Olav Olsen, Gedser, et tilbud på at bygge hus og platform for 7.534 kr., og tilbuddet blev antaget. Huset, der skulle være 46

fod langt og 22 fod bredt, blev bygget af høvlede brædder på en sokkel af beton og forsynet med tagpap. Gavlen kom til at ligge 4 fod fra vejen, så der blev plads til både flagstang og stakit. Men for at tømrermesteren kunne vide lidt om, hvordan det skulle se ud, lånte man hos tømrermester Frimand i Kraneled på Møn tegningen over huset på Klintholm Havn. I sommeren 1931 blev der sat en lynafleder op, og der blev gravet en brønd. Det var ellers på tale, at der skulle lægges vand ind, men det blev for dyrt.

Den 20. oktober kunne H.A.F. Hansen melde, at huset var færdigt, og redningsstationen blev indviet på behørig vis i

overværelse af departementschef i Marineministeriet, kommandør A.G. Topsøe-Jensen og bestyreren af Bornholms og Møens Redningsvæsen, kaptajn L.A. Ødbergsen, Nexø.

Ved Gedser Redningsstation blev der som ved andre stationer anbragt en bøsse til indsamling af penge til velgørende formål. De indkomne beløb blev sendt til redningsbestyreren, der fordelte dem i små portioner til tidligere ansatte ved Redningsvæsenet eller disses enker. Det specielle for Gedfers vedkommende var dog, at bøssen - der stadig eksisterer - havde form som en redningsbåd og var lavet af et par af de ansatte.

I 1991 besluttede Farvandsvæsenet, at der skulle bygges et nyt hus. Olav Olsens fra 1925 var trods moderniseringer for lille og for utidssvarende. Det blev overladt Frydkjær Totalentreprise i Roskilde at bygge den nye redningsstation, som kunne meldes færdigt den 20. december 1991.

I den store hal er der plads til den lette redningsbåd, der kan sættes i vandet fra en skinnevogn. Stationens køretøj med trailer og gummibåd står også her. Ved broen udenfor ligger redningsbåden "L.W.Dam" fortøjet. I huset er desuden indrettet mandskabsfaciliteter, vagtrum og rum til opbevaring af materiel., bl.a. de oppustelige redningsveste og de røde beskyttelsesdragter.

I den sydvestlige gavl går en trappe op til en gennemsigtig, overdækket udkigsplatform, hvorfra der er udsigt over Rødsand og revlerne vest for havnen.

Da det nye stationshus blev bygget, blev det gamle overdraget til Sydfalsters Bådelaug. Det er flyttet til en plads ved Gedser Lystbådehavn, hvor det bruges til opbevaring. Der har været tanker om at gøre det til en slags maritimt museum.

Både

En anden følge af redningsstationens oprettelse var, at inspektionsskibet "C.F. Grove" den 3. november 1925 bragte en nybygget redningsbåd til Gedser. Bestyreren for Bornholms og Møens Redningsvæsen, kaptajn L.A. Ødbergsen, Nexø, var kommet til Gedser i dagens anledning, så han og den nyudnævnte opsynsmand, H.A.F. Hansen, tog imod båden.

Nu havde H.A.F. Hansen ikke alene fået sit ønske om en redningsstation i Gedser opfyldt, men også fået den seneste nybygning fra Orlogsværftet, motorredningsbåd MRB 12, - pris 57.100,56 kr.

Båden var ellers bestemt til Grenaa Redningsstation, men der måtte man foreløbig nøjes med at få en større motor i redningsbåden. Pengene, der var bevilget til motoren, var egentlig til en ny motor i redningsstation Østerbys båd på Læsø, men de måtte så vente til næste år. Sådan har Redningsvæsenet altid gennem årene måttet forhandle sig frem for at få de knappe bevillinger til at strække til.

Båden var 10,3 m lang, synkefri, selv-læsende, klinkbygget med klædning af egetræ med kobbernagler med vandtætte dæk og luftkasser af kobber både under og over dækket. Den havde en 24 HK Fordson Tractor motor, der kunne give en fart af 6,4 knob. Skruen gik i en indbygget tunnel, helt beskyttet mod vragestumper og tillige med den fordel, at den ikke kunne beskadige eventuelle folk, der var faldet over bord.

Til båden hørte også forskelligt materiel, men det måtte leveres fra Det nørrejyske Redningsvæsen, da der ikke var tilstrækkeligt materiel på Bornholm til at forsyne en ny redningsstation. Og det var ikke så lidt, der skulle med i båden: Foruden sejl, og mast, årer, gafler, ror, lanterner, kompas, vandanker, signalhorn og meget mere, og ikke at forglemme de 10

ruller, der skulle til for at søsætte båden fra den støbte cementplatform.

Dermed havde Gedser fået redningsbåd med alt, hvad dertil hørte af påbud og pligter, der nøje var nedfældet i reglerne. Det var bl.a. en ufravigelig pligt hurtigst muligt at bringe båden ud til skibbrudne, der var i fare, men på den anden side måtte opsynsmanden forstå, at "materiellet ikke uden nødvendighed sættes i bevægelse". Den nyudnævnte opsynsmand måtte dengang, hvad stationslederen også må i dag, kunne tage en hurtig beslutning og handle efter konduite.

Men det var "sarte" motorer, der var i bådene i de første mange år. Tit ville de ikke starte eller de gik pludselig i stå. Noget kunne repareres på stedet, men ofte måtte en værkfører fra Orlogsværftet til Gedser for at reparere. Trods problemerne med motoren var H.A.F. Hansen meget glad for båden. Den "*klarere sig tilfredsstillende i alle retninger i storm og sø*", skrev han blandt andet til redningsbestyreren den 10. juni 1926.

I sommeren 1940 blev båden sejlet til Orlogsværftet, hvor den fik sin 24 HK motor udskiftet med en 32 HK Fordson motor. Da det skete under krigen, fik opsynsmand H.A.F. Hansen strenge instrukser om, hvordan han skulle forholde sig. Bl.a. måtte han huske at få det lille flag med, som "*under de for tiden herskende tilstande*", som bestyreren skrev, skulle vaje under sejladningen, og der måtte kun sejles om dagen og højst i 1000 meters afstand fra kysten. Tre mand tog af sted: bådformanden, motorpasseren og en bådmand.

MRB 12 gjorde tjeneste i Gedser i mange år, først i sommeren 1964 blev den afløst af redningsbåden fra Lild Strand, MRB 24, der havde en 80 HK "Grey" motor. Efter et hovedeftersyn på Orlogsværftet blev MRB 12 sendt til Thorup Strand i 1965.

Da man i Hirtshals i oktober 1980 havde fået søsat redningsvæsenets nyeste og hidtil mest moderne redningsbåd, "RF 2", blev Hirtshalsbåden, MRB 33, flyttet til Gedser. Denne båd havde en betydelig større maskinkraft, da den havde to 150 HK Scandia motorer. Efter "RF 2's" tragiske forlis i december 1981 blev båden flyttet tilbage til Hirtshals.

Derefter måtte man nøjes med Thyborøns gamle båd MRB 20, der hidtil havde været ved redningsstation Sjællands Odde. Båden, der var bygget i 1933 og moderniseret i 1967, havde en længde på 12,3 m og en motorkraft på 114 HK.

Nu har redningsstation Gedser en af Farvandsvæsenets nyeste både, nemlig "L.W. Dam", bygget af stål med overbygning i aluminium i Rudkøbing i 1990-91. Bådens længde er 23,3 meter, og den har to motorer i separat maskinrum på ialt 1550 HK med en maksimal fart på 19 knob. Besætningen på fire mand kan alle betjene det sidste nye tekniske udstyr, der er om bord. På agterdækket findes et kraftigt spil, så "L.W. Dam" i en given situation kan bugsere fiskefartøjer og mindre fragtskibe. Der har også skibets gumribåd sin plads og kan herfra sættes i vandet med kran. Som noget helt nyt er båden udstyret med en båndoptager, hvor al kommunikation i forbindelse med redningsopgaver optages. Men billigt har det heller ikke været at bygge et sådant fartøj. Fuldt udrustet var prisen 15 millioner kroner.

"L.W. Dam" er bl.a. resultatet af det analysearbejde, der blev sat i værk efter den nævnte tragiske ulykke ved Hirtshals i 1981, da redningsbåden "RF 2" kæntrede og de seks ombordværende redningsmænd omkom. Forliset vendte op og ned på alle tidligere forestillinger, om hvorledes et redningsfartøj skulle konstrueres.

Da Farvandsvæsenet i 1984-85 hjemkøbte tre lette redningsfartøjer fra England af typen RI-28, blev et af disse fartøjer stationeret i Gedser som stationens lette redningsbåd. Det var en glasfiberbåd på 8,23 m længde og med en motorkraft på 255 HK. I dag er stationens lette redningsbåd en XRB 10, der er bygget af epoxy i 1991. Den har en længde på 10 m og med en motorkraft på 600 HK kan den skyde en fart af 36 knob. Den er naturligvis udstyret med alle moderne tekniske hjælpemidler. Til betjening af båden kræves en besætning på 3 mand.

Stationen har også en såkaldt "Unimog", et redningskøretøj, hvortil der kan hægtes en trailer med en gummibåd, der har en 55 HK motor. Med dette terrængående køretøj kan man starte en redningsaktion direkte fra stranden overalt på Lolland-Falster.

I begyndelsen af oktober 1924 blev der som tidligere nævnt anbragt en pram, der i forbindelse med Fyrvæsenets motorbåd skulle bruges ved strandinger på Rødsand. Prammen blev i april 1944 afløst af en anden, der kunne undværes ved Skagen Havn redningsstation. Den gamle pram blev derefter solgt til reservemotorpasser Kaj Hansen for 225 kr.

I dag kan den lette redningsbåd gå ind på det lave vand ved Rødsand, så egentlige pramme til at have på slæb efter redningsbåden er nu overflødige.

Mandskab

Efter fisker og murer H.A.F. Hansens mange anstrengelser kronedes initiativet endelig med held. Dertil blev han den 1. november 1925 selv udnævnt som den første opsynsmand ved den nyoprettede Gedser Redningsstation. En anden havde ellers tænkt sig, at han skulle have haft stillingen. Ved forbigåelsen blev han imidlertid så fortørnet, at han startede en

avispolemik, hvori han kritiserede redningsstationen og skældte den nyudnævnte opsynsmand ud på det groveste.

Lodsen, der hidtil havde kunnet tjene lidt ved at komme strandede til undsætning, prøvede også at genere opsynsmanden ved at anbringe sin båd, så det ikke var muligt at få redningsbåden ud. Efter megen skriveri frem og tilbage endte det med, at selve lodsinspektøren måtte til Gedser og rede trådene ud.

Men H.A.F. Hansen lod sig ikke slå ud. Han passede sit betroede hverv omhyggeligt i 25 år, til han den 1. november 1950 gik af med pension efter at have deltaget i redningen af 16 skibbrudne. Et par år efter blev han benådet med Dannebrogsmændenes hæderstegn.

En gang var det dog nær gået galt for den gode opsynsmand. I efteråret 1940 havde han været i Nykøbing, og da han om aftenen var på vej hjem med toget, fik han en seddel stukket i hånden af en ukendt person. Senere fik han at vide, at den blev kaldt "*De 8 punkter*" og handlede om at modarbejde den tyske besættelsesmagt. Uden at tænke nærmere over det havde han givet sedlen videre. Det resulterede i, at han blev idømt 20 dages hæfte for overtrædelse af loven.

I lov nr. 388 af 22.7.1940, § 1, stod der nemlig, at den der ved trykt skrift eller på anden måde offentligt giver meddelelser, der er egnede til at skade landets interesser i forhold til udlandet, straffes med fængsel indtil 1 år eller under formildende omstændigheder med hæfte eller bøde.

Ministeriet besluttede ikke at foretage sig videre i sagen, og dommen fik ingen indflydelse på hans stilling ved Redningsvæsenet. Men det var jo også lidt af en æressag at blive dømt efter den lov, og opsynsmand H.A.F. Hansen er den eneste ansatte inden for Redningsvæsenet, der har været idømt hæftestraf og alligevel

Gedser redningsmandskab 1950, set fra venstre: Bådmændene Kaj Hansen, Karl Johansen, Hans Nielsen, Hans Jensen, Knud Johansen, opsynsmand H.A.F. Hansen, bådformand Rich. Hansen, bådmændene Valdemar Nielsen og Holger Johansen, motorpasser Th.Brinkaa. (Foto Carl Østen).

har beholdt sin stilling. Det medførte ellers øjeblikkelig afsked fra Redningsvæsenets tjeneste, hvis man kom i konflikt med loven.

Som ny opsynsmand efter H.A.F. Hansen blev udnævnt bådformand Richard Hansen, der havde været ansat ved stationen siden 1. juli 1938. Han afløstes af Kaj Hansen den 1. juli 1958. Kaj Hansen ledede stationen til den 1. februar 1976, hvor bådformand William Christensen overtog hvervet. I mere end 20 år ledede han den på anbefalelsesværdig vis, indtil han den 1. april 1996 kunne give ansvaret videre til bådfører Brian Bennetsen, der nu er ansat som stationsleder.

Ved stationens oprettelse blev der foruden opsynsmanden ansat 9 bådmænd. Ansættelsen var et bierhverv, hvad det også er for flere i dag. Lønnen var vel ikke stor dengang, men det gav dog en sikker månedlig indtægt at være ansat i Redningsvæsenet, og fiskeriet kastede i 1925 ikke alverden af sig. I dag er redningsstationen normeret med fire fastansatte redningsmænd, men yderligere syv har deres arbejde på eller ved havnen og kan ved hjælp af en personsøger tilkaldes på kort tid, når det er nødvendigt. I dag skal stationslederen ikke som i 1925 rundt på sin cykel og alarmere mandskabet.

Ansatte ved oprettelsen den 1. november 1925

Opsynsmand Hans August Frederik Hansen

Bådformand Hans Peter Hansen

1. motorpasser Julius Rosenlund Christensen

2. motorpasser Hans Peter Østen

Bådmand Peter Laurits Leonhard Larsen

Bådmand Hans Peter Olsen

Bådmand Theodor Ferdinand Larsen

Bådmand Peter Rasmussen

Bådmand Albert Christiansen

Bådmand Karl Johansen

Det var som regel fiskere, der blev ansat som bådmænd ved landets redningsstationer, men for Gedsers vedkommende blev der også ansat folk i andre erhverv, bl.a. var J. Rosenlund Christensen fiskeeksportør og snedker. I 1916 var han blevet agent for Svitzer og havde i mange år en båd liggende parat for hurtigt at kunne være på stedet i strandingsstilfælde. Theodor F. Larsen var chauffør. Peter Rasmussen var fragtmand, mens Albert Christiansen var bådebygger og snedker.

Der var meget for den nyudnævnte opsynsmand at tage vare på. Foruden at have ansvaret for båd, hus og materiel skulle han ansætte og afskedige bådmændene. - I Gedser har det dog ikke været nødvendigt at afskedige nogen, de har alle selv søgt deres afsked. Der er ingen tvivl om, at H.A.F. Hansen personlig har kendt ansøgerne til stillingerne som bådmænd, og selv om redningsbestyreren nødvendigvis skulle godkende ansættelsen, blev det altid som opsynsmændene på redningsstationerne ville have det, når blot kriterierne for alder og helbred var opfyldt.

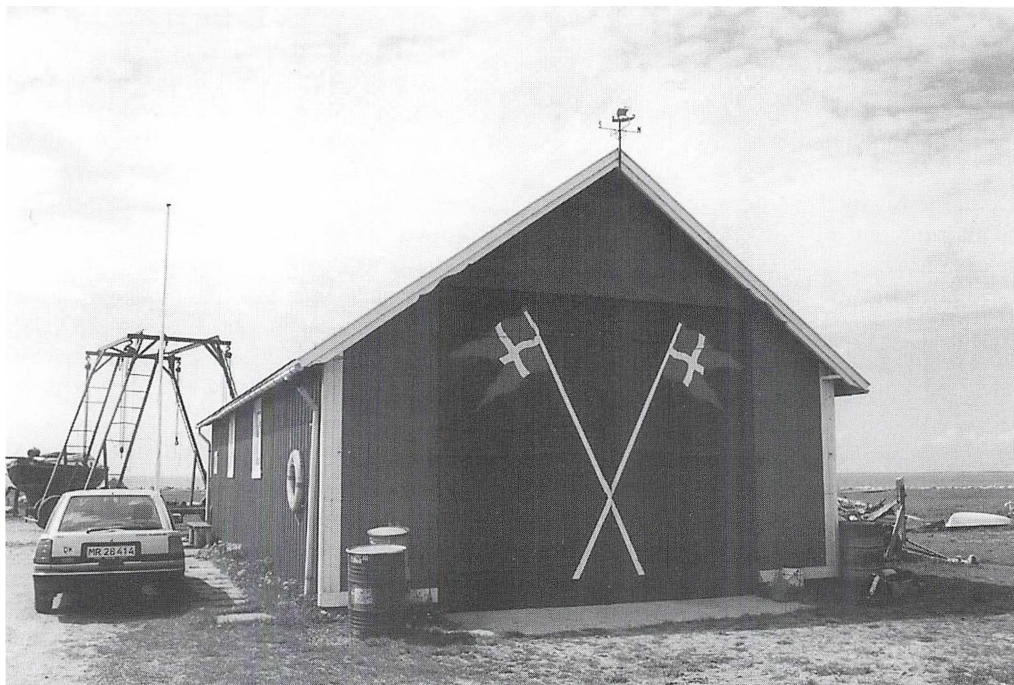
Opsynsmanden skulle også lede redningsaktionerne og øvelserne, hvor mandskabet fik træning i brug af materiellet,

og han skulle træffe den endelige beslutning i alarmerende situationer, om redningsbåden skulle ud eller ikke. Ligeledes skulle han sørge for, at mandskabet var til stede, når der blev brug for det.

Hvis en af bådmændene var væk i længere tid, f.eks. på fiskeri i Kattegat eller Nordsøen, skulle opsynsmanden i samråd med redningsbestyreren give tilladelse, og den pågældende skulle selv finde en pålidelig mand til at afløse. Hvis reglerne ikke blev overholdt, risikerede man sin afsked. På samme måde skulle opsynsmanden indhente redningsbestyrerens tilladelse til at være væk, og i den tid var det bådføreren, der havde ansvaret for stationen. I det hele taget var de ansatte på redningsstationerne underlagt de rettigheder og pligter, der var fastsat i gældende reglementer. Reglementerne har ændret sig i takt med udviklingen inden for søfarten. I dag med hovedsagelig fastansat mandskab gælder der helt andre ansættelsesvilkår og retningslinier end tidligere.

Det var også opsynsmandens pligt at føre protokol og passe regnskaber samt at udbetale løn og dagpenge. Desuden skulle han føre korrespondance med sin nærmeste foresatte, redningsbestyreren, om bl.a. helbredsattester, legatansøgninger, meddelelse om dødsfald m.v. Redningsbestyreren skulle også have oplysninger om strandinger, om vrage der kunne være til fare for sejladsen, og om der var observeret fejl ved fyrene i forbindelse med strandinger.

Da opsynsmanden ikke måtte tage ud med båden, havde bådformanden kommandoen med en skibsførers ansvar, pligter og rettigheder. Mandskabet valgte bådformanden ud af deres egen midte, dog skulle valget godkendes af redningsbestyreren. To af bådmændene var ansat som motorpassere, men det øvrige mand-

Det første hus til Gedser Redningsstation, opført i 1925 og taget i brug sidst på året. Redningshuset, der var 46x22 fod, bestod af høvlede brædder på betonsokkel og tag med tagpap, blev bygget af tømrermester Olav Olsen, Gedser, og stod efter forskellige moderniseringer indtil efteråret 1991.

skab skulle også sættes ind i, hvordan motoren fungerede, så de kunne afløse, når det var nødvendigt.

En gang om året kom redningsbestyrelsen på inspektion. Ved den lejlighed blev det aftalt, hvad der skulle fornyes eller hvilke reparationer, der skulle foretages. For redningsaktioner, øvelser og patruljetjeneste fik mandskabet ekstrabetaling, men de kunne også tjene lidt ved at reparere og vedligeholde båd, hus og materiel.

Da stationen blev oprettet, skulle der ifølge reglementet afholdes øvelse hvert kvartal, og øvelsen i oktober kvartal skulle være en natøvelse, der ikke måtte påbegyndes før efter kl. 8 om aftenen.

Opsynsmanden bestemte, hvornår øvelsen skulle finde sted.

Selv om redningsstationen var blevet forsynet med en motorredningsbåd, blev det stadig indskærpet, at roøvelser skulle "drives med energi og kraft". Ikke mindst viste det sig at være nødvendigt ved de mange strandinger, der fandt sted på Rødsand, hvor prammen i de allerfleste tilfælde måtte roes det sidste stykke ud til havaristen. Der blev også indøvet sejlføring, ankring, brug af kastedræg og lod, afskydning af signalraketter m.v.

Efter nogle timers øvelse i de forskellige discipliner vendte man tilbage til havnen, hvor båden blev bragt i hus. Men

først skulle alt bringes i orden, så den var klar til brug igen. Inden mandskabet kunne sendes hjem, blev de indøvet i skindødes behandling, i brug af sygebåre og i at give kunstigt åndedræt.

Den første øvelse med redningsbåden fandt sted den 4. november 1925 under overværelse af den motorsagkyndige fra Orlogsværftet og redningsbestyrer L.A. Ødbergesen, Nexø. Opsynsmanden og alle ni ansatte bådmænd var mødt kl. otte, hvor båden blev sat i vandet og sejlet over til den vestre side af havnen. Masten blev rejst og sejlene sat, og man styrede ud af havnen for sejl og motor med sydvestlig vind og vindstyrke 6. Et stykke ude blev sejlene bjerget, og årerne kom i gafferne, og der blev roet en god times tid. På tilbagevejen måtte skruen renses for tang. Masten blev lagt ned og båden halet hen til stationen. Efter at båden var blevet rengjort, blev den anbragt i huset, klar til brug. Da man endnu ikke havde fået hverken bådslæb, kastedræg eller linekastegævær, måtte disse discipliner læres på et senere tidspunkt. Inden man kunne indøve skindødes redning, måtte byens læge give mandskabet et kursus.

Strandvagtjenesten, der oprindeligt hørte under strandfogederne, blev i 1892 ændret, så strandfogeden skulle tage sig af vagtjenesten om dagen året rundt samt om natten i de fire sommer måneder, mens redningsmandskabet havde tjenesten fra solnedgang til solopgang i de øvrige otte måneder.

Denne bestemmelse kom fra 1925 også til at gælde Gedser Redningsstation, hvor opsynsmand H.A.F. Hansen efter redningsbestyrerens instruks måtte bestemme, hvornår der skulle patruljeres langs stranden, og om der skulle mere end én mand af sted. Han bestemte også vagtens længde og forsynede vagterne med en

kontrolbog til indførelse af dag og klokkeslet for tiltrædelse og afslutning.

Strandvagter blev sendt ud, når der var risiko for, at der ville ske strandinger. Indtil 1930 måtte opsynsmanden deltage i strandvagtjenesten, der gik på omgang mellem mandskabet. Og det kunne være drøje ture i storm og uvejr. Udstyret var en lygte og to signalblus, hvormed han kunne give signal til eventuelt strandede skibe om, at strandingen var observeret. Moderne radioudstyr har gjort strandvagten overflødig. Den 1. april 1974 blev den ophævet og erstattet med en udrykningspligt.

Der blev truffet aftale med strandfoged P. Olsen, Bøtø, og bestyrer K.M.P. Navntoft, Bøtøgaard, der boede henholdsvis 15 og 6 kilometer fra Gedser, om at holde udkig på kysten ved pålandsstorm og melde, hvis der kunne være risiko for strandinger. Desuden havde opsynsmand H.A.F. Hansen i december 1925 truffet aftale med fire pålidelige mænd om at melde, hvis der skete strandinger.

Ved ansættelsen i 1925 fik opsynsmanden og bådføreren henholdsvis 600 og 480 kr. i årsløn, mens bådmændene blev aflønnet med 360 kr. om året. Motorpasseren fik 300 kr. og reservemotorpasseren 100 kr. ekstra om året. Desuden blev der ydet en godtgørelse på 15 kr. til søtøj. For en redningsaktion blev der betalt mellem 20 og 50 kr. Forgæves møder, hvilket vil sige, at mandskabet var alarmeret, men ikke kom i aktion, blev betalt med fra 9 til 15 kr. pr. gang. Øvelser gav 9 kr., mens patruljetjeneste blev lønnet med 1,25 kr. i timen. Med tiden er lønningerne naturligvis steget, og i dag aflønnes redningsmændene efter helt andre regler.

Der er gennem årene blevet oprettet en række legater, hvis renter er kommet redningsmænd og deres pårørende til gode. Den tidligere vicepræsident for det fran-

Det nye redninghus, færdigbygget december 1991 af Frydkjær Totalentreprise, Roskilde. I havnebassinet ses tv. stationens nyeste redningsbåd »L.W. Dam«, midt for agter fra XRB 10, samt th. gummibåd og trailer.

ske redningsvæsen, Emile Robin, har stiftet otte legater. Også i Gedser findes der måske endnu skabe og kommoder med en lille sølvplade, hvorpå der kan læses: "Fra Emile Robin". Møblerne og familiebiblerne med hans navn var fra brudeudstyslegatet, der blev stiftet i 1913.

Konfirmationslegatet gav - og giver også i dag - redningsmændenes døtre et sølvkors med den samme inskription. Gudrun Augusta Kristine Larsen, datter af bådmand Theodor F. Larsen, fik som den første ved stationen legatet i 1928.

Men allerede i maj 1926 havde opsynsmanden søgt om Robins brudelegat til Leo Carl Johansen, der holdt bryllup i

Moss kirke i Norge den 31. december 1925 med Astrid Marie. Brudelegatet bestod af et pengebeløb på 50 kr. til indkøb af et skab samt en familiebibel.

I 1913 gav Emile Robin et barometer til hver bådstation. Barometeret, som Redningsstationen fik i 1925, hænger stadig på stationen. Derfor var det kun naturligt, at ministeriet lod et billede af den uselviske velgører ophænge på hver redningsstation. - Desværre har inflationen i dag udhulet legaterne, hvoraf der nu kun er 5 tilbage, så de ikke har nogen synderlig økonomisk betydning, men æren ved at modtage legatet har dyrtiden endnu ikke kunnet indhente.

Redningsaktioner

Man må med undren spørge, hvorfor der skulle gå så lang tid, inden der blev oprettet en redningsstation ved Gedser, da Lollands sydkyst og Falsters sydspids, Gedser Odde, er omgivet af farlige grunde, Rødsand, Gedser Rev, Schönheyder Pule og revlerne på Falsters østkyst.

Rødsand var og er et farligt sted. I sin sømærkebog fra 1842 skrev krydstoldskipper J.M. Knudsen, at fra Albuen øster hen til Rødsand er landgrunden ren og kan "løbes nær" - på 2 1/2 á 3 favne, men Rødsand, som strækker sig næsten fra Kramnitze til Gedser bør ikke kommes nærmere end 4 1/2 á 4 favne vand. - Og det var her, det oftest gik galt. De fleste strandinger skete og sker stadig i dette område.

Distriktet var stort, da redningsstationen blev oprettet i 1925. Det strakte sig lige fra Femernbælt fyrskip i vest til "Tolken" ved Grønsund i øst samt Lollands sydkyst, men i dag er det endnu større, da redningsbåden "LW. Dam" opererer overalt, hvor offentlige myndigheder ønsker det, men det primære område er dog stadig ud for Gedser og Lolland-Falsters kyster.

Det er ikke tanken at fortælle om alle de redningsaktioner, der har fundet sted ved Gedser, da de i mange tilfælde vil blive gentagelser, som ligner hinanden. Der vil kun blive givet nogle få eksempler.

Fiskerkvasen "Asta".

Den første redningsaktion fandt sted den 12. januar 1926, da fiskerkvasen "Asta" af Guldborg strandede på Rødsand i stille, sigtbart vejr. Strandingen blev ikke meldt til redningsstationen, men til Svitizers "Svava", der lå i Gedser havn - man var jo så vant til, at det var Svitzer, der klarede strandingerne. Da opsynsmanden kunne se, at redningsbåden ikke kunne nå

derud før Svitzer, roede han sammen med motorpasseren ud til kvasen i prammen, hvor de fik de to mand bjerget over i "Svava". Denne handlemåde afstedkom en del kritik i aviserne, hvortil Marineministeriet bemærkede, at der jo ikke var grund til at tilkalde hele redningsbådens mandskab, når to mand i en jolle kunne klare arbejdet.

Det tyske skoleskib "Niobe".

Om aftenen den 26. juli 1932 kæntrede det tyske skoleskib "Niobe" i nærheden af Fehmernbælt i en orkanagtig tordenbyge, hvor 69 druknede, mens det lykkedes at redde 39. Redningsbåden gik ud og gennemsøgte farvandet hele natten, men uden resultat. Bådformand Hans Peter Hansen fik senere en takkeskrivelse fra chefen for den tyske marineledelse, admiral Erich Raeder, for hans indsats.

Lystkutter "Ellen" af København.

I sommeren 1933 kunne det nær være gået galt for de to mand, der var i redningsprammen, da de den 12. juli skulle ro fra redningsbåden ind på Rødsand for at bjerge besætningen fra lystkutteren "Ellen" af København. Der var temmelig høj søgang, så prammen blev fyldt med vand. De to mand blev skyllet over bord, og et par årer knækkede. Heldigvis var her ikke dybere, end at de kunne bunde, så det lykkedes dem at få lænset prammen og nå hen til det strandede fartøj, hvor de fik to mand af besætningen i prammen. Den tredje blev i kutteren.

Strandjægeren.

En strandjæger, der den 27. oktober 1939 havde været på jagt i sin pram ved Rødsand, kunne ikke komme i land, fordi det var blæst op, så der var høj sø. Da redningsbåden havde afsøgt området i en times tid, fandt man prammen med den

Bagest i billedet: »L.W. Dam« ved mole. I forgrunden redningsstationens lette båd XRB 10.

næsten bevidstløse mand drivende mod Fehmern. Man fik den forkomne jæger op i redningsbåden, hvor det lykkedes at få ham bragt til bevidsthed og pakket ind i varme tæpper. Han fik også et glas cognac fra flasken "til forkomne", der dengang altid skulle være i forbindskassen.

Han er ikke den eneste strandjæger, redningsbåden har måttet bringe i land fra Rødsand.

Amerikansk luftfartøj.

Under besættelsen havde svært bevæbnede tyske vagtposter ordre til at skyde på alt, hvad der ikke lovligt forlod havnen, så opsynsmand H.A.F. Hansen fik ordre

til at meddele den tyske havnekaptajn hver gang, båden skulle ud, så man ikke risikerede noget. Det har han sikkert også gjort den 4. august 1944, da båden skulle ud for at bjerge eventuelle overlevende fra et amerikansk luftfartøj, der var blevet skudt ned.

Da mandskabet var ved at gøre båden klar, blev den besat af 8-10 tyske soldater, bevæbnet med bl.a. maskingeværer. Flere stod klar på kajen, parat til at gå om bord. Men det ville opsynsmanden ikke finde sig i, så han bad dem forlade båden, hvilket de nægtede og sagde, at det skulle de nok selv bestemme. De truede også med at arrestere mandskabet. Den tyske hav-

nekaptajn, Woss, så mere praktisk på det og sagde til H.A.F. Hansen, da han henvendte sig, at han skulle vise dem bort, men lade et par marinesoldater blive ombord. Men da han igen bad dem forlade båden, blev også han truet med et gevær. Nu kom havnekaptajnen hen til båden og gav soldaterne ordre til at gå i land på nær tre, der blev i båden.

Da man nåede ud, hvor nedstyrtningen var sket, var der en del vraggods i området, men kun én flyver blev fundet i live. De syv andre, som også var sprunget ud, må være druknet. Den reddede flyver var temmelig forkommen. Han blev pakket godt ind i varme tæpper og fik et par glas cognac. Desværre måtte han overgives til værnemagten, da man kom i havn.

Gedser Rev fyrskib.

I august 1954 blev fyrskibet påsejlet af en norsk damper og sank, hvorved en mand omkom. Kollisionen skete tidligt om morgenen den 14. august i stille vejr, hvor det 10.000 tons norske motorskib "Marie-dal" af Oslo ramte fyrskibet, der sank i løbet af få minutter.

Det lykkedes at få reddet den ni mand store besætning med undtagelse af fyrskibets kombinerede maskinist og telegrafist H. Erholdt, Charlottenlund. Redningsbåden og andre skibe gennemsøgte farvandet i håb om at finde ham, men uden held. Telegrafisten var vagtmand, da ulykken skete, og han nåede at varsko besætningen før kollisionen fandt sted. De reddede kom om bord i færgen "Knudshoved", og senere tog lodsbåden dem med til Gedser.

Lystkutteren "Tilicum" af Hamburg.

I sommeren 1958 var redningsbåden til hovedeftersyn, så det blev lodsbåden med prammen på slæb, der den 26. juli måtte til Rødsand for at bjerge en mand fra lystkutteren "Tilicum" af Hamburg, der var

strandet og havde stærk slagside. Der havde været to ombord, men den anden, en kvinde, var bragt i land af en fiskerkutter. Føreren af lodsbåden fik 50 kr. for sin ulejlighed.

Fire tyske lystfartøjer.

I 1990 fik redningsmændene en portion af "Leopold Rosenfeldts legat til fordel for det danske Redningsvæsen" for en særlig indsats. Legatet uddeles til redningsmænd, som under farefulde eller vanskelige omstændigheder har udvist mod, beslutsomhed og dygtighed. Legatet er den største hæder, der kan tildeles redningsmænd, da de som professionelle på søen ikke kan komme i betragtning ved uddeling af redningsmedaljer. Legatet fik de tildelt for en 11 timer lang aktion den 21. september.

Fire tyske lystfartøjer - "Scalar", "Anna", "Samba" og "Rolmoti" fra Heiligenhafen og Neustadt - havde ligget i Stubbekøbing Havn nogle dage for at vente på bedre vejr. Inden de tog af sted, kontaktede de Hamburgs meteorologiske Institut hvor de fik at vide, at vinden ville aftage ud på natten.

Det gik imidlertid helt anderledes. Vinden tog til. "Scalar" var den første, der kaldte på hjælp. Den havde fået motorstop, og kunne ikke få sejlene bjerget i det hårde vejr. Fartøjet lå kun en halv sømil fra Gedser, og da redningsbåden nåede frem, fik den ved hjælp af en slæbetrosse skibet sikkert i havn.

Inden redningsbåden var kommet på plads i havnen, kom en melding, at fartøjet "Anna" også havde fået motorstop. Det kunne på grund af vejret ikke fortsætte med sejl alene. Redningsbåden fandt "Anna" 7 sømil nordøst for Gedser Odde. Også dette skib kom sikkert i havn.

Mens redningsbåden var ude på denne aktion, opstod en ny nødsituation. Lyst-

fartøjet "Samba" var ved egen hjælp kommet ind til Gedser, men havde også fået motorstop, så det måtte søge nødhavn i færgehavnen. Her lå det meget dårligt, da der var voldsom vind og sø. Båden blev derfor sikret med ekstra fortøjninger, hvilket var i sidste øjeblik, for kort tid efter sprang bådens egen agterfortøjning. Tre af de ombordværende ville i land og blev ved hjælp af liner og redningsveste hejset op på kajen, resten blev ombord.

Senere lykkedes det at få "Samba" trukket væk fra den farlige liggeplads og sikkert ind i fiskerihavnen.

Den sidste og fjerde lystsejler, som fik brug for hjælp, var "Rolmoti", der var grundstødt i den sydlige del af Guldborgsund ved Stegens Odde. Redningsbåden gik igen til undsætning, og den tog den lille gummibåd med, da der var store sten i området. Den ombordværende ville ikke forlade båden. Næste dag meldte han, at han var kommet fri ved egen hjælp og ville fortsætte rejsen.

I 1992 fik redningsmændene en legatportion på 1500 kr. af forlaget Aktuelle Bøgers nystiftede fond for indsatsen den 21. september 1990. Fondet har til formål at yde påskønnelse af en særlig personlig indsats. Legatet blev tildelt William Christensen, Niels Jørgen Jensen, Bent E.J. Elsborg, Brian Bennetsen, Lars Ole Mortensen, Dan Gartig, Ejnar H. Bennetsen, Finn Martinsen og Borris Hansen.

Lystfartøjerne "Morning Sky" og "Karos". Også i 1987 fik redningsmandskabet en portion af Leopold Rosenfeldts legat. De hædrede redningsmænd var dengang Niels P.O. Knudsen, Brian Bennetsen, Lars Ole Mortensen, Ejnar H. Bennetsen, Bent E.J. Elsborg, Preben Bzorek og Dan Gartig.

Alarmen var indløbet via Lyngby Radio kl. 18.06 den 29. oktober. Lystfartøjet

"Morning Sky" af Heiligenhafen, der var strandet på Rødsand med 9 mand ombord havde sendt nødsignal. Stationens lille gummibåd og redningsbåden, MRB 20, var hurtigt fremme ved fartøjet og fik etableret en slæbetrosse. Under arbejdet så man et andet fartøj tage grunden ca. 100 meter derfra. Det var lystfartøjet "Karos" af Heiligenhafen med 5 voksne og 1 barn ombord, der hurtigt af vind og strøm blev ført hen mod "Morning Sky", hvor det blev klemt fast under stævnen og fik en større lækage. Da man blev klar over, at redningsbåden ikke kunne få de to skibe fri af hinanden, gik kutteren "Mette Lisa" til assistance og sammen lykkedes det at få "Karos" fri og bugseret til Gedser. Redningsbåden tog så tilbage til "Morning Sky", hvor en slæbeforbindelse til kutteren var etableret, og lystfartøjet blev bragt flot og bugseret i havn. Alle 15 mennesker blev reddet i god behold og begge skibe bjerget.

Ser vi på redningsaktionerne i 1996, har der i de sidste 10 måneder af året været 64 udrykninger. De første to måneder var redningsbåden "L.W. Dam" udstationeret ved Østerby Redningsstation på Læsø. I den tid måtte stationen 8 gange afslå at hjælpe. Lodsmotorbåden fra Spodsbjerg gik til assistance den ene gang, hvor et par unge mennesker havde fået problemer med motoren i deres jolle. I et andet tilfælde lykkedes det den tyske redningsbåd "Vorman Jantzen" at komme gennem isen til den tyske fiskerkutter "Pekasus", der var sprunget læk ca. 15 sømil sydøst for Gedser og var ved at synke. En eftersøgning af to personer fra et russisk skib øst for Møn måtte afslås, og en anmodning om slæbeassistance ligeledes. Nogle bundgarnspæle i sejlerne måtte man også lade ligge, da man ikke kunne komme derud med den lille båd på grund af is.

I de omtalte 10 måneder har der været én aktion, hvor skibbrudne er bragt i land af redningsbåden, mens der har været 21 bugseringer af lystfartøjer og en del aktioner, hvor skibene har klaret sig selv. - Det koster penge, hvis Redningsvæsenet skal bugserer. Af større skibe er der kun grundstødt et tankskib på 1500 BRT, og der var på intet tidspunkt fare for besætningen. Ellers har det været drivende bundgarnspæle, observation af olieudslip og andre "småting", der forårsagede udrykninger. Desværre skete der også en tragisk ulykke, hvor en mand, der var faldet over bord, ikke kunne reddes.

I modsætning til tidligere tager Redningsvæsenet sig nu også af drivende bundgarnspæle, hvilket vil sige, at redningsbåden ikke kun kommer til hjælp, når "skaden er sket", men også forebygger, at skaden skal ske.

<i>Opgaver</i>	<i>Antal udrykninger</i>
Bugsering af lystfartøjer m.v.	21
Forgæves møde vedr. lystfartøjer m.v.	21
Bjergning af bundgarnspæle og bøjer	9
Eftersøgning af druknede	4
Observation vedrørende olieudslip	4
Reddede med redningsbåd	2
Sejlads med minører	2
Observation vedrørende tankskib	1

Statistikken for Gedser Redningsstation marts-december 1996 afspejler, at opgaverne for stationen ikke længere kun er fiskeri og søfart, men derimod også den stigende fritidssejlads. Ud over de 64 udrykninger er der foretaget 23 andre aktioner (øvelser).

Slutning

Gedser redningsstation ligger ved det meget befærdede farvand mellem Danmark og Tyskland, hvor der årligt passerer et stort antal skibe. Tidligere var det de store eller større skibe, der fik brug for hjælp, i dag er det hovedsagelig lystfartøjer, der kommer i vanskeligheder. Ved Marielyst og Gedser er der i sommertiden mange badegæster, og disse kan give anledning til alarmering, da de med deres gummibåde, luftmadrasser og surfbrædder jævnligt kommer i havsnød. Windsurfere og lystfiskere glemmer af og til, at Østersøen kan være et farligt farvand at komme for langt ud i. På sandbanken ud for Gedser, "Rødsand", sker der også i dag grundstødninger. Desværre hænder det, at folk der strander der, prøver at svømme i land og derved drukner. Når man står på den lave sandbanke, syner det faste land med skov så nær, men det er et synsbedrag.

Antallet af strandinger har været stærkt faldende siden 1925. Gode havne, bedre farvandsafmærkninger og et effektivt lodssystem har været medvirkende hertil. Skibenes - hvad enten det drejer sig om store fragtskibe eller mindre både - forbedrede konstruktion og avancerede navigationsudstyr har også gjort sejladserne mere sikker. Alligevel vil der også i fremtiden forekomme søulykker, da denne følsomme teknik af og til kan blive en sovepude for de søfarende, så de glemmer, at de også selv har et ansvar.

Hvor det tidligere var den enkelte redningsstations opgave at sørge for redningen af skibbrudne, er stationerne nu en del af en større helhed.

Redningsvæsenets "koordinerende myndighed" er Søværnets Operative Kommando, SOK, med hovedkvarter i Århus. Herfra ledes og samordnes det redningsarbejde, der udføres af såvel Redningsvæsenet som andre instanser. Ingen redningsaktion

*Redningsstationens mandskab 1997. Bagest fra venstre: Frivillig bådmand Martin Holm Boesen, friv. bådm. Thomas Alstrup, friv. bådm. Henrik Petersen, fastansat bådfører Svend-Erik Rasmussen, friv. bådm. Steen Horskjær, fastansat bådmand Bjarne Petersen.
Foran fra venstre: Friv. bådm. Thorvald Pedersen, fastansat bådmand/motorpasser Anders Nielsen, stationsleder Brian Bennetsen, friv. bådm. Dan Gartig, friv. bådm. Kim Nielsen*

bliver iværksat, uden at SOK samtidig bliver underrettet.

Når SOK har så mange andre organisationer at trække på - Flyvevåbnet, Marinen, Hjemmeværnet, Falck, private både m.fl. - kunne man fristes til at tro, at redningsstationerne ikke mere var så nødvendige, og at antallet kunne skæres yderligere ned. Men redningsmandskaberne har den fordel, at de kender kysten og havet i det område, hvor de bor, og de kan

hurtigt nå ud, hvor hjælpen er påkrævet. Derfor er det af største betydning, at redningsstationerne bevares, og at de alle på samme måde som Gedser redningsstation er forsynede med de mest driftsikre og avancerede redningsbåde og det mest tidssvarende materiel, der kan skaffes. Endelig er der den vigtige omstændighed, at fartøjer, i modsætning til helikoptere, kan arbejde i tåge og usigtbart vejr.

Lidt told- og konsumtionshistorie fra Rødby

Af Kurt Lindgaard Ottosson

Igennem århundreder har staten i takt med sin øgede magt haft et tilsvarende voksende behov for finansiering af sine mangeartede forehavender. Et mylder af omsætnings- og forbrugsafgifter har været følgen for undersåtterne, som derfor også i et vist omfang - dengang som nu - har vist en betydelig lyst til at unddrage sig byrden. Myndighedernes udøvelse af den nødvendige kontrol har derfor heller ikke altid været lige let. Den satte med boder og porte sit præg på byens udseende og udløste mange ærgrelser og besværligheder i hverdagen såvel for borgerne som for lovens vogtere. Rødby var ingen undtagelse herfra, hvad denne lille artikel vil illustrere.

Ligesom i andre købstæder har der i Rødby været toldboder, som var placeret ved alle indfaldsvejene. I dag kender de fleste rødbynitter kun Accisseboden i Vestergade, hvorimod kun et fåtal er klar over, at der også var boder i Søndergade, Nørregade og Østergade.

Vi skal senere høre lidt om hverdagen for nogle af de personer, som havde beskæftigelse inden for told- og konsumtionsvæsenet, men først vil det nok være på sin plads med et kort historisk tilbageblik på besejlingsforholdene ved Rødby.

Rødby Fjords store udstrækning og mange forgreninger muliggjorde mange landingssteder. Her skal nævnes Hominde, Dragsminde og Kramnitze. Hominde er nævnt i et kongebrev allerede i 1528. På det tidspunkt havde eksporten af landbrugsprodukter fundet sted gennem århun-

dreder, også over de mange ulovlige havne, som myndighederne førte en sej kamp imod - oftest forgæves.

Omkring 1570 blev sejladsen forlagt til Dragsminde på grund af tilsanding og vanskelige forhold ved Hominde. Ved Dragsminde var vandet dybt nok til, at skibene kunne komme ind og ud uden alt for store vanskeligheder. Det var dog en stakket frist. I 1694 blev indsejlingen flyttet til Kramnitze; igen var årsagen tilsanding.

At være tolder i Rødby har ikke været særlig let. Han var den øverste embedsmand og en ret betydningsfuld person. Han skulle blandt andet sørge for indkrævning af toldpenge, modtagelse af kongelige gæster og indberetning om mistænkelige personer. Især under urolige politiske forhold i Europa skulle der hol-

des nøje øje med, om nogle kom ind i landet for at spionere. Han skulle notere, hvorfra de kom, hvorfor de kom, hvor de havde hjemme samt deres navn og bestilling.

Tolderen skulle også aflægge regnskab - og det skulle ske overfor Rentemesteren. Dette har ikke altid været lige let, for det skulle ske, uanset hvor i landet Rentemesteren befandt sig, så toldereren måtte altså opsøge ham dér og aflægge regnskabet. Han har derfor haft udgifter til f.eks. fortæring og vognleje, som han selv måtte udrede. Når man så tænker på, at lønnen ikke var særlig høj, er det ikke så mærkeligt, at regnskaberne ofte blev forsinket. Det skete ikke sjældent, at kongen måtte rykke for regnskab og skyldige toldpenge.

En af de første toldere i Rødby, som vi kender, er Anders Nielsen. Han får i 1528 stadfæstelse på, at han og hans arvinger i deres livstid må beholde den fæstegård, de nu har, samt en øde jord, som han har til samme gård, mod årlig at give til Ålholm 6/10 mark - samt holde embedsmanden 1 nat over med øl og hestefoder - men så er han også fritaget for andre ydelser.

En anden tolder i Rødby var Jørgen Ploug. I hans bestallingsbrev fra 1598 hedder det, at han skal *»opkræve den told og zise og anden afgift, der tilkommer Kronen af tysk-øl, pryssing, vin og anden fremmed drik eller hvad anden vare, som indføres der i byen, ved byen opskibes, sælges eller derfra udskibes, tillige af heste, øxen og andet kvæg som derfra udskibes. Thi opfordres inden- og udenlandske købmænd, som Rødby med gods eller andet mere besøgendes vorder, at rette sig efter ham og betale ham told, zise og anden rettighed og ikke opskibe noget der for byen eller bryde deres fulde skibsladning, før de har betalt det«*.

Et af de steder, hvor vi kan se, hvor betydningsfuld en person toldereren var, er i Rødby kirke, hvor der hænger et epitafium sat over tolder Erich Jensen. Under billedet står:

»Anno 1620 den 8. Maj døde erlig og velakt Mand Erich Jenssøn fordum kongl. Tolder i Rødby og ligger her nedenunder begrafven. Gud giffve hannem med alle troe Christne en glædelig Opstandelse«.

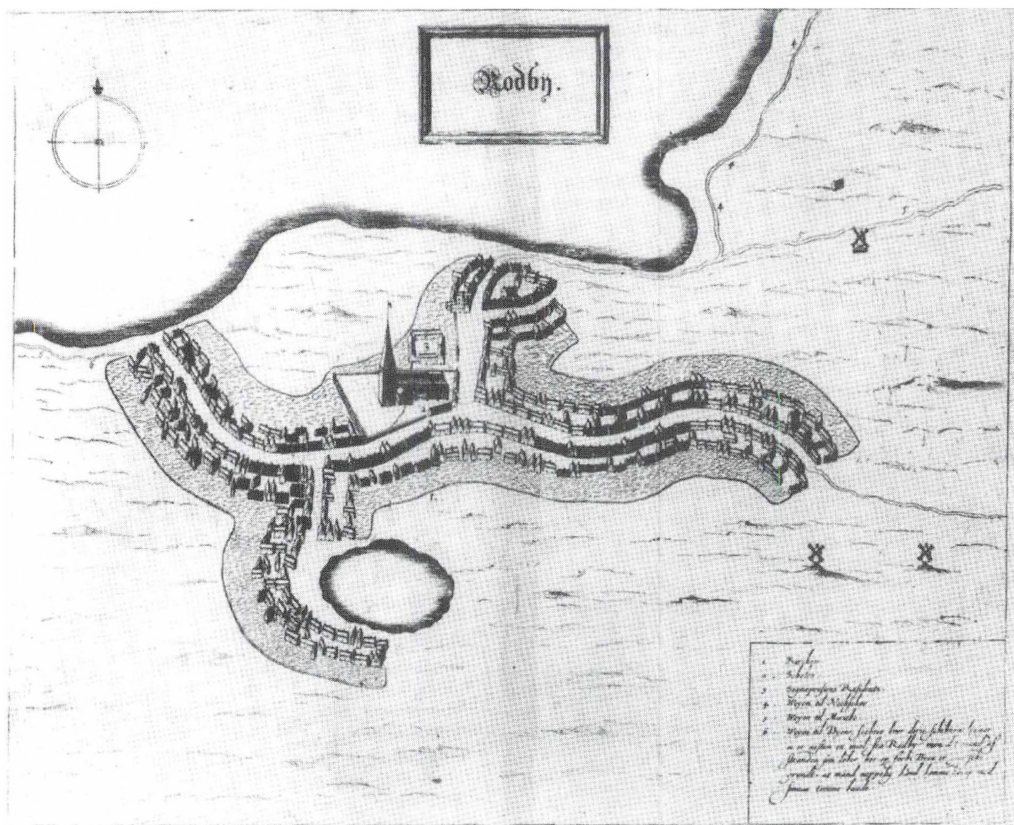
Epitafiet har tidligere hængt på syd-væggen, sikkert i nærheden af, hvor Erich Jensen er begravet. Nu hænger det på nordvæggen i sideskibet. Erich Jensen fik sin bestalling som tolder den 30. april 1617, så han har altså kun beklædt embedet i 3 år.

Vi skal nu bevæge os ind på en ny slags told eller afgift, nemlig konsumtionen, der blev indført i 1660. Den var en afgift på forbrug af indenlandske varer - føde og drikkevarer, levende kvæg (græspenge) og spillekort - samt vognmænd og bryllupper.

Til den egentlige konsumtion sluttede sig fra 1671-72 en folkeholdsskat og en familieskat. Den første var en blandet kop- og formueskat, idet den var gradueret efter formueforhold. Den hvilede ikke kun på almindelige tjenestefolk, herunder bøndernes hjemmевærende børn over 15 år, men også på statens tjenere (amtsskriver, ridefogder o.s.v.) og private godsejeres forvaltere og fogder.

Familieskatten var også en kopskat, der svarede af alle på landet boende efter antallet af husstandens medlemmer over 15 år (det blev senere ændret til 12 år). Almue, d.v.s. fæstebønder og jordegne, samt grever og friherrer og visse andre gik dog fri.

Konsumtionskatten på bryllupper blev kaldt koplutionsafgift eller vielsespenge. Det skal dog her tilføjes, at bondebefolkningen ikke betalte denne afgift.

Rødby set fra syd ifølge Resens Atlas ca. 1670. I nord ses fjorden og fra byen mod øst landevejen til Maribo samt efter vejdelingen tillige vejen nordpå til Nakskov. – Mod vest fører en vej til skibsbroen ved Dragsminde ca. 1 mil fra byen. – Om byens opkomst skriver Resen: »Mens den forhen var en landsby, regnes den i dag for en rigtig by, fordi det er muligt for denne plads at drage fordel af sejlads, fiskeri, græsning og agerbrug.« – At adgangen til havet her var en noget moderat fordel også for de efterfølgende tider fremgår tydeligt ca. hundred år senere af det næste store topografiske værk, Pontoppidans Danske Atlas. Heri hedder det om havnen og den tunge losning af varer ... Havnen er besværligere (end den i Nysted, som den konkurrerer med), da de flakke Sandgrunde, som ligge uden for gjøre alt for stor Skilsmisse imellem Dybet og Byen, saa at Vahrene baade maae kjøres og prammes ud. Skibene maae søge deres Vinterhavn andensteds, saasom ved Banholm og Albuen ved Nakskov.« – Efter at byen gennem flere århundreder havde fået tilstået kongelige privilegier, opnåede dens borgere først fulde købstadsrettigheder i 1682.

Konsumtionen var meget ofte forpagtet ud, og dette var da også tilfældet i Rødby. I 1674 blev den udbudt i offentlig licitation for en tre-årig periode ad gangen. Det højstbydende tilbud lød på 310 rdl. årlig. Først i 1743 stiger den årlige afgift til 320 rdl., ved næste offentlige udbud var den på 977 rdl. 4 skilling, hvor den så stod i en årrække indtil 1755, da den steg til 1060 rdl. 55 sk. Fra 1758 steg den til 1950 rdl.

Hvor stor konsumtionen egentlig var, og hvilket administrativt arbejde den medførte, kan man danne sig et indtryk af ved at kigge på et regnskab fra tolderen i Rødby for året 1789:

Det er altså ikke bare i dag, at man føler det store skattetryk, allerede dengang skulle man svare afgift af stort set alt. En undtagelse var brænde, som blev indført til byen i store mængder, men det blev alligevel omhyggeligt registreret. I året 1796 indførtes således 796 læs gennem Østre Port og 654 læs gennem Nørre Port - kun et læs gennem Vestre Port og 7 læs gennem Søndre Port.

1.	Mølleriafgiften	388 rdl.	61 sk.
2.	Konsum ved bom eller port	238 -	41 1/2 -
3.	Konsum af udførsel af levende kvæg	87 -	-
4.	Konsum af i byen tillagt kvæg	131 -	14 -
5.	Milepenge - ved porten betalt	3 -	7 -
6.	Græsgangspenge	38 -	16 -
7.	Konsum af vin og brændevin	5 -	70 1/2 -
8.	Konsum af søværts indkomne varer	152 -	31 -
9.	Folkeskatten	11 -	22 -
10.	Vielsespenge	10 -	-
11.	Konfiskation og bøder	31 -	30 -
12.	Beløb for stemplet papir	-	99 -
13.	Restancer for forrige år	8 -	17 1/2 -
14.	Balancesum	5 -	57 1/2 -

Man betalte også afgift af tjenestefolk. Afgiften for karle og drenge var 24 skilling, mens den for piger var 16 skilling.

I indledningen blev nævnt bodernes (eller portenes - bommenes) placering ved indfaldsvejene. Man kan temmelig nøjagtigt fastslå deres beliggenhed, dels ud fra gamle kort over Rødby, dels ud fra bogen »Huse i Rødby« (se kortet over Rødby fra 1798).

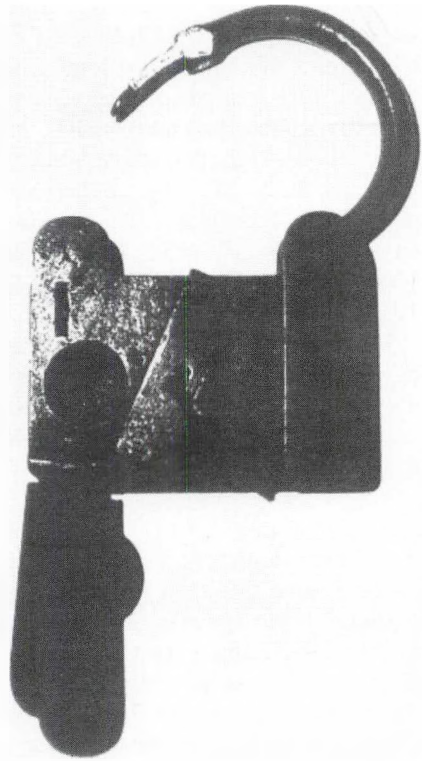
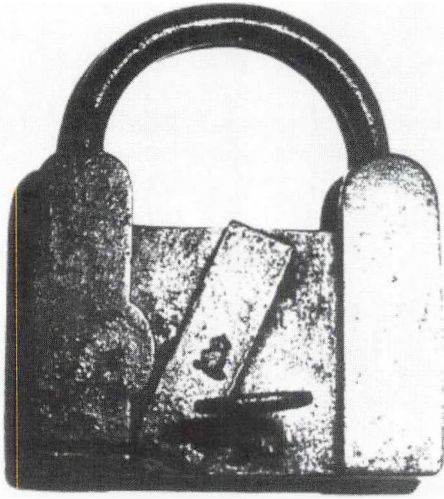
De personer, der var ansat ved told- og konsumtionsboderne, var konsumtionsbetjente. De hørte under tolderen, og yderligere var der en konsumtionskontrollør til at sørge for, at der ikke foregik snyderier. I folketællingslisterne for Rødby kan man få lidt oplysning om bopæl og familieforhold for de syv ansatte: 1 tolder og konsumtionsforvalter, 1 konsumtionskontrollør, 1 konsumtionsskriver og 4 konsumtionsbetjente.

Af folketællingslisten fra 1787 kan således uddrages følgende:

Med bopæl i

Søndergade: Knud Rasmussen, 49 år, konsumtionsbetjent, gift med tidl. enke

1122 rdl.   27 sk.

Hængelåsen til bommen ved Østre Port.

Rasmine Mortensdatter, 31 år; 2 børn fra hendes første ægteskab og desuden 3 fælles børn.

Ligeledes: Claus Clausen, 50 år, konsumtionsbetjent. Gift med Maren Christensdatter, 40 år; 3 børn.

Nørregade: Hans Bramsen, 57 år, konsumtionsbetjent, enkemand.

Østergade: Svend Christian Hansen, 35 år, konsumtionsbetjent, gift med Ulrica Maria Pedersdatter, 30 år; en dreng på 11 år.

Desuden Michael Muth, konsumtionskontrollør, enkemand med 2 drenge.

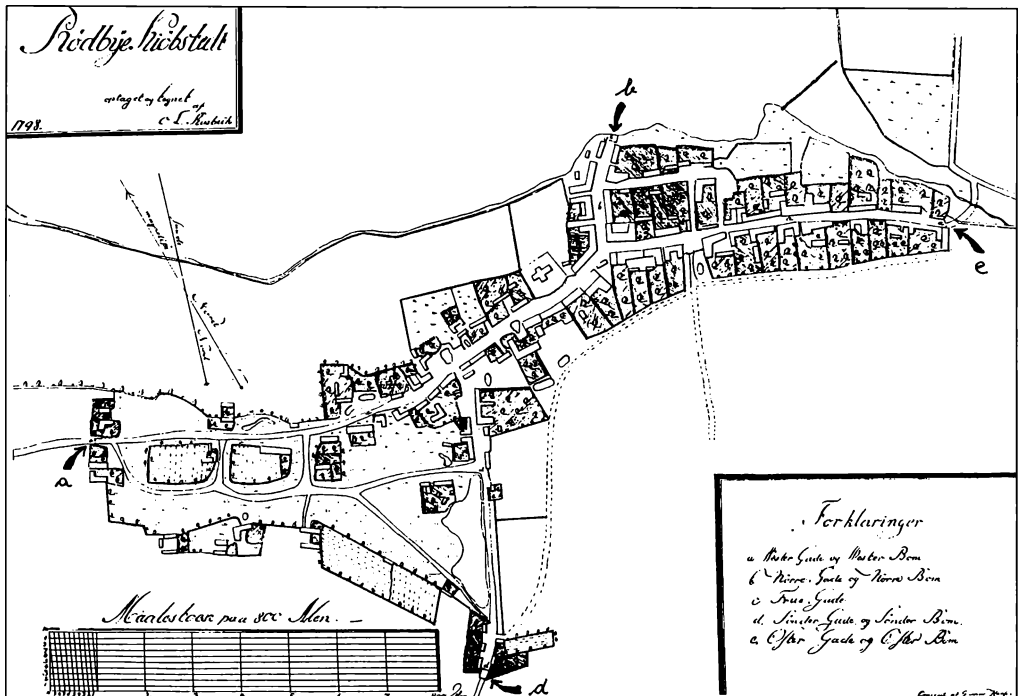
Endvidere: Tolder og konsumtionsforvalter Jens Winther Kromelin, 37 år, enkemand.

Hans konsumtionsskriver, Johannes Aagaard, 26 år.

Begge står anført som logerende hos bager Hans Ottosen.

Dengang som nu var det meget populært at prøve at snyde sig fra konsumtionskatten. Det var forholdsvis nemt, for Rødby var hverken indhegnet eller ind-

Kort over Rødby 1798. Bommene er markeret a= Vester Gade og Vester Port. b= Nørre Gade og Nørre Port. d=Sønder Gade og Sønder Bom. e= Øster Gade og Øster Bom.

grøftet, men kun forsynet med bomme ved landevejenes indløb i byen. Desuden så konsumtionsbetjentene og tolderen ofte gennem fingre med det.

Disse snyderier gik så godt i temmelig lang tid, men det blev der sat en stopper for: I august 1787 indsendte konsumtionskontrollør Michael Muth en klage til General-Toldkammeret over tolderen og hans betjente. Disse sidste er, skriver han, beslægtede med indvånerne i Rødby og ser derfor gennem fingre med dem. Desuden tager tolderen tit betjentene fra deres post ved bommene for at skrive på kontoret, medens tolderen og gadebetjenten er på lysttur, således at byen ligger åben for al indførsel af toldpligtige varer.

Ligeledes bliver der set gennem fingre med det korn, avlsmændene i byen fører til mølle for at få malet, så de ikke betaler den pligtige konsumtion deraf.

Videre klager han over, at en hvedebrødsbager Hans Ottosen bestandig og ganske ulovligt brænder brændevin, men konsumtionskontrolløren tør ikke foretage husundersøgelse, da både tolderen og gadebetjenten bor hos Ottosen og holder med ham.

Endelig klager kontrolløren over, at byen har mange bagporte og låger, uden at der findes en eneste nøgle til dem på kontoret, hvorfor man heller ikke er i stand til at sørge for, at de er låst om aftenen.

Denne alvorlige klage blev sendt tolder Jens Winther Kromelin i Rødby til erklæring. Han indrømmede, at betjentene er beslægtede med indvånerne, men hævdede, at det ikke var muligt at få betjente andre steder fra, da de ikke kunne leve af den rigsdaler, de fik i ugeløn.

Derimod benægtede han, at betjentene var forsømmelige; hvis de var det, kunne kontrolløren jo let konstatere det ved, som hans pligt var, oftere at indfinde sig ved bommene. - Hvad brændevinsbrænderiet hos bageren angik, da var det kun til husbehov.

»Lystturene«, som kontrolløren taler om, er tolderens embedsrejser til Kramnitz for at påse udlosning og indskibning af varer, og han tager da gerne toldassistenten med og er også nødt til at tage en betjent fra den ene af portene, som ikke er af synderlig betydning.

Med hensyn til bagportene, da er det rigtigt, at der ikke findes nøgler på kontoret. Men dels ville det være et uoverkommeligt arbejde at holde alle disse porte låste, dels ligger endnu flere huse og gårde øde hen siden den store brand den 3. august 1774, hvorfor indbyggerne ikke har formået at indfredre alle steder med forsvarlige låse.

Resultatet blev, at Toldkammeret herefter tilkendegav over for toldereren, at han ikke måtte tage betjentene fra portene, at bageren ikke må brænde brændevin, og at alle bagporte skal holdes under lås og lukke.

Kontrolløren fik på sin side besked om, at hvis betjentene er forsømmelige, må han gribe dem på fersk gerning og give indberetning derom.

Opsynet med betjentene blev altså strammet, og de var derfor nødt til at tage deres pligter lidt mere alvorligt. Dette resulterede selvfølgelig i, at de blev temmelig upopulære i byen, og tit kom i konflikt

med indbyggerne. En af disse konflikter førte til en retssag, der kom helt op til Højesteret.

Denne konflikt startede med en husundersøgelse hos enken Kirsten Claudatter og hendes 3 voksne sønner på henholdsvis 31, 37 og 46 år. Den ene af sønnerne skældte betjenten Svend Christian Hansen ud for skælm og tyv. Ifølge vidner havde betjenten derpå svoret, at han nok skulle hævne sig på sønnerne, om han så »skulle klæde stejle og hjul« derfor! Han skulle nok være mand for at knække både arm og ben på de fyre!

Sådan startede konflikten. Den 16. april fik betjentene mistanke om, at der var indsmuglet hvedemel i enkens og sønnernes hjem, og tre betjente forlod derfor deres post ved portene og trængte ind hos enken for at foretage en husundersøgelse. Under deres søgen trak de således også en natpote frem under sengen for at se, om den var fuld af mel, hvad var den ikke var, men af noget andet! Resultatet blev, at betjentene fik indholdet over sig, hvorpå de herefter indklagede enken og hendes sønner for at have overhældt dem med »urin og menneskeskarn«.

Sagen endte i bytinget, og skønt påstand stod mod påstand, kendte byfogden enken for skyldig og idømte hende en bøde på 4 mark til byens fattige. Denne milde dom ville embedsmændene ikke godtage og indankede sagen for Højesteret.

Her afsagde man dom den 29. november 1796. Den lød på, at såfremt enken inden 14 dage efter at dommen var forkyndt for hende, med sin ed ville bekræfte sin påstand om, at hun ikke forsætligt havde oversprøjtet betjentene med urenligheder, skulle hun være fri for tiltale. I modsat fald skulle hun bøde 100 rigsdaler til kongens kasse og i procesomkostninger ved retterne betale 90 rigsdaler. Dom-

men blev forkyndt for hende den 10. februar 1797, men ved fristens udløb havde enken ikke aflagt den forlangte ed.

Kammeradvokaten beordrede derefter de idømte bøder og sagsomkostninger ind-drevne ved eksekution hos enken. Men nu undskyldte hun sig med, at hun var »*gam-mel, svag og enfoldig*« og derfor ikke havde vidst, hvordan hun skulle forholde sig.

Hun fik nu kgl. bevilling til, hvis hun turde, at aflægge eden i sit hjem for byfogden. - Desværre slutter sagens akter her, så vi får ikke at vide, hvordan den endte.

Til slut skal blot nævnes, at af de fire konsumtionsboder var kun de to ejet af Konsumtionsvæsenet, nemlig boderne i Nørregade og Søndergade. I Søndergade blev boden købt den 18. november 1811 og solgt igen den 14. april 1852, medens boden i Nørregade blev købt den 17. december 1809 og solgt den 24. april 1852.

Dette stemmer meget godt overens med, at den gamle konsumtion blev afskaffet i begyndelsen af 1850'erne. Men nu skal man ikke tro, at folk slap billigere af den grund. Omsætnings- og forbrugsafgifterne, som de hedder i dag, skulle fortsat svares, - de fik blot andre navne, fx moms. - Lyder det ikke som noget, vi kender?

Litteratur og Kilder:

C.C. Haugner: Rødby Købstad og Fuglse Herreds søndre del.

Marius Hansen: Rødby - Kongernes færgeby gennem 750 år.

Albert Fabritius og Harald Hatt: Håndbog i slægtsforskning.

Folketællingslister for Rødby købstad 1787 og 1801.

Realregister for Rødby købstad.

Er befolkningsudviklingen på Lolland-Falster skæv?

En demografisk analyse af Lolland-Falsters befolkning 1801-1992

Af Helge Hagemann

Lolland-Falster er på mange måder en sårbar landsdel, hvad et blik på både den industrielle og trafikale situation i dag kan bekræfte. Et tungtvejende problem er desuden befolknings-sammensætningen, som den tegner sig i dag. Hvad angår befolkningsudviklingen ser det ud til på flere måder at være et problem af ældre dato. Artiklens forfatter, som med sit bidrag sidste år tegnede et lille fint portræt af sit fritidshus på den gamle købstadsjord ved Nysted, har denne gang sat sig for at beskrive og vurdere befolkningsudviklingen henede og give sit bud på, hvorfor den øjensynlig ikke har kunnet følge trit med den, der har fundet sted i de fleste andre egne af landet. Forfatteren har her samlet et nyttigt stof, der kan bruges i mange andre sammenhænge, og strør ind i mellem sine æggende kommentarer som krydderier i en ellers meget nøgtern fremstilling.

Der er i det seneste årti blevet fokuseret kraftigt på Lolland-Falsters forhold og problemer sammenholdt med det øvrige Danmark, og fokuseringen har koncentreret sig om negative problemer. Specielt har den store arbejdsløshed været i centrum i diskussionen ikke mindst efter lukningen af Nakskov Skibsværft. Eller som **Else-Marie Boyhus** udtrykte det i Lolland - Falsters Historiske Samfunds årbog, 1995: *"..Hvis du ser Lolland-Falster i Danmarkshistorien så er det altid det skæve..."*.

Spørgsmålet er, om Lolland-Falsters problemer er af nutidig karakter, eller om der kan påvises nogle historisk betingede forhold, som måske kan være medvirken-

de til, at der er et stæk af sandhed i, at man altid ser det skæve i Lolland-Falster. Else-Marie Boyhus mener, hvis hendes udtalelser er opfattet korrekt, at det er en uretfærdig vurdering af landsdelen og fremhæver en lang række positive sider af samfundslivet på Lolland-Falster set i et historisk perspektiv og giver bl.a. udtryk for den opfattelse, at velfærdssamfundet kom meget tidligt til Lolland-Falster og for at citere *"...Jeg mener, at Lolland - Falster har klaret sig utrolig godt" og "Når jeg ser på historien op igennem tiden, så har jeg altid været præget af, at vi har vores egen historie. Og der har vi altid ligget forrest i linien på de områder, vi har haft med at gøre..."*

Tidlig lollandsk socialforsørg. Interiør fra Radsted Hospital, mandsstuen, grundlagt i 1640'erne af Palle Rosenkrantz til Krenkerup. Efter maleri af C Wentorf. (Udsnit). Lolland-Falsters Stiftsmuseum.

Denne artikel tager sit udgangspunkt i en demografisk synsvinkel og den historiske udvikling på de to øer i befolkningsmæssig henseende. Redskaberne til denne undersøgelse er det, som samfundsvidenskaberne med et lidt ucharmerende, men ganske dækkende udtryk kalder "hårde data", d.v.s. brug af officielt statistisk materiale. Grundlæggende statistisk materiale har været samtlige statistiske årbøger fra år 1860 op til 1994.

Når man vurderer og diskuterer et samfunds udvikling, er det - om man bryder sig om det eller ej - **produktiviteten** og den heraf følgende **vækst**, som er nøglebegreberne. En af de grundlæggende faktorer og forudsætninger for vækst er **befolkningsgrundlaget**. Ikke for ingenting er de første tabeller i statistiske årbøger typisk areal - og befolkningstabeller.

Jo længere tilbage vi går i tiden jo større rolle spillede arbejdskraften som pro-

Kornhøst på Korzeliuze 1909. Behovet for arbejdskraft afspejles i det store folkehold bestående af børn, unge og ældre. Yderst th. ses forvalteren til hest. (Foto 16,5x22,5 cm). Lolland-Falsters stiftsmuseum.

duktionsfaktor. I dag har arbejdskraften ikke samme betydning, idet maskiner, redskaber, transportmidler m.v. (realkapitalen) i vid udstrækning har erstattet den menneskelige arbejdskraft.

Allerede i 1700-tallet var der fra statsmagtens side en stor interesse for at få forøget befolkningsgrundlaget og at få mere eksakt viden om befolkningen. Formålet var naturligvis at øge produktiviteten i samfundet i form af mere arbejdskraft, som med de daværende ringe tekniske hjælpemuligheder stort set var det eneste "vækstmiddel".

De statistiske indberetninger kom fra de enkelte sognepræster, der fra 1755 årligt skulle indsende sammentællinger af fødte og døde, og blev via bisperne sendt til **Commercekollegiet** og **Rentekammeret**. Disse første landsdækkende statistikker fra sidste halvdel af 1700-tallet er set med nutidens øjne temmelig mangelfulde. De

videresendte oplysninger stammede fra kirkebøgerne, som i sig selv rummede en række fejlkilder, f.eks. sammentællingsfejl eller på grund af mangelfuld føring. Men man kan vanskeligt bebrejde præsterne, at de har følt sig usikre. Den eneste instruks de havde fra statsmagten, var, at de skulle indsende "*tilforladelig Efterretning om Alle i dette Aar Døde og Fødte*".

I 1775 anvendes for første gang trykte og ensartede skemaer til brug for denne årlige befolkningsopgørelse, der dog først fra 1801 eller måske endog først fra 1827 har så ubetydelige fejlkilder, at disse officielle statistikker kan benyttes med så stor sikkerhed, at man kan hævde, de repræsenterer "virkeligheden" i historisk sammenhæng.

I den historisk demografiske forskning arbejder man med to typer befolkningsstatistik: statistik over befolkningens **be-**

vægelser forstået som ændringer. Ændringerne forekommer ved fødsler, død og "vandring". Begrebet "vandring" dækker det forhold, at personer enten kommer til et sogn, en by eller et land eller omvendt forlader området, hvilket kirkebøgernes til- og afgangslister fra 1812-75 skulle belyse.

Den anden type befolkningsstatistik, som denne artikel hovedsageligt bygger sine analyser på, er **Bestandsstatistikker** eller folketællinger, hvor en befolkning "gøres op" i et givet år på en bestemt dato, og hvoraf de ældste foreligger for årene 1769, 1784, 1801, 1834 og herefter med mindre og mere regelmæssige tidsintervaller.

Artiklen vil naturligvis komme ind på vandring f.eks fra land til by, og i et specielt afsnit vil udvandringen til Amerika blive belyst, da udvandringen i slutningen af det forrige århundrede er særlig interessant for Lolland-Falsters vedkommende.

1801-1880

1800-tallet kan karakteriseres som "det store spring fremad" med hensyn til befolkningsudvikling.

Efter at befolkningstallet i Danmark i århundreder havde ligget nogenlunde konstant med et indbyggertal på ca. 1 million, - undertiden betydeligt lavere på grund af epidemier, hungersår og krige m.v. - sker der en eksplosiv udvikling, hvor befolkningen fordobles på mindre end 80 år. Umiddelbart kunne man antage, at det skyldtes en større vækst i fødselstallet eller et fald i børnedødeligheden. Men dette er ikke forklaringen. Forklaringen ligger i en stigende generel vækst i den gennemsnitlige levealder og et fald i dødeligheden. Det er romantik at tro, at tallene herved afspejler et samfund, hvor sult og fattigdom var afskaffet. Det

var ingenlunde tilfældet. Sulten var i tusindvis af hjem vinterens følgesvend helt ind i vort århundrede. Sultproblemet er blevet særdeles realistisk og temmelig rystende beskrevet i en afhandling af **Peter Riismøller**, Sultegrænsen, (1972), og børnedødeligheden lå uhyggeligt højt i hele århundredet. Af 1000 levendefødte børn døde gennemsnitligt 120-130 i det første leveår. Og langt op i århundredet har kun ca. 3/4 del af børnene oplevet deres 10-års fødselsdag. Når befolkningen trods disse forhold bliver fordoblet på 80 år, skyldes det en generelt forbedret kost - omend ulige fordelt - en bedre hygiejne, bedre boligforhold, bedre lægevidenskabelige metoder, og i borgerskabet en større forståelse for fattigdomsbegrebet, samt et generelt højere uddannelsesniveaue.

Lolland-Falster adskilte sig ikke markant i disse henseender i forhold til det øvrige land, men pointen i denne artikel - "**at der måske kan siges noget skævt om Lolland-Falster i demografisk henseende**" kan allerede nu konstateres ved at aflæse de officielle statistikker.

Tabel I	<i>Maribo(LF)</i>	<i>Hele landet</i>
1801	52.896	929.001
stigning	34,9%	38,7%
1840	71.402	1.289.075
stigning	21,6%	24,8%
1860	86.798	1.608.362
stigning	4,5%	10,7%
1870	90.706	1.784.741
stigning	6,9%	10,3%
1880	97.007	1.969.039
1801-1880	83,4%	111,9%

Tabel I viser befolkningsudviklingen fra 1801 til 1880, hvor Lolland-Falster (som stort set i hele perioden op til 1970 svarer til Maribo amt) sammenlignes med udviklingen i det samlede kongerige.

Kommentar:

Når de første stigningsprocenter ser voldsomme ud, 34,98 % for Lolland-Falster og 38,75 % for Hele Landet, skyldes det naturligvis, at %-erne dækker en 40-årig periode og de næste stigningsprocenter på henholdsvis 21,56 % og 24,76 % dækker et 20-årigt forløb fra 1840 til 1860.

Men i øvrigt er tendenserne ganske tydelige: Årti for årti vokser den lolland-falsterske befolkning betydeligt langsommere end landsgennemsnittet. I 1880 er befolkningen på Lolland-Falster kun steget med 83 %, hvor landet som helhed kan notere en vækst på ikke mindre end 112 %. I demografisk henseende en helt bemærkelsesværdig forskel, hvor selv afvigelser på få procent kan give anledning til spekulationer og analyser.

Den lolland-falsterske befolkningsstagnation kan udtrykkes på en anden måde. I 1801 udgjorde den lolland-falsterske befolkning 5,69 % af den samlede befolkning i kongeriget, men i 1880 er vægten allerede kommet ned under 5,0 %, helt præcist 4,92 %, og tendensen fortsætter, som det vil fremgå senere.

Tabel II er udarbejdet, for at man kan foretage en sammenligning med, hvorledes det så ud i andre dele af kongeriget. Udvalgt er foretaget ud fra følgende principper:

For det første kunne det være interessant at sammenholde Lolland-Falster med andre områder, som befolkningsmæssigt havde en nogenlunde tilsvarende størrelse og struktur. Endvidere er der lagt vægt på, at både Jylland, Fyn og Sjælland samt hovedstaden er repræsenteret i undersøgelsen. Når hovedstaden er medtaget, skyldes det, at denne må formodes at have påvirket de øvrige områder alene i kraft af at være regeringsby og på grund af sin helt exceptionelle størrelse i forhold til de øvrige byer i Danmark i 1800-tallet. Et af de forhold, som befolkningstallene muligvis kan sige noget om, er, i hvilket omfang København har suget befolkning til sig fra de repræsenterede amter. Men man skal være varsom med at drage alt for håndfaste konklusioner, hvorfor der også kun vil blive antydet mulige tendenser.

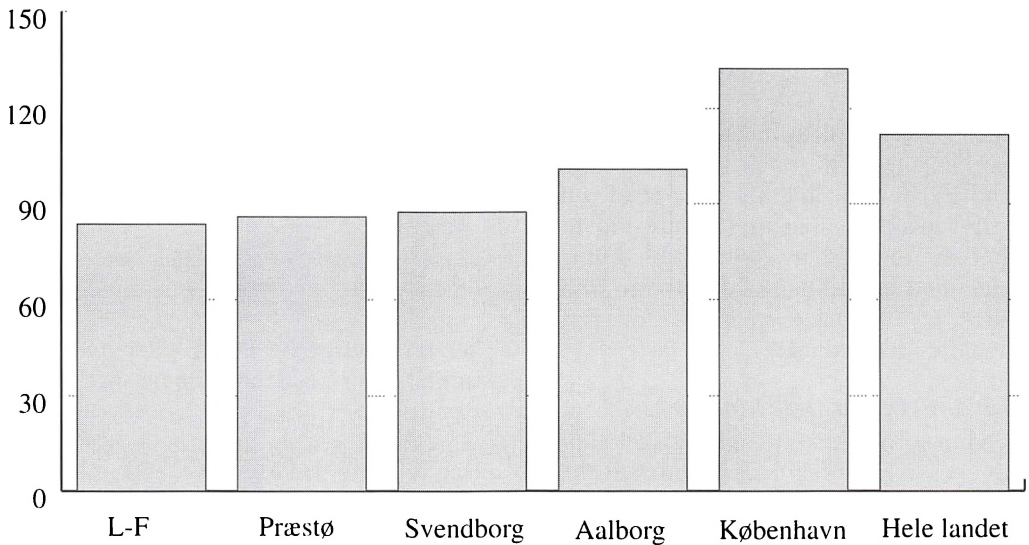
Kommentar:

Tabellens kolonne 1 er naturligt nok Lolland-Falster eller Maribo amt, som indtil 1970 ved kommunalreformen udgjorde de to øer med omliggende småøer. Herefter kommer Præstø amt (kolonne 2) som nærmeste naboamt til Maribo, og som rummer 2 større købstæder, Præstø og Næstved, - svarende til Lolland-Falster - hvor de to dominerende byer er og var Nakskov og Nykøbing. Kolonnerne 3 - 5 er i nævnte rækkefølge: Svendborg amt, Ålborg amt og København. Endelig som kolonne 6 er medtaget "Hele Landet".

Tabel II	<i>Maribo(LF)</i>	<i>Præstø</i>	<i>Svendborg</i>	<i>Ålborg</i>	<i>København</i>	<i>Hele landet</i>
1801	52.896	54.629	62.776	45.657	100.975	929.001
stigning	64,0%	64,0%	68,3%	67,7%	53,6%	73,1%
1860	86.797	89.573	105.630	76.582	155.143	1.608.362
stigning	11,8%	13,3%	11,3%	24,5%	51,4%	22,4%
1880	97.007	101.494	117.577	95.338	234.850	1.969.039
1801-1880	83,4%	85,8%	87,3%	100,8%	132,6%	111,9%

Befolkningsvækst i pct. 1801-1880

Denne og alle de efterfølgende grafer er fremstillet efter forlæg af Hans Chr. Lauritzen, Nysted Skov.

1801-1860

En række af de mere markante forhold skal fremhæves: For det første hæfter man sig ved den ensartethed, der gør sig gældende i udviklingen i 3 af amterne, nemlig Maribo, Præstø og Svendborg. I 1860 er befolkningstallet i de nævnte amter steget i næsten samme takt: Maribo med 64 %, Præstø med nøjagtig samme procenttal 64 % og Svendborg med 68,2 %. Endnu i 1860 er Ålborg amt på samme niveau, nemlig med en stigning på 67,8 %. På landsbasis er stigningen imidlertid på 73,1 %, altså en betydelig større stigning og så meget mere bemærkelsesværdig, idet København kun er steget med 53,6 %. Forklaringen på dette er - hvad der ikke kan læses ud af tabellen - at den jyske befolkning i samme periode steg med hele 81,8 % og hermed har trukket landsgennemsnittet op.

1860-1880

Billedet ændrer sig totalt i den følgende 20 års periode fra 1860 til 1880. Befolkningsstilvæksten i de 3 førstnævnte amter udgør nu kun henholdsvis 11,8 %, 13,3 % og 11,3 %, hvilket svarer til en årlig befolkningsvækst på ca. 0,5 %. Helt markant anderledes er udviklingen i København og Ålborg. Den københavnske befolkning vokser i disse 20 år med ikke mindre end 51,4 % eller næsten 2,5 % årligt, Ålborg med 24,5 % eller over 1,0 % årligt og på landsbasis er stigningen 22,4 %, altså mere end 1,0 % årligt.

Det er muligt, at den svage befolkningsvækst i de 3 sydlige amter kan tilskrives udvandring til København og Amerikaudvandringen, som skal omtales i næste afsnit. Stort set anden forklaring kan næppe gives, da fertilitetstal og dødelighedstal ikke er væsentligt varierende.

For hele perioden 1801 - 1880 udgør stigningerne følgende:

Maribo (L-F) 83,4 %, Præstø 85,8 %, Svendborg 87,3 % Ålborg 100,8 %, København 132,6 % og Hele Landet 111,9 %.

Allerede på dette tidspunkt kan det fastslås som et historisk faktum, at **Lolland-Falsters problemer ikke er af nutidig karakter, men at Lolland-Falster allerede for 150 år siden ikke kunne følge med udviklingen i det øvrige Danmark**, og at denne triste situation er fortsat uafbrudt op til i dag.

Udvandringen fra Danmark.

Selvom formålet med denne artikel alene er at beskrive de faktuelle bestandstilstande har udvandringen til Amerika, som typisk fik sit højdepunkt i årene omkring 1880, en særlig betydning for Lolland - Falster, hvorfor den kort omtales her som en af forklaringerne på stagnationen.

I **Kristian Hvidts** doktordisputats fra 1971 om udvandringen, *Flugten til Amerika*, kommer udvandringstallene fra Lolland-Falster som noget af en overraskelse også for forfatteren af disputatsen. I årene 1868 - 1900 udvandrede 13.550 personer fra Lolland-Falster af en befolkningsgruppe på 97.007 i 1880. Sat i relation til middelfolketallet 1870 - 1901 udvandrede 138 pr. 1000 indbyggere, hvilket sammen med Bornholm (139) klart overstiger udvandringen fra de øvrige amter, f.eks. udvandrede der kun 29 og 26 pr. 1000 indbyggere fra Frederiksborg og Roskilde amter, medens udvandringen fra de amter, som denne artikel medtager, udgør henholdsvis 101 (Præstø a.), 84 (Svendborg a.), 98 (Ålborg a.) og 109 (København).

Kristian Hvidt gør sig en række overvejelser om den lolland-falsterske udvandring, som jo virker lidt paradoksal, da man i samme periode "importerer" roepi-

Thingvalla-Vinien.

Direkte til New-York.

"Norge" afgaar 9de Juni.
"Island" afgaar den 23de Juni.
Fartplan, Prospekt etc. faaes hos
Pasfager-Afdelingen
paa Larsens Plads (Telefon 4700),
København K.,
og hos de befuldmægtigede **Agenter i Pro-**
viindsjerne.

Annonce fra Lollands-Posten 1. juni 1896.
Lolland-Falsters Stiftismuseum.

ger fra Sverige og Polen, eller måske er forklaringen på denne import netop udvandringen.

Han opstiller den hypotese, at de ekstremt høje tal for Lolland-Falster kan have en sammenhæng med den betydelige gods-koncentration, som fandtes på øerne. Denne, samt jordboniteten og dermed høje priser på jorden og endvidere det forhold, at sukkerroeproduktion er mest rentabel på store sammenhængende arealer, har virket hindrende for en udstykning af mindre jordlodder til den ikke jordbesiddende landarbejderklasse, tyendet og daglejerne. Hermed hindredes mulighederne for den sociale opstigning, som jordbesiddelse betød. Endelig kan det ikke udelukkes, at arbejdskraftimporten af svenske og polske roepiger har trykket lønningerne så meget, at daglejer- og tyendefamilierne ikke har kunnet eksistere.

Han citerer et brev fra Bornholm 1872: "*De bornholmske bønder lønner deres udbyggere (husmænd) altfor slet i forhold til prisen for livsfornødenheder; men den store mængde tilstrømmende svenskere gør arbejdslønnens forhøjelse til en umulighed, og den simple arbejder, der ikke er håndværksmand, har derfor ofte kun valget mellem Amerika og fattiggården*"

Brevet kunne lige så vel være skrevet på Lolland, hvor forholdene var de samme og bekræfter de formodninger som ligger til grund for denne undersøgelse: Lolland-Falster formåede ikke dengang at tilbyde befolkningen så attraktive levevilkår, at det kunne sikre en befolkningsvækst svarende til den øvrige del af Danmark

Det var specielt de 25-35-årige, som udvandrede. Altså den mest produktive befolkningsgruppe og den, der sætter børn i verden.

Derfor er der foretaget en særlig undersøgelse af disse befolkningsgrupper for Lolland-Falster sammenholdt med tallene for hele landet for perioden 1860-1921:

Lolland-Falster

1860

Totalbefolkning	86.798
25-35årige	10.897 (12,5%)

1880

Totalbefolkning	97.007
25-35årige	13.188 (13,6%)

1901

Totalbefolkning	105.021
25-35årige	14.062 (13,9%)

1921

Totalbefolkning	128.537
25-35årige	11.998 (9,3%)

Kommentar:

Af disse tal fremgår det ganske tydeligt, at der ved folketællingen i 1921 kan konstateres et mærkbart fald i antallet af 25-35 årige på Lolland-Falster sammenholdt med hele landet.

I 1921 udgør de 25 til 35-årige kun ca 9% af befolkningen på Lolland-Falster mod landet som helhed 14,6%.

Endnu mere tydeligt fremgår det, hvis man sammenholder antallet af de 25-35årige på Lolland-Falster med den samme aldersgruppe i 1901: I 1901 var der 14.062 i gruppen 25-35årige i 1921 kun 11.998.

Hovedårsagen til dette fald må formentlig tilskrives Amerikaudvandringen. Børn af amerika-udvandrere ville jo netop typisk være omkring 25-35 år i begyndelsen af 1920'erne.

Meget tyder på, at Lolland-Falster således yderligere fik et befolkningsmæssigt knæk på grund af udvandringen, og at landsdelen ikke siden har formået af ryste virkningerne af sig.

1880-1916

Perioden kaldes "Industrialismens Genembrud". I denne periode bliver grundlaget lagt for samfundsvilkårene i hele det 20. århundrede. På alle områder sprænges den gamle samfundsorden og intet forbli-

Hele Landet

1.608.362
231.971 (14,4%)

1.969.039
274.478 (14,0%)

2.449.540
335.273 (13,7%)

3.267.831
476.961 (14,6%)

ver som det var. Naturligvis med variationer. Jo, fjernere man var fra de voksende industrialiseringscentre, jo mindre slår forandringerne igennem.

Tabellen er bygget op svarende til tabel II med en sammenligning af udviklingen på Lolland-Falster (Maribo amt) i forhold til repræsentative andre områder i landet. Der er tale om formentlig den mest dynamiske 35-års periode i Danmark i histo-

Tabel IIIA	<i>Maribo(LF)</i>	<i>Præstø</i>	<i>Svendborg</i>	<i>Ålborg</i>	<i>København</i>	<i>Hele landet</i>
1880	97.007	101.494	117.577	95.338	234.850	1.969.039
stigning	3,6%	-0,9%	2,7%	9,9%	33,2%	10,3%
1890	100.552	100.649	120.707	104.790	312.859	2.172.380
stigning	4,4%	2,6%	6,2%	22,8%	20,9%	12,7%
1901	105.021	103.293	128.241	128.656	378.235	2.449.540
stigning	2,9%	1,5%	3,0%	4,8%	12,8%	5,7%
1906	108.029	104.865	132.034	134.871	426.540	2.558.919
stigning	7,1%	3,7%	3,5%	7,5%	8,3%	6,5%
1911	115.658	108.742	136.607	145.017	462.161	2.757.076
stigning	5,2%	4,8%	1,1%	9,2%	9,6%	6,0%
1916	121.693	113.987	138.118	158.336	506.390	2.921.362
1880-1916	25,4%	12,3%	17,5%	66,0%	115,6%	48,4%

risk tid, en periode som på sin vis har ganske sammenfaldende tendenser og paralleller til vor tid.

Det som umiddelbart i befolkningsmæssig henseende slår en mest, er den helt fantastiske udvikling, som foregår i København. Fra i europæisk henseende at være en middelstor "provinsby" i 1880, er den i 1916 vokset til en - også i europæisk sammenhæng - status som "metropolis" og har rundet det magiske tal: den halve million indbyggere. Og på et beskedent areal. Denne halve million mennesker boede på et areal, som ikke er mere end 6 gange større end Fejø.

Københavns befolkning vokser i denne periode med 115,0 %. Sammenholder man denne befolkningsvækst med landet som helhed, hvor væksten i samme periode er på 48,3 % (kolonne 6) - betyder det, at det øvrige land - herunder også Lolland-Falster har afgivet en betydelig befolkningsbestand til hovedstaden.

Ser man på tallene for Lolland-Falster er befolkningsvæksten på 25,4 % fra ca. 97.000 indbyggere til ca. 122.000 indbyggere. Hvis man ser isoleret på tallene for Lolland-Falster, vil man næppe umiddelbart mene, at tallene på nogen måde er foruroligende. En pæn vækst på 25.000 indbyggere. Men i demografisk henseende begynder alarmklokkerne at ringe. Fra 1801 til 1880 voksede befolkningen med 83,4 % (tabel II), altså en årlig vækst på mere end 1,0 %. I 35-års perioden 1880-1916 er væksten på 25,4 %, altså en vækst som allerede da er på under 1,0 % om året.

Man kan hente trøst ved at se på tallene for Præstø og Svendborg amter, hvor væksten er endnu lavere, nemlig henholdsvis 12,3 % og 17,8 %.

Interessant i denne forbindelse er tallene fra Ålborg. Fra et befolkningsmæssigt udgangspunkt i 1801, som var lavere end Lolland-Falsters: 46.000 imod 53.000, er status i 1916, at Ålborg amt har 30.000 flere indbyggere og en vækst fra 1880 -

Tabel IIIB	<i>Maribo(LF)</i>	<i>Nakskov</i>	<i>Nykøbing</i>	<i>Nysted</i>	<i>Landdistrikt</i>	<i>Hele landet</i>
1880	97.007	5.278	4.560	1.438	78.538	1.969.039
stigning	3,6%	27,4%	33,5%	4,2%	0,5%	10,3%
1890	100.552	6.722	6.087	1.499	78.905	2.172.380
stigning	4,4%	23,6%	20,7%	-5,9%	0,4%	12,7%
1901	105.021	8.310	7.345	1.411	79.216	2.449.540
stigning	2,9%	1,4%	6,0%	3,3%	2,9%	5,7%
1906	108.029	8.424	7.790	1.457	81.514	2.588.919
stigning	7,1%	12,5%	41,3%	1,5%	3,2%	6,5%
1911	115.658	9.480	11.010	1.479	84.136	2.757.076
stigning	5,2%	10,6%	6,0%	3,6%	4,3%	6,0%
1916	121.693	10.483	11.670	1.536	87.770	2.921.362
1880-1916	25,4%	98,6%	155,9%	6,8%	11,7%	48,4%

1916 på ca. 66,0 % imod landsgennemsnittets ca. 48 %.

Der kan sikkert gives en række gode og med en dybere analyse rimelige forklaringer på, at Ålborg klarer sig endog særdeles godt i modsætning til Lolland-Falster. Beliggenheden ved Limfjorden som attraktivt handelscentrum og som en af hovedlandets "hovedporte", og at København ikke trækker befolkning til sig i samme grad fra Ålborg, som den uden tvivl har gjort fra det sydlige Danmark, Sydsjælland, Sydfyn og Lolland-Falster.

Ålborgs geografiske beliggenhed gør den til et industrielt kraftcenter for hele området nordenfjords og også for store dele af Jylland syd for Limfjorden.

Til trods for sukkerfabrikkerne og skibsværftet har Lolland-Falster ikke haft samme gunstige betingelser. Nakskov ligger i forhold til hele landsdelen uhenigtsmæssigt og Nykøbing's besejlingsmuligheder har vel været for ringe.

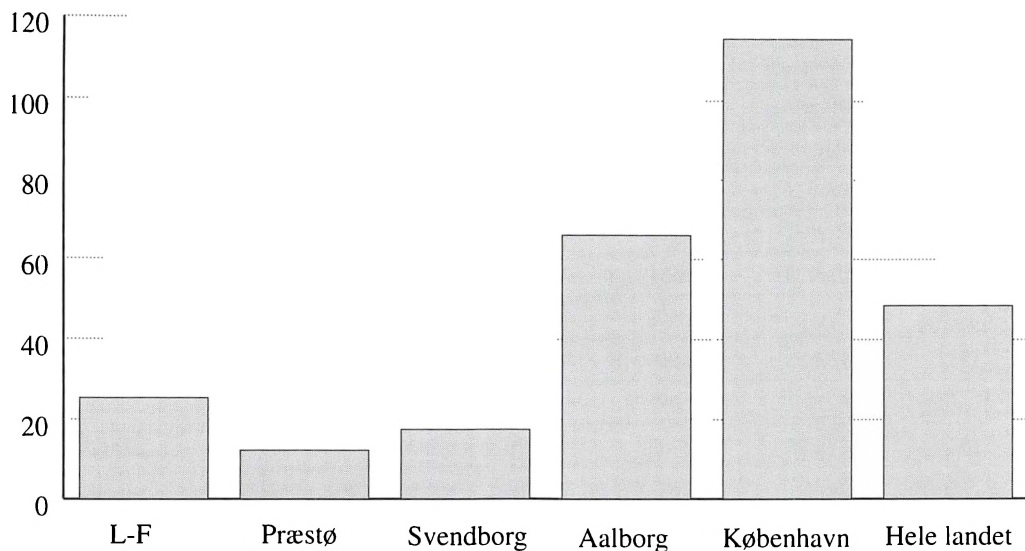
Kommentar:

Hidtil er Lolland-Falster beskrevet ved at foretage sammenligninger med andre områder eller amter i landet. Tabel III B derimod forsøger at beskrive befolkningsudviklingen "internt" i Maribo amt (L-F). Kolonne 1 svarer til kolonne 1 i tabel III A og beskriver befolkningsudviklingen totalt for Maribo amt. De 3 følgende kolonner er 3 udvalgte købstæders udvikling i perioden 1880 - 1916.

Det har været ganske naturligt at medtage Nakskov og Nykøbing som "de store" i landsdelen. Når også Nysted er medtaget skyldes det, at denne købstads udvikling på landsbasis og også på Lolland-Falster er ganske enestående, eller om man vil atypisk. Tendenserne overalt i landet var for købstæders vedkommende ellers ganske klar: Købstæderne voksede på bekostning af landdistrikterne, men her udskiller, som det vil kunne ses, Nysted sig som noget ganske usædvanligt. Kolonne 5 beskriver udviklingen i landdistrikterne og endelig er "Hele Landet" medtaget i kolonne 6.

Ved en umiddelbar læsning kunne man fortolke tallene, - hvis man først ser på forholdet mellem land og by, - derhen, at befolkningen på landet egentlig "klarer sig meget godt", og at der ikke er tale om nogen massiv afvandring fra landet til by-

Befolkningsvækst i pct. 1880-1916

erne. Men kolonne 5 kan ikke læses umiddelbart på denne måde, idet den skjuler den befolkningsgruppe, som i et stort og stigende antal bosætter sig i de såkaldte "stationsbyer", Nr. Alslev, Gedser, Eskilstrup, Søllested, Holeby m. fl. Eller i bymæssige bebyggelser i nærheden af de store købstæder. Det skal derfor for forståelsens skyld fastslås, at folk i denne periode begyndte at forlade bøndergårdene, men dog endnu ikke i større målestok.

Ellers er det interessante ved tabellen den konstaterede vækst i Nakskov og Nykøbing. Væksten i Nykøbing er ganske forbløffende. En vækst på ikke mindre end 155% fra 4.560 til 11.670 indbyggere. Sammenligner man denne vækst med København i samme periode, vokser København "kun" med 116%, omend man naturligvis må tage udgangspunkterne i betragtning.

I perioden har Nakskov også vokseværk fra 5.278 indbyggere til 10.483 eller næsten præcis en fordobling (98,6%). Væksten i de 2 købstæder foregår i nogenlunde ensforløbende "ryk" i perioden 1880 -1890: Nakskov (27,3%), Nykøbing (33,4%) og 1890-1901: Nakskov (23,6%) og Nykøbing (20,7%).

I perioden 1901-1906 forekommer der en pludselig og helt tydelig pause i væksten, som kan genfindes i det øvrige land. I denne periode stiger befolkningen kun med 114 i Nakskov (1,8%) og 445 i Nykøbing (6,0%).

Men i de følgende 5 år sker der igen en voldsom befolkningsforøgelse, helt markant i Nykøbing, som i perioden løber fra Nakskov med en vækst på 3.220 borgere imod Nakskovs stigning 1.056 eller henholdsvis 41,3% (!) og 12,5%.

Nysted, som det kan ses af tabellen, er gået i stå med en befolkningsvækst over

Tabel IVA	<i>Maribo(LF)</i>	<i>Præstø</i>	<i>Svendborg</i>	<i>Aalborg</i>	<i>København</i>	<i>Hele landet</i>
1916	121.693	113.987	138.118	158.336	506.390	2.921.362
stigning	5,6%	0,7%	3,5%	6,2%	10,8%	–
1921	128.537	114.825	142.909	168.182	561.344	3.267.831
stigning	4,0%	3,9%	2,0%	6,1%	5,6%	5,1%
1925	133.631	119.255	145.804	178.382	587.150	3.434.555
stigning	0,7%	-0,8%	-1,4%	5,0%	5,1%	3,4%
1930	134.538	118.372	143.785	187.280	617.069	3.550.656
stigning	-1,8%	0,2%	-1,0%	3,8%	8,0%	4,4%
1935	132.109	118.659	142.345	194.423	666.269	3.706.349
stigning	0,4%	-2,2%	-0,2%	5,9%	5,1%	3,7%
1940	132.702	116.055	142.026	205.847	700.465	3.844.312
stigning	1,8%	2,6%	2,7%	6,1%	4,5%	5,2%
1945	135.132	119.091	145.894	218.335	731.702	4.045.232
1916-1945	11,0%	4,5%	5,6%	37,9%	44,5%	23,8%

35 år i den mest dynamiske periode i Danmarkshistorien på kun 6,8 %

Et resume kan fastslå, at de 2 store købstæder voksede på linie med øvrige købstæder i Danmark, men at landsdelen som sådan ikke kunne følge med udviklingen i det øvrige Danmark.

Procentuelt kan det udtrykkes på denne måde:

I 1880 udgjorde den lolland-falsterske befolkning af hele den danske befolkning 4,92 %, men i 1916 4,16 %.

1916-1945

Perioden omfatter 2 verdenskrige og depressionen i 30'erne. Forhold man umiddelbart skulle tro måtte præge befolkningsudviklingen i form af et stop for at sætte børn i verden ud fra den antagelse, at man ikke ønsker at få børn i en verden under usikre og ustabile forhold. Men tallene siger noget andet. Befolkningsvæks-

ten fortsætter ufortrødent, omend i et mere moderat tempo end i den foregående periode.

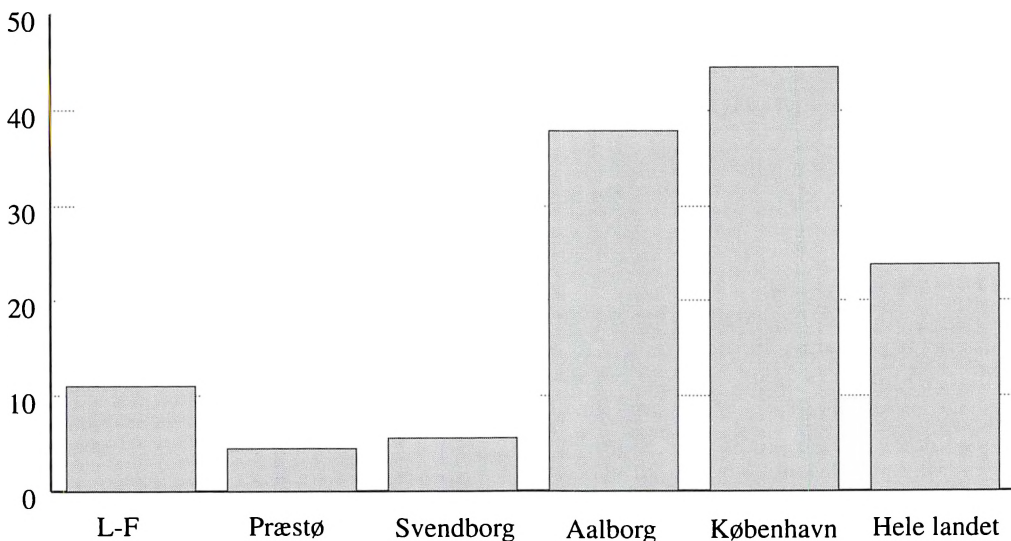
Kommentar:

Tabellen svarer til tabel III A. Der er dog et væsentligt forbehold. Ved Genforeningen efter 1. verdenskrig fik Danmark dele af Sønderjylland tilbage. Dette påvirker naturligvis folketællingen i 1921 og forrykker sammenligningsgrundlaget. Når der nedenfor beskrives sammenligninger mellem f.eks. Lolland-Falster og Hele Landet er procentberegningerne foretaget med basis i folketællingstallene for 1921. I alle andre beregninger og beskrivelser er periodens tal baseret på hele perioden dvs. 1916-1945. Billedet, der tegner sig, afviger stort set ikke fra den forrige periode. Det er fortsat København, der klart har den største vækst med over 200.000 indbyggere og i procent en vækst på 44,5 %. Påny ligger også Ålborg over landsgennemsnittet med 29,8 % mod et landsgennemsnit for perioden 1921 - 1945 på 23,8 %. Ålborg set isoleret stiger fra 1916 til 1945 med 37,9 %.

Sammenligner man med Lolland-Falster er stigningen her kun 5,1 % i perioden 1921-1925, (for

Tabel IVB	<i>Maribo(LF)</i>	<i>Nakskov</i>	<i>Nykøbing</i>	<i>Nysted</i>	<i>Landdistrikt</i>	<i>Hele landet</i>
1916	121.693	10.483	11.670	1.536	87.770	2.921.362
stigning	5,6%	23,8%	11,1%	6,9%	1,6%	–
1921	128.537	12.984	12.970	1.642	89.185	3.267.831
stigning	4,0%	6,4%	4,4%	5,0%	4,2%	5,1%
1925	133.631	13.817	13.541	1.724	92.937	3.434.555
stigning	0,7%	6,7%	2,8%	-0,5%	-0,8%	3,4%
1930	134.538	14.742	13.919	1.716	92.202	3.550.656
stigning	-1,8%	-1,5%	6,3%	-6,7%	-3,0%	4,4%
1935	132.109	14.522	14.801	1.601	89.462	3.706.349
stigning	0,4%	4,0%	2,3%	-5,6%	-0,7%	3,7%
1940	132.702	15.096	15.147	1.511	88.884	3.844.312
stigning	1,8%	2,7%	6,3%	8,3%	0,3%	5,2%
1945	135.132	15.506	16.097	1.637	89.115	4.045.232
1916-1945	11,0%	47,9%	37,9%	6,6%	1,5%	23,8%

Befolkningsvækst i pct. 1916-1945

hele perioden 11,0 %) og for første gang kan der ligefrem i 5-års perioden 1930-1935 konstateres et direkte fald på 2.429 indbyggere.

Endnu engang må det konstateres, at Lolland-Falster er i tilbagegang. Medens den lolland-falsterske befolkning i 1916 udgjorde 4,16% af den samlede danske befolkning er procentandelen i 1945 dalet til 3,34%, et fald som set med demografiske øjne er overordentligt stort.

Kommentar:

Tabellen svarer til tabel III B og er ikke påvirket af beregningsproblemer i forbindelse med genforeningen, da den alene omfatter Maribo amt (L-F).

Tendenserne fra forrige periode fortsætter. Behovelsen i landdistrikterne er fortsat dominerende. I 1916 bor 72% af Lolland-Falsters befolkning i sognekommuner (landområder) og i 1945 65,9%. Nykøbing og Nakskov er fortsat vækstfaktorerne i landsdelen, men trods disse to købstæders betydelige vækst er denne langt fra nok til at trække landsdelen op bare tilnærmelsesvis i nærheden af væksten i det øvrige Danmark.

Ser man isoleret på Nakskov, kan man se skibsværftets betydning: I årene 1916-1921 vokser befolkningen langt hurtigere end i det øvrige land, jfr. tabel IV A.

1945-1965

Denne 20-årige del af Danmarkshistorien kan bedst karakteriseres ved i begyndelsen at være et mangelsamfund - ikke på livsnødvendige goder så som mad og tøj, - men på mere luksusbetonede varer.

I 1965 er den danske befolkning blevet velstående, både set i europæisk og i verdenssammenhæng.

Tempoet i befolkningsvæksten er ganske vist aftaget betragteligt ligesom i andre industrialiserede lande. Mennesket er ikke længere den eneste udslaggivende faktor for vækst. Teknologien har i høj grad overtaget den menneskelige arbejdsindsats.

Men det særdeles urovækkende for Lolland-Falsters vedkommende fra 1945 op til i dag er ikke alene det kraftige fald i befolkningsbestand, men at Lolland-Falster ikke har en produktivitetsudvikling eller industri på linje med det øvrige Danmark.

Demografisk fortsætter udviklingen med en tydelig afdæmpet takt. På landsplan er den årlige vækst nået under 1,0 %, men hvad der i særlig grad springer i øjnene er

Tabel VA	<i>Maribo(LF)</i>	<i>Præstø</i>	<i>Svendborg</i>	<i>Aalborg</i>	<i>København</i>	<i>Hele landet</i>
1945	135.132	119.091	145.894	218.335	731.707	4.045.232
stigning	0,2%	3,7%	2,6%	3,2%	5,0%	5,8%
1950	135.337	123.439	149.671	225.394	768.105	4.281.275
stigning	-1,1%	-0,1%	0,5%	3,3%	-2,1%	3,9%
1955	133.870	123.382	150.365	232.885	752.236	4.448.401
stigning	-1,6%	-1,1%	-0,8%	2,6%	-4,1%	3,1%
1960	131.699	121.976	149.163	239.041	721.381	4.585.256
stigning	-1,8%	2,2%	-1,6%	4,0%	-6,0%	4,0%
1965	129.315	124.326	146.791	248.671	678.072	4.767.597
1945-1965	-4,3%	4,4%	0,6%	13,9%	-7,3%	17,9%

Tabel VB	<i>Maribo(LF)</i>	<i>Nakskov</i>	<i>Nykøbing</i>	<i>Nysted</i>	<i>Landdistrikt</i>	<i>Hele landet</i>
1945	135.132	15.506	16.097	1.637	89.115	4.045.232
stigning	0,2%	3,7%	6,8%	-8,2%	-2,0%	5,8%
1950	135.337	16.074	17.192	1.503	87.328	4.281.275
stigning	-1,1%	3,2%	3,5%	-5,5%	-3,0%	3,9%
1955	133.870	16.602	17.789	1.420	84.731	4.448.401
stigning	-1,6%	0,2%	0,3%	-6,5%	-2,7%	3,1%
1960	131.699	16.639	17.850	1.328	82.473	4.585.286
stigning	-1,8%	-3,6%	0,1%	-2,1%	-3,5%	4,0%
1965	129.315	16.032	17.880	1.300	79.554	4.767.597
1945-1965	-4,3%	3,4%	11,0%	-20,6%	-10,7%	17,9%

den lolland-falsterske tilbagegang. Landsdelen må se sig reduceret med ca. 6.000 indbyggere. Advarselslamperne blinkede allerede hundrede år tidligere, men signallerne blev ikke opfanget eller taget alvorligt.

Kommentar:

Tallene giver næsten sig selv. Ganske svage stigninger i Nakskov og Nykøbing på henholdsvis 3,4 % og 11,0 %, men ellers nedgang overalt. Nysted som det grelleste eksempel med et befolkningsstab på 20,6 %. Tilbagegangen for hele landsdelen er et befolkningsstab på 4,3 % og denne tilbagegang bliver

Befolkningsvækst i pct. 1945-1965

sat endnu mere i relief, når man sammenholder den med landet som helhed, hvor der sker en stigning på 17,8% i perioden.

I 1945 var andelen af den lolland-falsterske befolkning 3,34% af hele den danske befolkning, i 1965 blot 2,7%.

Tendensen fra 1965 op til i dag

I 1970 fik landet en kommunalreform, som blandt andet - lød det dengang - skulle styrke mindre og svage områder ved dannelsen af større kommunale enheder. Blev dette en realitet for Lolland-Falster? Nej, det blev ingenlunde tilfældet. Fra 1965 og op til 1992 er befolkningen på landsplan vokset fra 4.767.597 indbyggere til 5.162.126 en stigning i % på 8,3%, og medens Lolland-Falster i 1965 havde en befolkning på 129.315 er den i 1992 sunket til 116.389, hvilket svarer til et fald på 10 %.

Andelen i forhold til det samlede danske befolkningstal er hermed nede på 2,2

%. I 1801 var 1 ud af tyve danskere lollik eller falstring, i dag blot 1 ud af halvtreds.

Lolland-Falsters befolkningsmæssige udvikling er en både grum og ironisk historie.

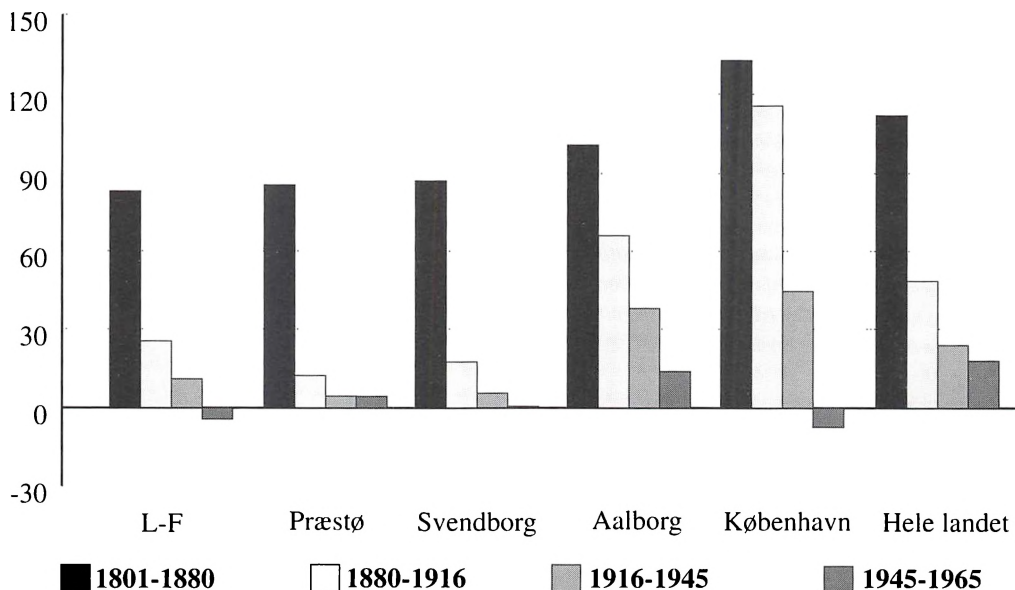
For hundrede år siden udgjorde **udvandringen** et problem for landsdelen, og man måtte importere arbejdskraft i form af roepiger fra Sverige og Polen.

I dag har Lolland-Falster både et **udvandringsproblem** og et **indvandringsproblem**.

Udvandringen eller fraflytningen er naturligvis et problem og skyldes givetvis, at der ikke er reelle beskæftigelsesmuligheder i tilstrækkeligt omfang og heller ikke uddannelsesmuligheder, som er attraktive nok.

Men indvandringsproblemet er lige så alvorligt. Som københavner læser man med undren, men med forståelse, at en kommune vil rive tomme fraflyttede bolli-

Befolkningsvækst pct. pr. år 1801-1965

Roelugning på gården Frisenlunds jorder i Systofte 1929. Familien lugede 12 tdr. land roer 3 gange og trak roer op på 15 tdr. Lolland-Falsters Stiftsmuseum.

ger ned for at hindre en uønsket "indvandring". Og det er jo en beklagelig realitet at mange tilflyttere til landsdelen ikke hører til den produktive del af befolkningen.

De problemer Lolland-Falster slås med nu og kommer til at slås med fremover er som bekendt Politikerens problem. Og hermed peges ikke alene på lokalpolitikere, men i høj grad også på landspolitikerne, som i årevis har negligeret de lolland-falsterske vanskeligheder.

Roeeoptagning, Vindeby ved Nakskov. Roegreben og kniven viser, hvorfor der var brug for megen arbejdskraft også i roehøsten, - altså især på Lolland-Falster. Lolland-Falsters Stiftsmuseum.

Litteraturliste

- 1) Danmarkshistoriens Hvem, Hvad, Hvornår, 1994
- 2) Hansen, Svend Aage, Økonomisk vækst i Danmark, bind I, 1972-1974
- 3) Hvidt, Kristian, Flugten til Amerika. Århus 1971
- 4) Johansen, Hans Chr., Befolkningsudvikling og familiestruktur i det 18. århundrede, Odense, 1975
- 5) Johansen, Hans Chr., En samfundsorganisation i opbrud 1700-1870, Dansk Socialhistorie, Gyldendal 1979
- 6) Lolland-Falsters Historiske Samfund, Årbog 1995
- 7) Mørch, Søren, Den ny Danmarkshistorie, Gyldendal 1982
- 8) Politikens Danmarkshistorie, Bind 12 og 13
- 9) Riismøller, Peter, Sultegrænsen, 1992
- 10) Trap, J. P., Danmark 5. udgave (1958-1970)

Kilder

- 1) Danmarks Statistiske årbøger, 1900-1992
- 2) Statistiske Efterretninger, 1860-1935

Sancta Birgitta Kirke i 100 År

Af Peter Paul Hansen

I den efterfølgende lille artikel tegner tidligere afdelingsleder Peter Poul Hansen et billede af fremvæksten af den katolske menighed på Lolland-Falster, hvis ydre anledning var *Roepiger-nes* ankomst til landsdelen i tiden op til århundredskiftet. Bemærkelsesværdigt er her, at langt den overvejende del af midlerne til bygningen af Sancta Birgittakirken hidrørte fra indsamlinger i Polen.

Den Katolske Kirke var næsten ophørt med at virke i Danmark efter reformationen i 1536. Men med Grundloven i 1849 kom religionsfriheden.

Inden da var der dog to katolske kirker i landet: *Sanct Ansgar* i København for herboende katolske gesandter med stab og fra 1676 *Sanct Knuds Kirke* i Fredericia, den "religiøse fristad".

I 1864 kom pastor von Euch som sognepræst til Fredericia. Herfra oprettede han katolske menigheder i Odense og Randers, senere også i Horsens, Århus, Kolding og Svendborg. Efter hans udnævnelse til Apostosk Vicar, dvs. biskop, i 1892, indviede han *Rosenkranskirken* på Frederiksberg i København. Alle disse menigheder bestod dels af konvertitter, dels af indvandrede tyske håndværkere.

Gejstligheden bestod hovedsagelig af tyske præster samt en halv snes danske.

Dertil kom tre katolske søsterordener, der virkede ved sygeplejen og i skoler i de omtalte byer.

Danmarks daværende Katolske Kirke var således præget af det vestlige Europa på det tidspunkt, da de polske sæsonarbejdere kom til landet.

I 1893 kom de første polske og lettiske arbejdere i et antal af 400, fortrinsvis kvinder, til Lolland-Falster for at arbejde i sukkerindustrien. - De ankom i maj og rejste hjem i november.

Da de alle var katolikker, påhvilede det den katolske biskop at drage omsorg for, at de havde adgang til at modtage sjælesorg. Han kunne ikke uden videre henvise dem til den nærmeste katolske kirke, - for den lå i København - så der måtte i hast findes en løsning på sagen. Ved at se sig om i sin skare af præster, fik biskoppen øje på den dansk fødte pastor Ortved, ka-

St. Birgitta Kirke og præsteboligen (tv.) fotograferet kort efter århundredskiftet. (Foto: Lolland-Falsters Stiftsmuseum).

pellan ved *Rosenkranskirken* på Frederiksberg.

Pastor Ortved

Denne præst var fra ungdomsårene meget interesseret i og betaget af det polske folk, dets historie og sprog. Han indvilligede i at rejse til Lolland-Falster for at overtage sjælesorgen i forbindelse med polakkerne.

Udstyret med et rejsealter drog han rundt på de gårde, hvor polakkerne arbejdede. Her læste han messe for dem og modtog deres skriftemål. Den første messe blev holdt i Vesterborg den 13. august 1893.

Under dette arbejde erfarede præsten, at hans selv lærte polske sprogkundskaber var ret så mangelfulde. Men ved biskop

von Euch's mellemkomst blev pastor Ortved inviteret til Poznan af den derværende ærkebiskop Stablewski for at tage et sprogkursus.

Under dette ophold opstod tanken om at oprette en fast menighed og bygge en kirke på Lolland-Falster. Hans præstekolleger i Poznan bifaldt straks idéen og satte en indsamling i gang. Da pastor Ortved drog hjem, kunne han derfor - foruden de erhvervede sprogfærdigheder - medbringe en net sum penge, der skulle danne grundlaget for det nævnte projekt, og tillige fik han styrket modet til at fortsætte indsamlingen.

Da det så ud til, at anvendelsen af de polske sæsonarbejdere ville fortsætte, og deres antal steg, var der efterhånden hos

Ny Østergade (nuværende Maria Gade) med kirkegængere på en af de store festdage. (Foto: Lolland-Falsters Stiftsmuseum).

præsten ingen tvivl længere om, at han måtte forsætte arbejdet med sine planer.

Han passede derfor i sommerhalvåret sine spredtboende polakker og de få danske katolikker, der var, og tog til Polen på kollektrejse om vinteren.

Disse kollektrejser gav så godt, at han inden længe kunne begynde at realisere sine planer. Efter to rejser var der penge til køb af en grund.

Biskoppen ville først have bygget et kapel i Nakskov, der dengang var Lollands største by, men Maribo blev valgt som amtets mest centralt beliggende by med jernbane til fire sider. Dertil kom, at byen rummede så mange minder fra sin fortid som klosterby.

I 1895 blev der så købt en grund til kirken og til præstebolig en lille naboparcel med et påbegyndt hus, som hurtigt blev færdigbygget, så præsten kunne flytte ind. Nu var menighedsarbejdet knyttet til en fast bopæl.

Kirken rejses

Efter atter nogle kollektrejser til Polen viste det sig, at der ikke kun var til et kapel som først påtænkt, men til en kirke.

Pastor Ørtved skitserede da en plan til en kirke i stil med en dansk landsbykirke, hvad biskoppen blev glad for, da kirken så ville falde godt ind i de danske omgivelser, hvori den skulle virke.

Arkitekt Glahn fra Nykøbing F. leverede tegningerne til kirken, og muremester Gluud fra Nakskov påtog sig at bygge den.

Edvard Ortved i sit otium med påskrift bag på billedet: »Min dagligstue på Ellensvej i Holte« 1913. (Foto: Lolland-Falsters Stiftsmuseum).

Arbejdet blev udført med stor omhu og akkuratelse i alle henseender. Kirken var i gotisk stil, i røde sten, med rødt tegtag og kamgavl med ”munk og nonne”-tegl.

Den 15. august 1897, Vor Frues Optagelsesfest dvs. Marias Himmelfartsdag, blev kirken indviet af biskoppen og fik som værnehelgener Sancta Birgitta af Vadstena og Sanct Stanislaws af Krakow.

Det var en stor glædesdag for præsten og ikke mindst for polakkerne, der nu havde en kirke, hvor de kunne dyrke Gud efter katolsk skik og på deres eget sprog.

Kirke og menighed udbygges

I 1899 oprettede nogle polsk-russiske ordenssøstre et kloster på nabogrunden. De bidrog til kirkens daglige pasning, pynt-

ning med blomster etc. og tog sig af de polakker og danskere, der opsøgte klosteret om vinteren, hvor præsten ikke var hjemme. Derudover deltog de ikke i sognearbejdet.

1895 var alt udbygget: Kirke, præstebolig og et lille forsamlingshus, hvor bl.a. tilrejsende kirkesøgende kunne finde ly i tilfælde af dårligt vejr.

Efter 12 års hårdt slid var arbejdet tilendebragt, men samtidig med denne afslutning opgav pastor Ortved sognepræsteembedet i Maribo og forlod byen i slutningen af april for at trække sig tilbage og dyrke sine historiske studier.

Efterfølgende præster

Den næste sognepræst, pastor Verhein, kunne desværre ikke polsk. Derfor kom

Katolske præster, som arbejdede iblandt polakkerne, Maribo 1913. (Foto: Lolland-Falsters Stiftsmuseum).

en polsktalende præst fra Roskilde nogle gange til Maribo for at holde polske gudstjenester og modtage skriftemål.

De danske sukkerroedyrkere, der bemærkede, at polakkerne, der er et religiøst folk, ikke trivedes med den mangelfulde sjælesorg, henvendte sig derfor til biskoppen for at få polske præster hertil. Desuden gav de deres bidrag til dækning af de udgifter, som dette ønske ville medføre, et ønske, som biskoppen efterkom, da der her var tale om sæsonarbejdere, der hverken kunne tale eller forstå dansk.

Han henvendte sig derpå til franciskanernes generalprior og bad om hjælp. Den

18. juni 1907 ankom derfor til Maribo en dansk og tre polske franciskanere, der af pastor Verhein blev budt velkommen til at overtage det kirkelige arbejde dér. Selv forlod han byen den 19. august.

Den danske franciskaner pater Paulus Højsholdt blev dernæst udnævnt til sogneprest, så de polske præster helt kunne hellige sig polakkerne i sognet. Dog allerede efter et års forløb blev han kaldt til Assisi for at tiltræde en højere post inden for ordenen.

Han efterfulgtes som sogneprest af den polske pater Calistus Figura. Men de polske franciskanere kunne desværre ikke falde til i landet, så allerede i 1909 rejste

de tilbage og afløstes af hollandske franciskanere, der inden ankomsten hertil havde haft sprogstudier i Polen.

Verdenskrig og sognedeling

Verdenskrigen 1914-18 var en hindring for de fleste polakkers hjemrejse, og de, der forsøgte, strandede i østrigske og bøhmiske lejre, da krigen rasede i deres hjemegn.

Af de polakker, der blev her i krigsårene og giftede sig - heraf nogle i blandede ægteskaber, - slog mange rod og blev som fastboende en fast kerne i menigheden.

Sognet var dog forinden blevet så stort, at det blev tiden til at dele det i tre. Nakskov blev som det første sogn skilt ud i 1913 med egen kirke. Derefter fulgte Nykøbing med sin kirke i 1916.

Sanct Josefsøstre oprettede dernæst skoler i alle tre sogne, i Maribo 1916, i Nakskov 1920 og i Nykøbing F. i 1921.

I rækken af præster skal her nævnes pater Klessens, der blev sognepræst i Maribo 1922. For at komme rundt i sognet, anskaffede han sig en motorcykel, der imidlertid gav ham så mange ærgrelser, at den hurtigt blev udskiftet med en bil. Han udførte et stort arbejde for sine sognebørn samtidig med, at han virkede for at få oprettet en 'polak-samling' på Stiftsmuseet.

Den opvoksende katolske ungdom i sognet havde også hans bevågenhed. Han lod således en ny samlingssal opføre i 1936 for at have et sted, hvor de unge såvel som ældre kunne mødes til foredrag, se lysbilleder og spille billard eller bob. Der var også et lille køkken, hvor man kunne købe kaffe og "kapusta" dvs. surkål. Dengang kom man fastende til kirke, så det var rart at få noget at spise efter messen.

Med undtagelse af lidt omflytning af inventaret i kirken og installering af elek-

trisk lys, el-klokkeringning samt centralvarme stod kirken faktisk uforandret indtil 1965.

Efter 2. Vatikanerkoncil

Efter liturgireformen fra det 2. Vaticanerkoncil (1962-65) ændredes kirkens kor, for at den nye liturgi kunne fungere bedst muligt. Her blev bl.a. det nye alter fritstående og altersranken samt prædikestolen fjernet. I stedet prædiktes der fra ambonen, læsepulten, hvorfra epistlen læses og evangeliet forkyndes.

De fleste af de ting, som pastor Ortved i sin tid hjembragte fra Polen, er bevaret og bruges således stadigvæk. Lægmandskrucifikset på korbuevæggen og krucifikset på Højalteret er fra kirkens første tid. Det samme er Evighedslampen og alterstagerne, der dog er ændret og tilpasset korets nye indretning.

Efter pastor Klessens død i 1950 blev de polsksprogede gudstjenester gradvis færre for ved de sidste gamle roepolakkers død helt at ophøre..

Når polsk alligevel er det fremmedsprog, man oftest hører uden for kirken efter gudstjenesten, skyldes det, at der ret ofte kommer polske gæster til landsdelen, og at nogle af andengenerations polakker ikke helt har glemt sproget.

Menigheden, der i dag tæller ca. 350 medlemmer, består dels af polakkernes efterkommere, dels af katolske tilflyttere fra ind- og udlandet samt konvertitter. I gennemsnit er der ca. 40-50 kirkegængere på søndage - på højtidsdage dog adskillige flere.

Den nuværende sognepræst Finn Arvé er født i København, hvor han også dér blev viet til præst i den katolske hovedkirke Sanct Ansgar den 27. november 1993.

Jernbanen på Nordfalster 1872-1997

Af Frank V. Nielsen

Siden 1985 har Aktivitetsrådet i Nørre Alslev kommune udmeldt et årstema, hvorved man dels har markeret lokalhistoriske jubilæer, dels har festligholdt nye mærkedage eller behandlet mere generelle emner. - Temaet for 1997 blev 125-året for Jernbanen på Falster med fokus sat på stationsbyerne Orehoved, Nørre Alslev og Eskilstrup. - Planlægningssekretær Frank V. Nielsen, der er koordinator for kommunens årstemaer, skriver her om jernbanens betydning for udviklingen på Nordfalster.

Den første jernbane her i Danmark blev anlagt i 1847 mellem København og Roskilde, medens forbindelsen fra Roskilde til Masnedsund først kom i 1870. Forinden var jernbanelinien fra Maribo til Bandholm anlagt i 1869.

Da jernbanen kom til Falster

I 1872 blev *Jernbanen på Falster* så etableret på strækningen fra Orehoved til Nykøbing. Herfra fortsatte *Lollandsbanen* 2 år senere over Maribo til Nakskov og med sidebane fra Maribo til Rødby. Og sluttelig kom jernbaneforbindelsen fra Nykøbing til Gedser i 1886.

Da jernbanen blev taget i brug i 1872 blev færgeforbindelsen mellem Sjælland og Falster flyttet fra Gåbense til Orehoved.

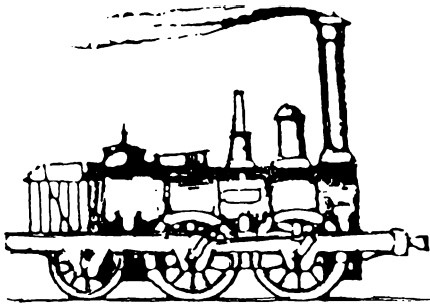
Orehoved var oprindelig en lille landsby, der lå i vejkrydset ca. 1 km vest for det

nuværende Orehoved. Den bestod af 5 gårde samt 2 huse med jord og 5 uden jord med i alt omkring 100 beboere. Landsbyen, der senere er blevet kaldt Gammel Orehoved, er nu stort set forsvundet, idet ejendommene gennem årene er lagt under Orenæs Gods.

I den østlige ende af landsbyens jorder blev der ved den udflyttede *Alfaregaard* bygget en mole ud i vandet og omtrent halvvejs ude på denne begyndte jernbanesporet.

Jernbanelinien fra Orehoved til Nykøbing blev bygget af *Det Sjællandske Jernbaneselskab*, men allerede fra starten var den blevet overtaget af *Privatbanken*, som overdrog driften til *Det Lolland-Falsterske Jernbaneselskab*.

Den officielle åbning af *Falsterbanen* fandt sted onsdag den 21. august 1872.

Åbning af Jernbanen paa Falster

Klokken 7.15 afgik et ekstratog fra København til Masnedsund, hvor postskibet "Limfjorden" overførte gæsterne til Orehoved.

Her blev de modtaget af de stedlige honoratiories med C.F.Tietgen i spidsen, som stillede med to tog fra Nykøbing.

I Orehoved var der pyntet med blomster og flag, og på stationen blev der serveret frokost. Herefter beså man de stedlige forhold, hvorefter der blev kørt mod Nykøbing.

Her var der middag for gæsterne i Industriforeningens lokaler, medens banepersonalet blev beværtet på Jernbanehotellet.

Kl. 18.30 kørte selskabet med ekstratog til Orehoved uden ophold undervejs, og efter færgeoverfarten var der ligeledes ekstratog fra Masnedsund til København, således at hele hjemturen kun varede 4 $\frac{1}{4}$ time - en kraftig forbedring i henseende til tidligere rejseforhold.

Jernbanelinien blev taget i brug dagen efter - og herom skrev Illustreret Tidende allerede om søndagen:

"I Torsdags aabnedes atter et stykke Jernbane for Publikum, vel kun et ganske

lille, nogle faa Mile, er saaledes udført paa noget over et Aar.

Banens Udgangspunkt er Orehoved, et Sted, der tilforn ligesom Masnedsund kun var lidet kjendt udenfor den snævre Omegn, men som fremtidig vil have sin Plads paa ethvert Jernbanekort.

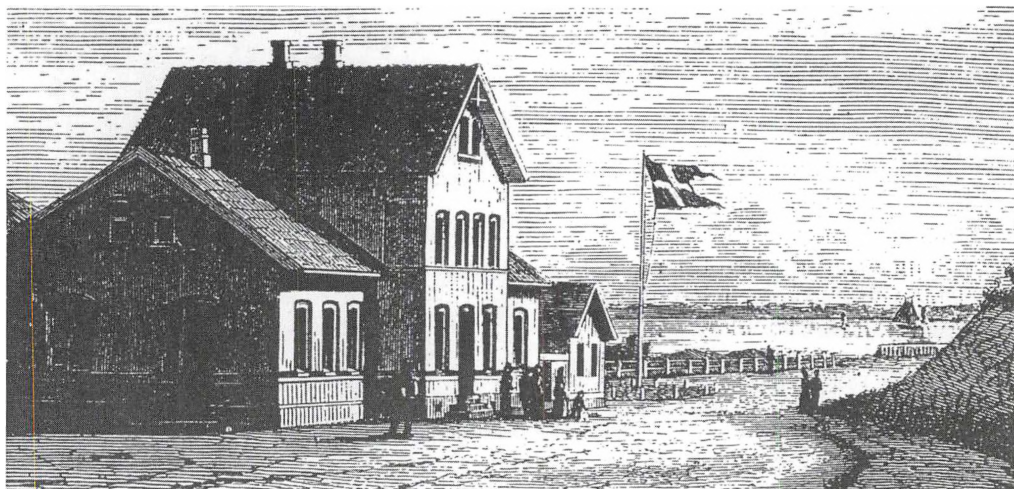
En Dæmning af ret anseelige Dimensioner er her ført ud i Havet, og paa den yderste Spids er der dannet en lille Havn med 12 Fods Dybde, hvor Dampskibene kunde lægge til.

Helt ude paa Dæmningen, lige ved Havnen, er der opført en Træbygning, hvor der er Opbevaringssted for Bagage, Billetkontor m.m., og hvor Rejsende fra en 200 Fod lang Perron kunde stige ind i Vognene, medens de egentlige Stationsbygninger ligge paa selve Kysten ved Foden af Molen."

Hvad derefter skete i Orehoved

De første 12 år kørte toget ikke længere end til færgelejet, hvorfor passagererne måtte stige af toget og gå ombord i skibet, der sejlede til Masnedsund på Sjællands-siden.

I 1883 blev der imidlertid bygget jernbanebro over Masnedsund og lagt jern-

Orehoved station 1872. Illustreret Tidende.

banespor på Masnedø samt etableret ny jernbanefærgehavn på øens sydside. Samtidig blev havnen i Orehoved ombygget til jernbanefærgehavn, og det betød, at man fra 15. januar 1884 kunne tage togene med over Storstrømmen.

Orehoved havde i sin tid både telegrafstation og postkontor samt landbetjent. Man havde endvidere hotel foruden adskillige forretninger. Og som følge af befolkningstilvæksten blev Gyldenbjerg Kirke bygget i 1889.

Jernbanestrækningen fra Alslev Skov til Orehoved Havn blev nedlagt i forbindelse med Storstrømsbroens ibrugtagning den 26. september 1937.

Da Orehoved ophørte med at fungere som stations- og færgeby, betød det en kolossal omvæltning for lokalsamfundet. Mange af de ansatte flyttede, og efterhånden er de fleste bygninger på stations- og havneområdet også forsvundet.

Tilbage på havneområdet er i dag kun fyrtårnet, medens selve havnebassinet med færgelejerne blev opfyldt omkring 1960.

Som den eneste bygning på det tidligere jernbaneterræn eksisterer fortsat en stor beboelsesejendom, som i sin tid blev opført til jernbanepersonalet.

De øvrige bygninger blev nedrevet i løbet af 1960'erne. Indtil da havde stationsbygningen været udlejet til boligformål. I remiserne havde der været frøtørreri. Og i færgehallen blev der i 1945 startet den trævarefabrik, der udviklede sig til verdensfirmaet *Orehoved Træ- og Finér-fabrik*, og som fungerede indtil 1984.

Fra Orehoved fortsættes der mod Nykøbing, og om turen i 1872 kunne man i *Illustreret Tidende* dengang læse følgende:

"Paa den første Strækning fra Orehoved til Nørre Alslev ser man imod Øst Sø og Skov, men Udsigten lukkes snart af de

Jernbanegade ca. 1915. Som så mange andre stationsbyer fik Eskilstrup sin Jernbanegade, hvor der i modsætning til den gamle landsby omkring kirken rejstes fleretagers bygninger, som bredte sig og efterhånden ændrede det oprindelige bybillede. (Foto: Falsters Minder).

evindelige Pilehegn, der danner et fremtrædende Træk i ethvert Lollandsk og Falstersk Landskabsbillede, og over hvilke man kun ser Kirketaarne og omdrejede Møllevinger hæve sig.

Nørre Alslev Kirke og Mølle er nogle af disse Punkter i Landskabet, som træder frem for Blikket, der ellers kun hist og her møder en Gaard, og først faar et bestemt Holdepunkt, da Toget standser ved den Toetagers Stationsbygning."

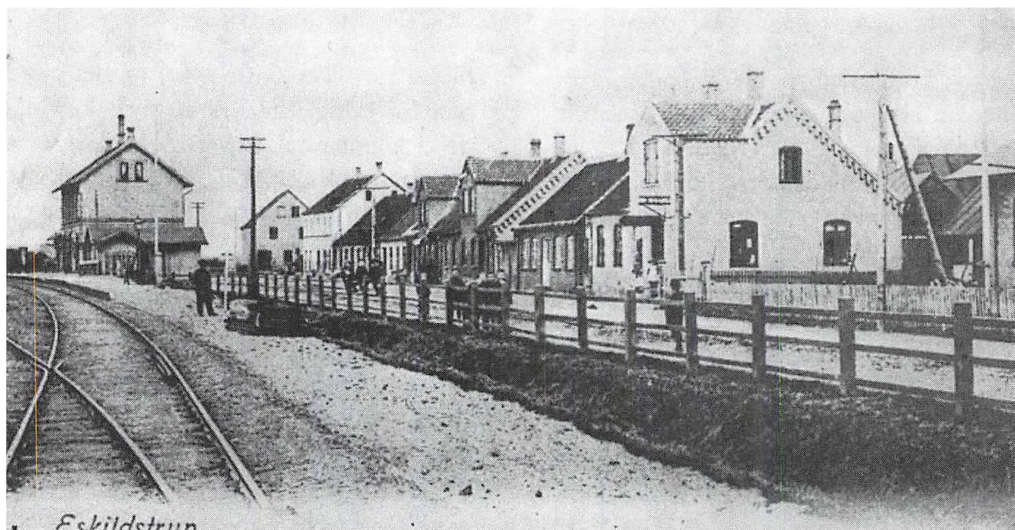
Nørre Alslev

Nørre Alslev fik formentlig sit navn i tiden mellem år 500-800. Den oprindelige bebyggelse har været flyttet, måske endog flere gange. I mange år var den en

ubetydelig landsby, som imidlertid blev ophøjet til sogneby ved kristendommens indførelse. Den nuværende kirke er opført ca. år 1300, og landsbyen har så - omkring den - siden haft sin blivende placering. Ved jernbanens anlæggelse hørte Nørre Alslev dog til anneks sognet under Nørre Vedby præsteembede.

Stationen lå i begyndelsen meget isoleret. Men snart begyndte en ny bydel at vokse op omkring jernbanen, og i løbet af 1900-tallet var den vokset sammen med den oprindelige landsby.

Det første, der i 1875 blev bygget, var en gæstgivergård med høkerafdeling, der efterhånden udviklede sig til et egentligt hotel. Der dukkede snart flere høkerfor-

Stationen fotograferet ca. år 1900. Helt ude i højre side ses det gamle forsamlingshus. (Foto: Murer T. Pedersen, Oustrup).

retninger og andre butikker op i bybilledet. Og i 1889 blev *Brugsforeningen* oprettet.

Fra starten blev hvervet som stationsforstander og postmester i Nørre Alslev varetaget af samme person, men i 1889 skete en opdeling efter opførelsen af et selvstændigt posthus.

Allerede i 1887 blev der bygget en realskole, der også fungerede som kostskole. I 1900 blev *Boldklubben* dannet som en af de første i provinsen, og året efter blev *Gymnastikforeningen* stiftet.

Ligeledes i 1900 fik gæstgivergården opført en teatersal, og dermed fik kulturlivet nye muligheder, både i form af professionelle turnéforestillinger og lokale diletantstykker.

I de næste 10-15 år gik det slag i slag med boghandel og biograf, elektricitetsværk og vandværk, slagtehus og kornfirmaer.

Eskilstrup

Eskilstrup gennemlevede en tilsvarende udvikling takket være jernbanens etablering. Den var således også en sogneby, hvor den gamle bebyggelse lå omkring kirken, og hvor stationen blev opført på den åbne mark.

Også her var købmandsgården med tilhørende hotel noget af det første, som blev bygget, og snart etablerede andre initiativrige mennesker sig på gaden langs jernbanen.

Særlig driftig var Ane Hare, der startede en systue i 1880, og som foruden en manufakturhandel endvidere etablerede 7-8 filialer rundt omkring på Falster.

Da Ane Hares forretning i Eskilstrup nedbrændte i 1924, fik sønnen Johannes Hare sammen med barndomsvennen Reinholdt Hansen idéen til det, der senere blev til *Zonens Redningskorps*.

Eskilstrup fik fællesmejeri allerede i begyndelsen af 1870'erne, brugsforening i 1877 og en ny mølle i 1882.

I 1888 blev *Håndværkerforeningen* dannet, og den fik stor betydning for byens videre udvikling, bl.a. gennem oprettelsen af en teknisk skole i 1899.

Et særligt kapitel i byens historie er fabrikkerne, som talte adskillige møbelfir-

maer. Mange af disse forretninger og virksomheder er lukket, især inden for de sidste 10-20 år. Men det ændrer ikke ved den kendsgerning, at jernbanen har haft afgørende betydning for udviklingen af Eskilstrup såvel som af Orehoved og Nørre Alslev.

Lolland-Falster i bogverdenen

Af K. E. Watz

Slotsvægteren fortæller

Lindhard Hansen: "Et liv med mange fugle og få penge", 137 sider, illustreret, Forlaget Skippershoved, Ebeltoft. Den tidligere slotsvægter på Krenkerup ved Saksøbing og nylig afdøde ornitolog Lindhard Hansen udgav sin erindringsbog i forbindelse med sin 90 års fødselsdag i august. Bogen er et uddrag af en længere levnedbeskrivelse, redigeret af naturvejleder Sven Thorsen, Nykøbing F. Lindhard Hansen fortæller udførligt om sin barndom og ungdom i Saksøbing, om arbejdet som vægter på Krenkerup og om sit omfattende og vidt berømmede ornitologiske arbejde. Desuden beretter han erindringer om den daværende ejer af Krenkerup, den højst ekcentriske lensgreve H. H. Hardenberg-Reventlow.

Norsk bog om Reventlow

Johannes Elgvin: "Historikerne og statsmannen", 108 sider, pris ikke opgivet, Forlaget Solum, Oslo. Norsk historiker analyserer den moderne historieforsknings syn på statsminister C. D. F. Reventlow (1748-1827) - fra de første kritiske røster dukkede op for omkring 40 år siden til i dag. Johannes Elgvin, der tidligere har udgivet Reventlows rejseskildring fra Norge i 1811 og hans store betænkning fra 1817 om fri brændevinsbrænding i Danmark, er en stor beundrer af Reventlow og giver ikke de

Lindhard Hansen og en schweitzisk kollega, Jacques Schrümpferli, på fugletur på Fladet ved Saksøbing i 1957. Foto fra bogen »Et liv med mange fugle - og få penge«.

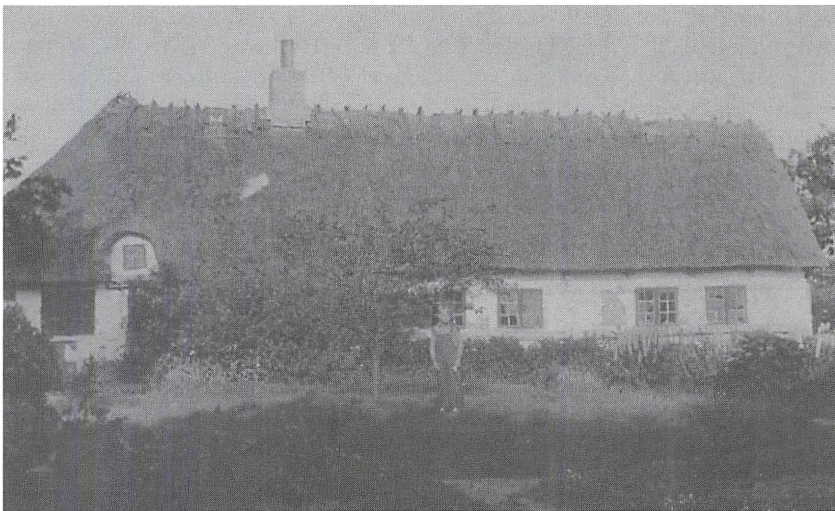
moderne historikere ret i deres påstand om, at Reventlows indsats for landboreformerne var betydeligt mindre, end historien tidligere har fastslået.

Mere om Falstergården

Reimer Hemmingsen: "Falstergården - mit fødehjem", 36 sider, fås hos Lolland-Fal-

Falstergårdens stuelænge, fotografet umiddelbart før den blev nedrevet i 1930.

Drengen på billedet er Reimer Hemmingsen som 8-årig.

sters Historiske Samfund, Vigvej 102, 4840 Nr. Alslev. Else Marie Boyhus har tidligere i bogen "Landboreformernes bondegård" beskrevet den gamle fæstegård i Nørre Ørslev, Falstergården, med vægten lagt på det bygningsmæssige. Lektor Reimer Hemmingsen fortæller gårdens historie ud fra en personlig synsvinkel. Han er født på gården, der blev revet ned i 1929-30 og derefter genopført på Frilandsmuseet i Maribo, og levede sine første otte år her. Hemmingsen beskriver hverdagslivet på gården og giver dermed et tæt-på-billedet af dagligdagen og levevilkårene på en landejendom op gennem forrige århundrede og frem til 1930. Desuden redegøres der for slægten Hemmingsens historie. Bogen er illustreret med fotografier, der blev optaget af Nationalmuseet i forbindelse med gårdens nedrivning.

Diget og stormfloden

Palle Brandt: "Det falsterske dige - før og efter stormfloden", udgivet af Det falsterske Digelag i anledning af 125 års jubilæet. Bogen, der er illustreret med gamle og nye fotografier, fortæller om stormflo-

den, der ramte Sydfalster og Sydlolland i november for 15 år siden, og ved hjælp af tekst, tegninger og grafik fortælles om vind og vejr og digets vækst og udvikling gennem tiderne. Bogen forhandles hos boghandlerne i Nykøbing F.

På optagelseshjem

Elly Nielsen: "Sådan blev det så - et stedbarns beretning om børneopdragelse 1911-30", bind 32 i erindringsserien "Folk fortæller", Foreningen Danmarks Folkeminder. Forfatteren, der er født og opvokset på Vesterbro i København, blev forældreløs som 13-årig og blev af sin stedmor sendt til optagelseshjemmet Gunslevholm på Falster, hvor hun tilbragte fire år. I erindringsbogen fortæller hun om hverdagen på hjemmet, og om hvad der videre hændte hende i livet, bl. a. som tjenestepige i flere forskellige hjem på Lolland-Falster.

Barndom på Lolland

Viola Marie Kølle Meincke: "Barndom på Lolland", 40 sider, i erindringsserien "Folk fortæller", Foreningen Danmarks Folkeminder. Forfatterinden, der i dag bor i

Brønshøj, er født i 1918 på Lindholm, hvor faderen en overgang var fisker og opsynsmand for Knuthenborg. Senere overtog forældrene et statshusmandsbrug i Uglevænge. Erindringerne, der oprindeligt er skrevet til børn og oldebørn, er illustreret med private fotografier.

En livskunstner

Nora Kristiansen: "Nora", 104 sider, 139 kr., Jelling Bogtrykkeris Forlag. 84-årige Nora Kristiansen har hele sin tilværelse været en livskunstner, som skæbnen ikke altid har været lige blid ved. I sin erindringsbog fortæller hun om sin opvækst i Jylland og om sin livsgerning som lærer, bl. a. som leder af Corselitze Svagbørnskoloni på Falster og som lærer ved Horbelev Centralskole og senere igen som leder af den nyoprettede eksternatskole i Nykøbing F. Hun har interesseret sig meget for børn med læsevanskeligheder og konstruerede i sin tid sammen med en kollega et bogstavsbilledlotteri, der blev taget i brug i undervisningen på alle eksternatskoler i landet.

Bog om Nysted-maler

Ole Lindeboe: "Indbildningens kraft - en bog om maleren Stig Weye", Bogans Forlag. Journalisten og kunstsribenten Ole Lindeboe tegner et nærbillede af Nysted-maleren, "hvis billeder alle tilhører en eventyrlig virkelighed, en magisk verden, hvor figurer som trolde, drager, narre, præster, paver, dæmoner, hekse og gøglere indgår i nye og dunkle forbindelser - som i et forrykt pantomimeteater, hvor der ikke er langt mellem sjov og alvor".

En mangfoldig digter

F. J. Billeskov Jansen: "Gustav Wied - den mangfoldige digter", 238 sider, 268 kr., Forlaget Spektrum. Den 90-årige litteraturprofessor Billeskov Jansen er mester for

den første større samlede indføring i Gustav Wieds forfatterskab, der karakteriseres som et af den danske litteraturs mest centrale. Gustav Wied, der blev født 1858 på Holmegård ved Nakskov og døde 1914 i Roskilde, betegnes som en af de betydeligste danske digtere. "Han var en af vore store humorister, men hans humor har sin modpol i hans dybe pessimisme", skriver Billeskov Jansen bl. a. Bogen indeholder 16 sider med fotografier.

Lokale kunstnere

Sys Hartmann (red.): "Weilbach - Dansk Kunstnerleksikon", bind 6, 512 sider, 425 kr., (sælges kun i subscription), Forlaget Munksgaard/Rosinante. Bindet omtaler kunstnere, hvis efternavn begynder med M, N, O, P, Q og R og flere kunstnere, bosiddende på eller med tilknytning til Lolland-Falster biograferes.

86 billedkunstnere

"Billedkunstnere i Storstrøms Amt", udgivet af Storstrøms Amts undervisnings- og kulturudvalg. Der omtales 86 kunstnere, som alle er bosiddende indenfor amtets grænser. Omtalen omfatter oplysninger om uddannelse og udstillingsaktiviteter, samt om hvor kunstnernes værker er repræsenteret. Desuden finder man kunstnernes adresser og telefonnumre. Illustreret med farvegengivelser af kunstværker samt portrætfotografier.

Vandet rundt

Preben Heide: "Strejftogt i Det Syddanske Øhav - en guide for søulke og landkrabber", 152 sider, 128 kr., udgivet af Storstrøms og Fyns amter. Den tidligere tv-journalist har udarbejdet en brugelig guide til lystsejlerparadiset mellem Fyn og Lolland-Falster med beskrivelse af 120 lokaliteter på Fyn, Ærø, Langeland, Sydsjælland, Møn og Lolland-Falster.

Skibe og skippere fra Femø

Bent J. Friis: "Galeasens kølvand", 300 sider, illustreret med fotografier og tegninger, eget forlag. Forfatteren, der er pensioneret skibsfører og bor i Helsingør, er født og opvokset på Femø. I bogen beskriver han på grundlag af dagbogsoplysninger sine oplevelser under sejladsen med galeasen "L. B. Friis" af Femø fra 1947 til 1954. Desuden fortælles om skibene og skipperne fra øen.

Skibsvrag og skibsspærringer

I det Marinarkæologiske Nyhedsbrev, der udsendes af det forholdsvis nyoprettede Marinarkæologiske Forskningscenter ved Vikingskibshallen i Roskilde, kan man i nr. 7 fra december 1996 finde følgende to artikler af lokalhistorisk interesse hernede. Den ene: "Homindespærringen på Lolland - nye undersøgelser" på siderne 7-11 er skrevet af Anne Nørgård Jørgensen og Kjeld Christensen, et emne, som Anne Nørgård Jørgensen har behandlet i sin grundige artikel: "Hominde, søforsvarsværket i Rødby Fjord" i årbogen for 1996. - Den anden artikel af Morten Gøthche og Hanne Marie Myrhøj: "Vedby Hage-Vraget - et senmiddelalderligt vrag fra Storstrømmen", s. 12-15, taler vist for sig selv, hvad angår både emne og lokalitet.

Velfærdsstatens historie

Søren Kolstrup: "Velfærdsstatens rødder - fra kommunesocialisme til folkepension", 496 sider, 400 kr., udgivet af Selskabet til forskning i Arbejderbevægelsens Historie. Bogudgave af Ph.D.-afhandling, forsvaret på Roskilde Universitetscenters Institut for Historie og Samfundsforhold. Forfatteren, der er cand. mag. og lektor ved Maribo Gymnasium, påviser, at den danske velfærdsstat ikke er et produkt af højkonjunkturen i slutningen af 50'erne og 60'erne, men at dens rødder går tilbage til

begyndelsen af århundredet. Bl. a. indtager Nakskov i den forbindelse rollen som en mønsterkommune på grund af reformaktiviteten, der satte ind i 1913, da Nakskov blev den rødeste by i landet.

En præstesøns historie

A. Egelund Møller: "Klaus Henrik Seidelin - grundlægger af Maribo Stiftsbibliotek", 124 sider, 100 kr., Forlaget Skovlænge. Klaus Henrik Seidelin (1761-1811), præstesøn fra Gloslunde, var en usædvanlig mand med en usædvanlig skæbne. Hans historie fortælles i denne bog både detaljeret og vittigt. Seidelin fik aldrig en egentlig uddannelse, men læste litteratur ved selvstudium i Maribo. Inden han i 1795 forlod byen, grundlagde han stiftsbiblioteket ved at skænke hele sin egen bogsamling og ved at opfordre præster og godsejere til at bidrage med penge og bøger. I København oprettede han et bogtrykkeri og et forlag. Desuden udgav han bladet "Politivennen", hvor han udfordrede ytringsfriheden så kraftigt, at han ofte kom i konflikt med myndighederne.

Stiftsbiblioteket i Maribo

I anledning af bibliotekets 200 års jubilæum har overbibliotekar Bente Kaspersen skrevet en artikel: "Stiftsbiblioteket i Maribo - noget om navnet og dets historie" i Lolland-Falsters Stiftsårbog for 1996, s. 41-48. Heri kildres naturligvis også bibliotekets grundlægger, den ovenfor omtalte Klaus Henrik Seidelin og hans intentioner med det, bl.a. udtrykt med følgende ord, der lige så godt kunne gælde et langt stykke i vor egen tid: "... vi troe, at man ved Selvtænkning ... under den rene Fornufts ubedragelige Vejledning er langt sikrere, end naar man blindt kun skal nedsvælge, hvad religiøse eller politiske Quaksalvere ville behage at meddele os". - En anden frugt af jubilæet er mag.art. Erik Poulsens

bog fra 1996: "Maribo Bogsamling 1795. Udgivet i anledning af Stiftsbibliotekets 200 års jubilæum for det første udlån".

Et bronzekrucifiks - og en efterlysning

Fritz Lindahl: "Et mærkværdigt bronzekrucifiks fra Vestlolland". I artiklen fra Nationalmuseets Arbejdsmark, 1996, s.142 ff. beskrives og vurderes gennem sammenligninger med andre fund af samme art et krucifiks, den ene side af et relikviegemme, fra det 12. årh., fundet for ca. 50 år siden, måske i egnen omkring Halsted Kloster. Forfatteren eller museet vil gerne i forbindelse med den person, der som dreng solgte korset til sin lærer, eller andre, der kan fortælle om fundomstændighederne herunder om muligt, blot stedet.

Kirkegårdskultur og kirkegårdsarkæologi

I ovennævnte Stiftsårbog har kirkegårds-konsulent Charlotte Skibsted i artiklen: "Det idylliske sted", s. 19-24, med Arninge og Stubbekøbing kirkegårde skildret kirkegårdsanlæg og deres mulige psykologiske påvirkninger af den, der søger derhen. - Fra en bogstavelig talt helt anden vinkel har museumsinspektør Karen Løkkegaard Poulsen i samme årbog, s.60-78, en længere artikel: "Kirke, arkæologi og menighedsråd". Heri er gjort rede for arkæologiske udgravninger omkring kirker i landsdelen gennem de sidste 15 år.

Polske vandrearbejdere i Danmark

Etnologen George Nellesmann har i Journalen, Lokal- og kulturhistorisk tidsskrift, s.3-8, berettet om de polske arbejdere, der var beskæftiget med meget andet end roearbejde på Lolland-Falster. I artiklen: "Polske vandrearbejdere i Danmark 1893-1929" ser han dem gennem den tyske vandrearbejderinstitution i et større perspektiv som euro-

pæiske løsarbejdere, der bl.a. herhjemme foruden Lolland-Falster også var beskæftiget på Fyn og i jyske tørvemoser.

Lolland-Falster i "Skrive-og Rejse-Kalender 1997"

Lis Ravnsted-Larsen: "Sydlollands kyst - fra ende til anden", s.109-127. - Hannemarie Ragn Jensen: "Da verdenskunst kom til Maribo", s.128-127. - K.E. Watz: "Kunst og musik på Lolland-Falster", s. 147-150.

Lokalhistorie på postkort

Johan Jørgensen og Holger Karlsen (red.): "Sakskøbing & Omegn på gamle postkort", 80 sider, udgivet af Postkortforlaget, Sakskøbing, i samarbejde med Fonden til Samling af Sakskøbings Historie og Lokalhistorisk Arkiv. Bogen indeholder over 150 postkortmotiver fra alle egne af kommunen fra første halvdel af århundredet, forsynet med udførlige billedtekster.

Tobakkens historie

Niels Gustav Bardenfleth: "Fra tobaksspinder til maskinoperatør", 216 sider med 325 illustrationer, 248 kr., Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck. Et udvalg af gamle og nyere fotografier, der dokumenterer tobaksindustriens udvikling fra traditionsrigt håndværk til moderne teknologi. I en beskrivelse af de største tobaksfabrikkers historie omtales bl. a. E. Nobel, Cigar- & og Tobaksfabrikker i Nykøbing F. og N. B. Clemmensens Tobaksfabrik i Nakskov.

Historier fra Nykøbing

Palle Mørch: "Nykøbing F. fra 1940'erne til 90'erne - strejflys på en Epoke, Spor i Tiden", 272 sider, udgivet af Nykøbing F. Kommune. Den gamle redaktør og lokalhistoriker beskriver byens borgere og ejendomme og fortæller stort og småt om livet i byen og ude i den store verden fra krigens tid til i dag.

Jul hos en borgerfamilie i Nakskov omkring 1912. Illustration fra bogen "Jul i mands minde".

Skoleliv før i tiden

Palle R. Brandt: "Terperi, Tavler og Tæv - noget om degne, lærere, skolekridt, disciple, hørere og spanskør", 56 sider, illustreret, 100 kr., udgivet af Kulturmindeforeningen i Nykøbing F. og Museet Falsters Minder, nov. 1996. Beretninger og fortællinger om skolelivet på Lolland-Falster i begyndelsen af århundredet.

Jul i gamle dage

Heidi Pfeffer: "Jul i mands minde på Lolland og Falster", 192 sider, 168 kr., udgivet af Museet Falsters Minder. Folkloristen Heidi Pfeffer har på basis af et righoldigt materiale, der fremkom i forbindelse med en undersøgelses- og indsamlingskampagne, samlet en buket af juleberetninger, fortalt af lokale personer, fra de sidste

100 år. Der bringes endvidere opskrifter på julemad og -knas samt modeller til populært julestads gennem tiderne. Illustrationerne er lokale fotografier og tegninger. Bogens indhold danner i øvrigt baggrund for særudstillingen "Jul i mands minde", der kan ses på Museet Falsters Minder frem til den 4. januar 1998.

Hvad vi så og hørte

På tur med Lolland-Falsters Historiske Samfund

Ad Pommern til - og dér

Årets rejse gik til Polen i dagene 23. -27. april, en forlænget St. Bededagsferie. Jeg havde glædet mig meget til at besøge det gamle Pommern, hvor jeg ikke før havde været. Efter sejlturen Gedser-Rostock ankom vi ved middagstid til Güstrow, hvor første mål var domkirken med hertug Ulrik III's pompøse gravmæle. Her fortalte vor tidligere formand, Arne Heyn, levende og detaljeret om slægtsskabet mellem hertugen og den danske dronning Sofie, som vi kender fra den store anetavle i klosterkirken i Nykøbing. Derefter besøgte vi Gertrude-Kapelle med Barlach's værker med deres facinerende blanding af middelalder og nutid, og det var spændende at være så tæt på i oplevelsen af de store skulpturer.

Herfra kørte bussen over Teterow, Neubrandenburg og Pasewalk til grænsen ved Linken, og derfra direkte til Szczecin (Stettin). Her boede vi første nat på Hotel Reda, hvor alt fungerede tilfredsstillende.

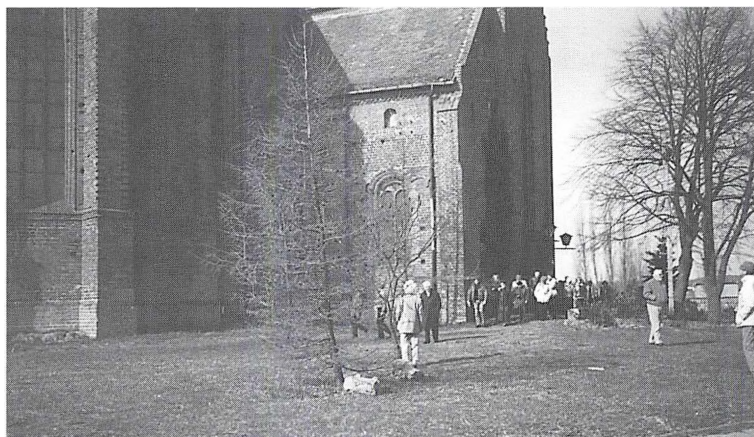
Næste formiddag besøgte vi Kolbacz klostret, et cistercienser-kloster grundlagt fra Esrom kloster, samt på den videre fart nordpå Kamien tæt ved kysten til det Baltiske Hav. I byen, der er et tidligere bispesæde, så vi den gamle katedral, Chrisostomos-kirken, med bl.a. et typisk polsk maria-motiv.

Derfra gik turen videre til fiskeri-, kur- bade- og turistbyen Kolobrzeg, hvor Rainer og jeg i et "frikvarter" skyndte os ned til stranden. Her fandt han i løbet af ti minutter fire små stykker rav, jeg desværre intet. Der må være masser af rav i Polen, for vi så rav, af forskellig kvalitet, overalt i butikker og hos gadehandlere. Der blev dog også tid til et samlet besøg i domkirken, hvor vi bl.a. så en typisk Sort Madonna.

På landevejen igen kørte vi først til Koszalin og derfra ad de små veje ud mod kysten til den lille by Dalowo, hvor vi i byens Mariakirke skulle se Erik af Pommerns sarkofag, som står i et sidekapel. Der var lidt problemer med at komme ind i den aflåste kirke, men med Poul Martin Hansens overtalelsesevner og en venlig nonnes hjælp lykkedes det, så vi kunne få lov at se den gamle konges sarkofag. Herfra kørte bussen den sidste del af turen direkte til hotellet i Gdynia.

På den lange tur fra grænsen til Gdynia var der ud over alle de spændende besøg også alle de oplevelser, man fik ved at kigge ud af bussens ruder. Først og fremmest naturen og de mange små landbrug, efter vor målestok gammeldags f.eks. med heste som trækraft, og der var mange storke. I en lille landsby kunne man se op til fire storkereder med ynglende par. Også en del glenter kunne vi få øje på undervejs.

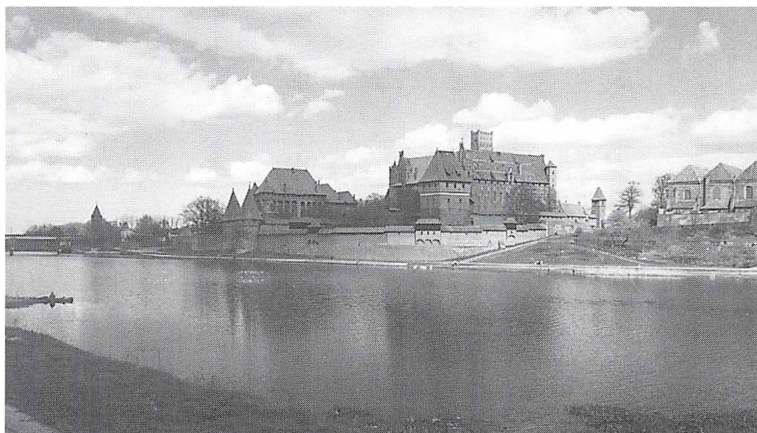

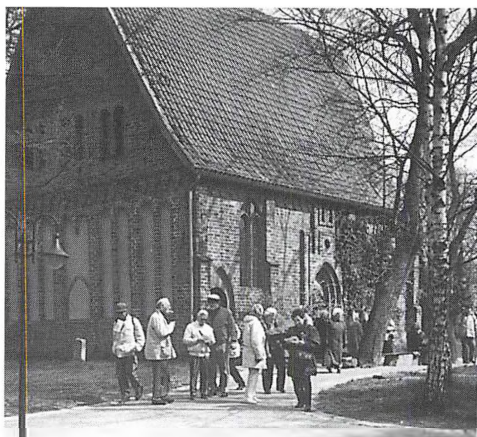
Kolbacz klostrets indgang til den pompøse kirke. Klostret, grundlagt 1175 som aflægger fra Esrom kloster, blev et af de store og berømte cistercienserklostre i samtiden. Herfra stammer den ældste danske årbog.

Mariacka, "Buddenbrook-gaden" i Gdansk, præget af de smukke gavlhuse med de store vinduespartier. Byen blev sønderbombet under 2. verdenskrig, så gadens huse er rejst efter krigen af ruinerne fra ca. 45 huse af samme art..

Malbork eller Marienburg, set fra vest, den tyske ridderordens hovedborg fra 1308-1456 og sæde for ordenens stormester. Med sine erobringer spillede ordenen en vigtig rolle i hele det baltiske område. Det ydmygende nederlag i slaget mod polakker og litauere ved Tannenberg 1410 betegner afslutningen på storhedstiden.

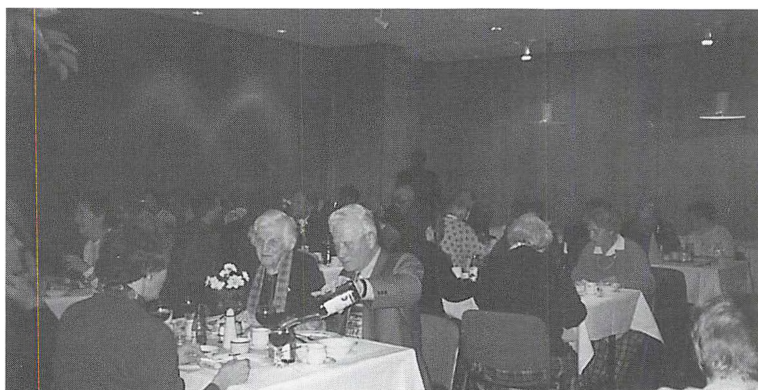

Gertrude-Kapelle, tidligere hospitalsstiftelse, i dag museum for et udvalg af Barlach-værker, der alle under Hitler-regimet blev stemplet som »entartete«. Ernst Barlach (1870-1938) regnes blandt pionererne for den tyske ekspressionisme.

Fra den indre borggård på Malbork. Øverst på brøndhusets tag ses ordenens kristne symbol: Pelikannoderen, der hakker hul i sit bryst for at fodre sine unger med sit blod, som det stærkeste udtryk for opofrelse, en hentydning til at den Tyske Orden oprindeligt var en hospitalsorden, stiftet i Jerusalem af tyskere fra Bremen.

Aftensmad på Hotel Gdynia, et firstjernet hotel med en god betjening og komfort. Det samme gjaldt overnatningshotellet i Szczecin. Prisniveauet er stadig lavt i Polen, så drikkevarer på hotellet kunne fås til meget komfortable priser.

På turens tredje dag kørte vi til et af turens højdepunkter, Gdansk (Danzig). Her besøgte vi i en forstad til Gdansk Oliwa klostret, der ligesom det i Kolbacz er

grundlagt fra Esrom kloster. I Gdansk så vi Solidaritetsmonumentet, Birgittinerkirken, Westerplatte og den store Mariakirke med det kostbare alter og de to madon-

na' er samt det astronomiske ur. Kirken er stor og meget smuk, synes jeg.

Herefter havde vi nogle timer på egen hånd, hvor vi nåede at opleve byen ved at spadsere rundt i gaderne, også den charmerende lille gade, Mariacka, med de fine ravsmykke-forretninger og huse med små terrasser foran, som bl.a. blev benyttet i "Buddenbrook"-filmen. Ved havnefacaden så vi den gamle mastekran og de gamle porte og meget andet. På hjemvejen til hotellet kørte bussen gennem den mondæne by Sopot.

Under vort ophold i Polen havde vi en polsk guide, en ung mand, der talte dansk. Ud over at vise os seværdigheder og fortælle om dem, fortalte han også undervejs på turene om Polens historie, kultur og nuværende politiske og sociale forhold m.v., og han besvarede beredvilligt vore spørgsmål.

På fjerdedagen havde deltagerne fri om formiddagen, og her nåede Rainer og jeg at gå tur på hovedgaden i Gdynia og på havnemolen, så vi fik et indtryk af den by, hvor vi boede tre døgn.

Om eftermiddagen var der udflugt til ordensridderborgen Malbork (Marienburg), som er Nordeuropas største middelalderlige borganlæg. Det var en meget stor oplevelse. Borgen er imponerende med utroligt mange smukke detaljer. - På hjemturen kørte bussen over Sztutowo, hvor deltagerne havde lejlighed til at besøge den tidligere koncentrationslejr Stutthof.

På turens femte og sidste dag forlod vi hotellet meget tidligt. Også på dette store Hotel Gdynia havde vi haft et godt ophold.

Da vil skulle nå helt hjem på denne dag, kørte vi direkte mod grænsen, men gjorde dog ophold i Koszalin for at spise

frokost. Ankommet til grænsen ved Lubieszyn/Linken blev vi klar over, at her var vi ved EU's grænse, for der var grundig kontrol. Vi måtte alle ud af bussen med kufferter og øvrige bagage for at tolderne kunne gennemgå alt. Det var dog ikke værre, end at Gerda fik lov til at blive i bussen og lave kaffe til os. Alt forløb fredeligt og blev så endnu en oplevelse.

Det var en lang tur, så der var rig anledning til, at man kunne glæde sig over en dygtig og rolig chauffør og en moderne bus med god komfort. Gerda sørgede undervejs som sædvanlig for, at vi blev betjent med kaffe, te, kakao samt øl og vand.

Vi havde pause i Neubrandenburg for at spise aftensmad. Her holdt bussen tæt op ad en stor kirke, der var meget flot nyrestaureret. Også på tilbageturen var der meget at se i det forbipasserende landskab. Bl.a. bemærkede man tydeligt, hvor anderledes alt så ud, da vi kom over grænsen.

Vi nåede alle godt hjem til Danmark, lidt matte efter rejsen og de mange oplevelser og indtryk.

På hele turen har Arne Heyn, Johannes Nørgaard Petersen og Poul Martin Hansen informeret deltagerne om historie, kultur, kunst og meget andet, der har haft relation til det, vi har set og oplevet, så vi fik ekstra meget udbytte af rejsen.

Det var en begivenhedsrig og vel tilrettelagt tur, og Rainer og jeg glæder os allerede til den næste.

Birthe Lippert

Reventlow og Skolen

Den 31. maj var der arrangeret udflugt til Frilandsmuseet i Maribo, Vesterborg kirke og Pederstrup. Deltagerne mødtes i Frilandsmuseet. Her blev vi af museumsvejleder Ove H. Nielsen, Stiftsmuse-

*Frilandsmuseet i Mari-
bo. Ove H. Nielsen for-
tæller for de interessere-
de tilhørere.*

et, sat på skolebænken i Reventlowskolen og på en oplysende og underholdende måde sat ind i undervisning og skoleforhold på Reventlows tid.

Derefter fortsatte vi til Vesterborg kirke og kirkegård, hvor vi så gravmindet over P.O. Boisen og fik fortalt om oprettelsen af Vesterborg seminarium.

Ad Museumsvejen kørte vi derpå til Reventlowmuseet i Pederstrup. Efter frokost i en tidligere staldbygning, der nu behørigt er ombygget til det, viste stedets museumsinspektør, vor nuværende formand Johannes Nørgaard Petersen, rundt i museet og gav os et grundigt indblik i bygningens arkitektur og den omfattende portrætsamling tillige med de portrætteredes historie. I det gode vejr nød vi som afslutning også en tur i den smukke park omkring museet.

Birthe Lippert

En temadag på skinner

”Da Damptoget kom herved” var titlen på temadagen den 20. september. Denne dag

var optakten til arrangementet en tur med udflugtstog fra Nykøbing til Gedser. Efter en halv times kørsel, hvorunder der var tid til at nyde udsigten sammen med kaffe og rundstykker, ankom vi til Gedser bane-terræn. Her var der forevisning ved Egon K. Andreasen af remisen med de gamle lokomotiver og togvogne. Da vi var kommet tilbage i toget, orienterede museumsinspektør Thomas W. Lassen om stationsbyen i den lokalhistoriske forskning, og hvad der skete med de tidligere landbyer, da jernbanen kom.

Efter frokostpausen, hvor vi blev vel betjent af togets frivillige personale, fortalte planlægningssekretær Frank V. Nielsen om Nr. Alslev kommunes tre landsbyer, Orehoved, Nr. Alslev og Eskilstrup, der blev til stationsbyer, og hvad det kom til at betyde for lokalsamfundet. Det sidste bidrag ydede lektor Søren Kolstrup, der med udgangspunkt i jernbanedriftens materielle side, berettede om togfabrikken ”Vulcan” i Maribo og dens dynamiske ophavsmand C.F.Kiehn omkring århundredskiftet.

En charmerende og sikkert mindre kendt del af Nykøbing, den relativt lave, gamle bebyggelse ved åen, hvor man i bil er nødsaget til at skynde sig langsomt på de toppelede brosten. (Foto: Johs. Møller).

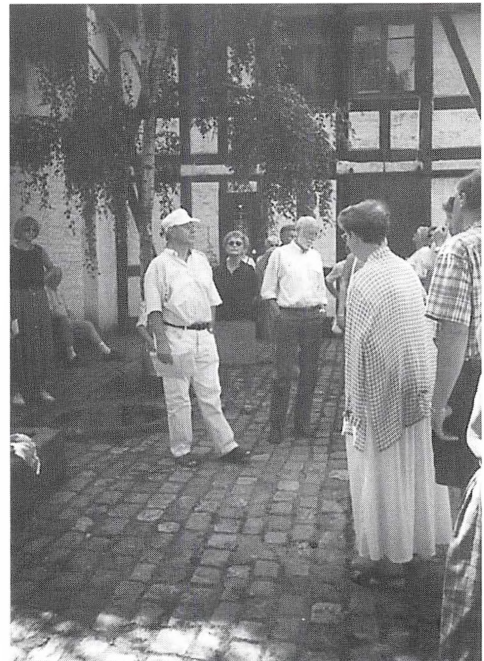
Det lille veteranog fløjtedes til afgang sidst på eftermiddagen for dens passagerer, der alle var blevet en god dags oplevelser rigere.

Birthe Lippert

Byvandring i Nykøbing

Endnu under hedeølgen samledes om eftermiddagen den 23. august byvandringens deltagere i Folketidendes kantine til husets kaffe. Efter kaffen orienterede Arne Heyn på sin levende måde om byens historie. Derpå førtes de mange deltagere under hans kyndige ledelse rundt i det gamle Nykøbing, herunder også på steder, som ikke alle havde set tidligere. Undervejs nød vi godt af Arne Heyns overblik og gedigne viden om byen før og nu, dens udvikling og ledende skikkelser. Trods varmen blev det en fin eftermiddag med en tendens til at søge skygge ved ophold, når en velopløst kommentar og/eller god historie skulle fortælles på rutens mange seværdige steder.

Poul Hansen

Arne Heyn fortæller på en skyggefuld plet ved Staldmestergården om den og det gamle slot under byvandringen i Nykøbing. (Foto: Johs Møller).

”Gedelunden”

- en forsvunden middelalderlandsby i Toreby sogn

af Marit Zimmermann

Vidnesbyrd om nu forsvundne landbebyggelser fra middelalderen er overleveret på forskellig vis. Nogle er overleveret i form af et marknavn, andre er nævnt i kong Valdemars Jordebogs Falsterliste og atter andre ser dagens lys en forårmorgen, da marken bliver pløjet. Det sidste var tilfældet, da Museet Falsters Minder blev opmærksom på en forsvunden middelalderbebyggelse i Toreby sogn(1) nær Fuglsang Gods på Lolland.

Hvorfor grave og hvorfor på ”Gedelunden”?

Falsters Minder modtog i foråret 1994 og igen det følgende forår et varieret genstandsmateriale bestående af keramik, dyreknogler, brudstykker af jernknive, mønter og diverse metalstykker opsamlet af to arkæologistuderende på ”Gedelunden”, en ca. 36 ha stor mark under Fuglsang Gods.

Ud fra den fundne keramik var det tydeligt, at det drejede sig om resterne af en middelalderlig landbebyggelse. Den store mængde fund i pløjelaget viste, at pladsen var i fare for at forsvinde og at udgravning var nødvendig.

Gennem arkæologiske undersøgelser og den efterfølgende bearbejdning kan de nedlagte bebyggelsers udviklingshistorie beskrives, og det liv, der har foregået i dem, belyses. Bebyggelsesundersøgelser forsøger at afklare spørgsmål angående

den enkelte gårds indretning, bygningernes konstruktion, dagliglivet på landet, landsbyens struktur, marksystemer og resourceudnyttelse, ændringer i bebyggelsens placering eller størrelse gennem tid, samt forholdet til de øvrige bebyggelser i området.

Denne lokalitets beliggenhed nær Guldborgsund og ca. 800 m syd for det middelalderlige voldsted Gammelholm, det ældste Fuglsang, var interessant. Spørgsmålet, om der var en forbindelse mellem bebyggelsen på ”Gedelunden” og det gamle voldsted, var nærliggende.

Udgravningens forløb og resultater

Formålet med udgravningen af ”Gedelunden” var i første omgang at konstatere, hvad og hvor meget der var bevaret under muldlaget, for siden at kunne vurdere, hvilke spørgsmål pladsen kunne belyse.

Fig. 1. Som afslutning på arkæologistudiets første år deltager de studerende i en udgravning. Universitetet ansætter en ældre studerende, som underviser. De studerende får, ud over den første erfaring med udgravning, også et indblik i, hvordan et museum fungerer. Foto: Erik Hvidt-Christensen, Falsters Minder.

Efter aftale med det Classenske Fideikommiss og forpagter Hans Arnhung foretog Falsters Minder en mindre prøveundersøgelse i efteråret 1995. Det var ikke muligt at prøvegrave hele det berørte område, da en del af marken lå i kløver. I 1996 vendte museet derfor tilbage og havde denne gang mulighed for at undersøge et større område bl.a., fordi en gruppe studerende fra Københavns Universitet deltog.

Ved udgravningen blev muldlaget fjernet i ca. 160 cm brede grøfter med en rende-graver. Spor efter jordgravede stolper samt affaldshuller fyldt med måltidsrester og ituslået keramik blev registreret og udgravet. Et større område blev frilagt, hvor

det, på baggrund af anlæggene i grøften, synes muligt at fange større sammenhængende strukturer, som kunne afsløre grundplanen af en bygning.

At der har eksisteret en bebyggelse på "Gedelunden" i middelalderen, er der på baggrund af undersøgelsen ingen tvivl om. Men århundreders nedslidning og især effektive landbrugsmaskiner har lidt efter lidt slettet sporene. Sten, der måske i middelalderen indgik i bygningers stensyld, er med stor sandsynlighed fjernet for at ende i det stengærde, der omgiver marken i dag. Tilbage var kun enkelte spredte stolpehuller af ringe dybde samt et antal affaldshuller, der på baggrund af keramikken kan henføres til middelalderen.

Fig. 2. I løbet af de 3 uger, udgravningen varede, fik vi bl.a. besøg af en skoleklasse. Formidling er en vigtig del af museets arbejde, også i felten. Foto: Erik Hvidt-Christensen, Falsters Minder.

Mulighederne for at belyse spørgsmål om bebyggelsens størrelse og karakter er, på baggrund af de ringe bevaringsforhold og især de manglende bygninger, hegn m.v., selvfølgelig begrænsede. Men materialet fra affaldshullerne er værdifuldt i sig selv. For eksempel vil keramikken kunne indgå i større lokale og regionale analyser med henblik på at skabe en finere keramikronologi og dermed et bedre dateringsgrundlag, en nødvendighed for forståelsen af den middelalderlige landbebyggelses udvikling.

En forsvunden landsby i Toreby sogn

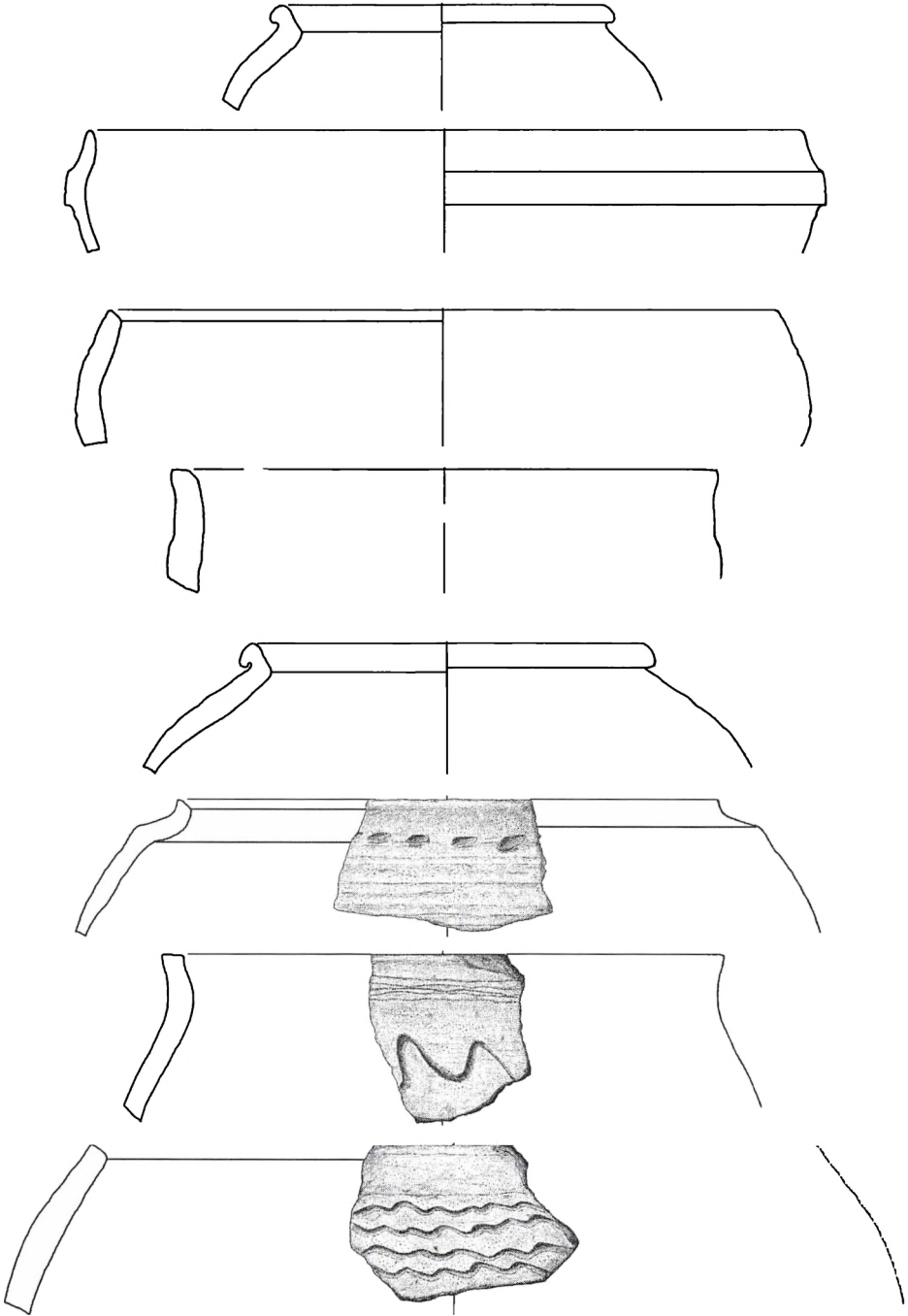
I en lokalhistorisk sammenhæng er konstateringen af en middelalderlig landbe-

byggelse på "Gedelunden" interessant. Desværre er det ikke muligt at arkæologisk vej at afgøre, hvorvidt det drejer sig om en enkeltliggende gård eller en større landsby. Sandsynligvis har der i middelalderen eksisteret en landsby i området, hvis jord siden er lagt under Gammelholm, det ældste Fuglsang.

Fig. 3. Eksempler på keramikken fra "Gedelunden". Den såkaldte Østersø-keramik, en fladbundet kartype, ofte dekoreret med bølgelinier; findes i områderne omkring Østersøen. Keramikken blev gennem mange år anset for at være slavisk, men man mener i dag, at den er lokalt fremstillet. Tegner: Niels Levinsen, Falsters Minder.

0 10 cm

Der er ingen tvivl om, at 1300-tallets agrare krise og en generel affolkning har været væsentlige årsager til landsbyndelæggelserne. Affolkningen er sandsynligvis forværret af Den sorte Død omkring 1350. Men hvilke bebyggelser gik det ud over? Falsterundersøgelsen(2) viser, at de landsbyer, der forsvandt i senmiddelalderen, med få undtagelser alle var torp-bebyggelser. Det var udflytterlandsbyer, der opstod fra det 11. til det 13. århundrede som aflæggere af eksisterende landsbyer. I betragtning af, at udflytterbyerne ofte lå på marginaljorder, og at de gerne var mindre end andre landsbyer, er det måske naturligt, at det var netop disse bebyggelser, som i krisetider bukkede under. Bebyggelserne blev lagt sammen eller flyttet tilbage til moderbyen dvs. den by, hvorfra udflytningen var sket. De nedlagte bebyggelsers agerjord blev i reglen lagt til andre landsbyer eller under nyoprettede hovedgårde.

I Fuglse og Musse herreder på Lolland findes udflytterlandsbyer med torp-endelsen ligesom på Falster. I Toreby sogn er Sløsserup et eksempel på en torp-bebyggelse, der stadig eksisterer, mens Opperup Agre, overleveret på et udskiftningsdokument(3) fra 1818, antyder en nu forsvunden middelalderlandsby. Marknavnet Opperup Agre og bebyggelsen på "Gedelunden" findes nær hinanden på det nuværende Fuglsangs jorder, henholdsvis nord og syd for Koållen. Det er derfor fristende at opfatte "Gedelunden" som identisk med landsbyen Opperup.

Opperup kan være opstået som udflytterby fra det nærliggende Flintinge. Endelsen -inge anses for at være førvikingetidig, og området omkring det nuværende Flintinge har allerede i forhistorisk tid haft trafikal betydning. Et vadested ved Flintinge er dateret til vikingetid, og åen, som muligvis har været sejlbare, har navn

efter bebyggelsen. Dette antyder en bebyggelse af høj alder.

Bebyggelsen på "Gedelunden" ligger i udkanten af Toreby sogn ved Frejlev Mose, hvor sognegrænsen mellem Toreby og Kettinge sogne løber. Den marginale placering på grænsen mellem to sogne kan meget vel være medvirkende til, at netop Opperup nedlægges.

At Opperup hører til typen af udflytterbyer, der er opstået og nedlagt i løbet af middelalderen, modsiges heller ikke af dateringen. En større analyse af fundmaterialet fra "Gedelunden" er ikke foretaget. En datering af bebyggelsen må derfor blive overordnet. Østersøkeramikken benyttes fra 1000-tallet og muligvis et stykke ind i 1300-tallet. De fundne borgerkrigsmønter hører til i slutningen af 1200-tallet og første tredjedel af 1300-tallet. Ingen fund kan med sikkerhed tilskrives vikingetiden. Bebyggelsen eksisterer i al fald i slutningen af 1200-tallet og et stykke ind i 1300-tallet.

Gammelholm, det ældste Fuglsang

Den tætte relation mellem marknavnet Opperup Agre, bebyggelsen på "Gedelunden" og det middelalderlige voldsted Gammelholm beliggende under Fuglsang Gods i Toreby sogn sætter tankerne i gang. Desværre ved vi ikke hvor gammel det ældste Fuglsang er. I følge Trap Danmark 1967 nævnes Fuglsang første gang i 1403.

Toreby sogn er det største sogn på Lolland og dens romanske kirke er usædvanlig stor (4). Den ofte konstaterede sammenhæng mellem den lokale stormand og kirkebyggeri betyder måske, at grundlæggeren af Toreby kirke skal findes blandt beboerne på det middelalderlige voldsted Gammelholm. Men hvorfor her? Gammelholms placering nær Guldborg-

Fig. 4. Det fredede voldsted Gammelholm. Foto: Erik Hvidt-Christensen, Falsters Minder.

sund med direkte adgang til Østersøen, men alligevel beskyttet af Bredningen, har været ideel i forhold til både fredelige og mindre fredelige kontakter med omverdenen. De måske vigtigste forudsætninger for en stærk position i vikingetid og middelalder.

Noter

- 1) Falsters Minders arkæologiske ansvarsområde dækker de fire Falster-kommuner deriblandt Nykøbing kommune, hvorunder også Toreby sogn på Lolland hører.
- 2) Falsterundersøgelsen bd. 1-2. Det nordiske Ødegårdsprojekt publikation nr. 16. I kommission hos Landbohistorisk selskab. Odense 1989.
- 3) Arkivoplysning Falsters Minder
- 4) Danmarks Kirker, Maribo Amt ved Otto Norn og Aage Roussell. København 1951

Året rundt på Falsters Minder 1996

Af Liselotte Mygh

1996 var på godt og ondt et særdeles atypisk år på Falsters Minder. På ondt forstået således at arbejdet var præget af en delvis rømning af såvel udstilling som kontorer på grund af det forestående voldsomme restaureringsarbejde, bygningen skulle underkastes umiddelbart efter nytår 1995. På godt, fordi det mangeårige problem med revnedannelsen nu endelig

synes at stå foran en løsning, trods endnu uløste økonomiske problemer.

Dette forhold betød desværre, at en stor del af de begrænsede medarbejderressourcer var bundet til dette forberedende arbejde, og denne kendsgerning har naturligvis måttet præge det uadvendte, formidlende arbejde i form af færre aktiviteter.

Imidlertid skulle det lykkes at indfri et længe næret ønske om at kunne præsentere museets 1700-tals Cembalo og dets formåen, der nu også kan høres på CD og kassetiebånd, som begge kan købes på museet.

Præsentationskoncerten fandt sted i Musiksalen på Fuglsang den 14. juli, hvor de tre udøvende musikere, Ulla Kappel (cembalo), Regine Thorlund Bertelsen (mezzosopran) og Mads Johansen (traversfløjte), gav eksempler på den indspillede 1700-talsmusik.

Indspilningen var foretaget til ære for Falsters Minders mangeårige formand, P. Drachmann, som her af Liselotte Mygh får overrakt CD nr. 1.

Nykøbing F. Festuge blev fra Falsters Minders side markeret med gadehandel og falbydning af "gammeltags" varer fra Den gamle Købmandshandel - et arrangement der var med til at sætte liv i Langgade og sætte fokus på den forholdsvis nyåbnede museumsafdeling.

I Den gamle Købmandshandel blev børnene indbudt til at leve sig ind i gammeldags købmandsskab via nogle til lejligheden udarbejdede opgaver. Tilbuddet vandt stor tilslutning og blev afsluttet med præmieuddeling til de tre bedste besvarelser.

Et ekstraordinært tilskud fra Storstrøms Museumsråd gjorde det muligt at invitere børn (i alle aldre) til et par særakiviteter i efterårsferien. Her instruerer Thomas Gudmundsen i, hvordan man iklæder 1800-tals tinsoldater den korrekte uniform m.v. Det var en uhyre koncentration, der blev lagt for dagen, og børnene hjemførte stolte deres produkt.

Den permanente udstilling blev fornyet med opstillingen af et sovekammer, som det har set ud i købstaden omkring århundredeskiftet.

I værelset er en moder og de to større børn - hvoraf kun det ene ses - i færd med at blive klædt på i samtidigt tøj, bl.a. livstykke med elastik til de påknappede, håndstrikkede strømper.

Med køb af billet til Falsters Minders udstillinger var det i efterårsferien 1996 i tilgift muligt at komme på besøg "bag murene" på museets værksted, hvor genstandene bliver rengjort, nummereret, registreret og pakket, før de bliver udstillet eller sat på magasin.

I nordsiden af Aastrup Ås udgravede Falsters Minder i foråret 1996 skelettet af en yngre kvinde. I nærheden af skelettet fandtes gruber med mere end 5000 år gamle lerkar. Keramik af samme slags som kendes fra stenalderens dysser og jættestuer i Halskov Vænge. Måske har kvinden set stengravene blive opført.

Flere skoleklasser fandt vej til Falsters Minders udgravning syd for Koalléen ved Fuglsang i efteråret 1996.

Tragisk hændelse - med glædeligt efterspil

af Thomas W. Lassen

Maribo, den 1. juni 1896:

"Saa godt som alle Byens Borgere og nogle af Egnens større og mindre Landmænd samt Malermestre fra andre Byer vare i Dag samlede om den forulykkede Malermester Schultz' Baare. Det kunde jo ikke være andet, end at denne Jordefærd maatte præges af mere Vemod, Deltagelse og Medfølelse end saa mangen anden, naar der ses hen til, hvor pludselig og mærkelig Ulykken var og hvor afholdt den afdøde havde været."

Malermester Frederik Schultz (f. 1835) var en af Maribos kendte skikkelser, der i 1860 havde nedsat sig som malermester i byen. Han var søn af sadelmager Schultz, der var indvandret fra Tyskland, og først bosatte sig i Vesterborg og fra 1834 i Maribo. Referatet af maler F. Schultz' begravelse omtaler også salmerne og de signerede kranse, bl.a. fra Malermestrenes Centralforening. Og i dagens anledning vejede flagene på halv stang fra byens ejendomme, som en sidste ære for afdøde.

Men hvad var det for en mærkelig ulykke, der var sket? Herom beretter avisen - igen Lollands-Posten - for tirsdag den 26. maj 1896:

"I Formiddags ved Ellevetiden trak en Tordenbyge, ledsaget af Hagl, tværs over Lolland og berørte ogsaa Mariebo Sø. Under Bygen, der for øvrigt kun var meget kortvarig, observeredes en Skypumpe over Søen, i Nærheden af Romsø. Til al Ulykke naaede Skypumpen en Baad, i hvilken Malermester Schultz og Søn opholdt sig; den laa i Sivene paa den sydøstlige del af "Præstø" og da det var begyndt at regne, vare de krøbne ned under en Presenning uden at ane den sig nærmende Fare.

Baaden førtes af Skypumpen ca. halvt hundrede Alen eller mere ud i Vandet, hvor den kæntrede, saa at Fader og Søn kom i Vandet. De klyngede sig saa længe som muligt til Baaden, men da den begyndte at synke, bestemte de sig til at svømme ind til "Præstø", hvorfor Maler Schultz afførte sig nogle af sine Klædningsstykker, som Sønnen slæbte med sig, for at Faderen kunde have dem, naar de naaede Land; han maatte dog atter slippe Tøjet, da Kræfterne begyndte at svigte.

Side om Side arbejdede Fader og Søn sig langsomt fremad; pludselig bemærkede denne sidste, at Faderen var borte - i det samme gik han selv ned, men heldigvis saa nær Land, at han kunde bunde og

Pavillionen i Bangs Have. Maleri af F. Schultz fra 1860'erne, som ved testamentarisk gave fra familien er tilgået Stiftsmuseet. (Foto: LFS)

derved naa ind. Fra Romsø havde nogle Folk observeret Ulykken og ilede til i en Baad; de søgte efter Schultz, men kunde ikke finde ham. Antagelig har den ikke stærke Mand faaet Krampe af Overanstrengelse. Mændene roede saa den unge Schultz over til Badehusene, paa Sygehuset fik man ham bragt lidt til Kræfter og det blev saa hans Lod at bringe det sørgelige Budskab til Moderen og Søsteren. At Fortvivlelsen blev stor i det tidligere saa lykkelige Familiehjem, siger sig selv - et Slag, der rammer saa pludselig, rammer dobbelt haardt. Liget er nu fundet.

Malermester Schultz var en af alle agtet og afholdt Mand og en Pryd for sin Stand. Med en sjælden Kærlighed omfattede han sit Haandværk, der jo ligger saa nær op ad Kunsten, at man ikke altid ved, hvornaar Haandværkeren holder op og Kunstneren tager fat. Meget dygtigt, kunstnerisk og samvittighedsfuldt Arbejde stammende fra Schultz' Haand pryder mange hjem i Mariebo og Omegn, og dygtige Elever ere udgaaede fra hans Værksted." ...

"Mange af den Art som Malermester F. Schultz vilde højne Haandværkerstanden."

*Maler F. Schultz, der 1896 omkom ved en pludselig og mærkelig ulykke på Maribo Sønderø.
(Foto: LFS)*

En pludselig opstået skypumpe havde således forårsaget den sørgelige ulykke på Maribo Sønderø, der kostede Schultz livet, og det skønt avisens vejrberetning fra Meteorologisk Institut samme dag kunne melde om høj barometerstand og svag vind og mildt vejr over hele Danmark.

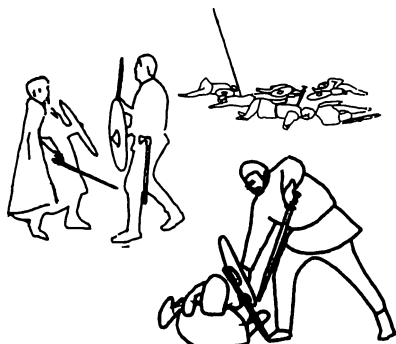
Livet gik videre for familien, som det måtte, og sønnen Poul Schultz (f.1875) drev malerforretningen i Østergade videre i moderens navn, indtil han 1901 overtog den for egen regning.

Afdøde maler F. Schultz havde, som det nævnes i avisen, et eftermæle som en al-

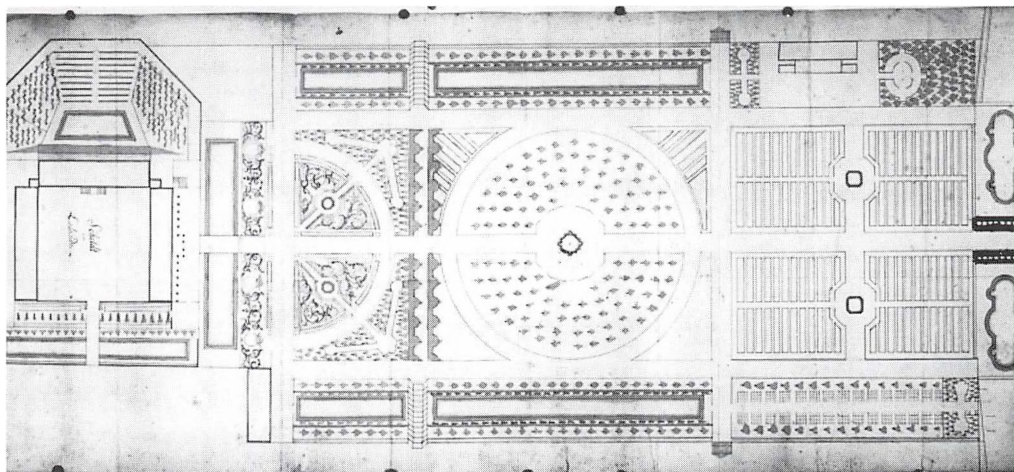
sidig og dygtig håndværksmester, der foruden almindeligt malerarbejde udførte dekorationsarbejder bl.a. loftsdekorationer og udsmykninger. Det der dog nok især har sikret hans ry, og gjort at han endnu idag er kendt, er den række af Maribo-malerier, som han gennem årene frembragte. Den kunstneriske produktion, der vel er at betragte som fritidsmaleri, havde også andre udtryk. Allerede 1860 hvor Schultz annoncerer i avisen, anbefaler han sig med malede portrætter, og 1883-84 udfører han et stort rundmalet panorama af Stockholm og omegn, som blev vist ved udstillinger. Mest kendt er malerierne af gadepartier og huse og mennesker i hjembyen, og en noget patetisk eftertid har endog villet give ham titlen "Maribos historiemaler". Lolland-Falsters Stiftsmuseum ejer flere af Schultz' malerier, bl.a. det kendte og ofte afbildede, store prospekt af Maribo set fra domkirkens spir, malet 1868. Dette og de øvrige Maribo-malerier er rige på detaljer, og mange fine iagttagelser, som gør dem aldeles uvurderlige for lokalhistorien. Også i privat eje findes endnu malerier af F. Schultz, af stor interesse for byens historie og udvikling. Og Stiftsmuseet er til stadighed interesseret i at få oplysninger om sådanne billeder.

En uventet tilvækst af malerier og familieoplysninger om Schultz har museet netop fået ved testamentarisk gave, hvori blandt det her viste, meget fine stemningsbillede fra Bangs Have med skovpavillionen ved indgangen til det nuværende Frilandsmuseumsområde. Denne glædelige gave til museet har aktualiseret historien om den tragiske hændelse for 100 år siden.

Billedkavalkade 1996 Lolland-Falsters Stiftsmuseum

Forårets og sommerens særudstilling viste resultaterne af de foregående års arkæologiske udgravninger ved Hejrede Vold og Søholt. "Volden på udstilling" var udarbejdet i samarbejde med Lollandsprojektet, der foruden moderne udstilingsudstyr også havde udarbejdet modeller og plancher og videofilm til udstillingen. "Volden på udstilling" blev efterfølgende vist på Storstrøms Amtsrådhus.

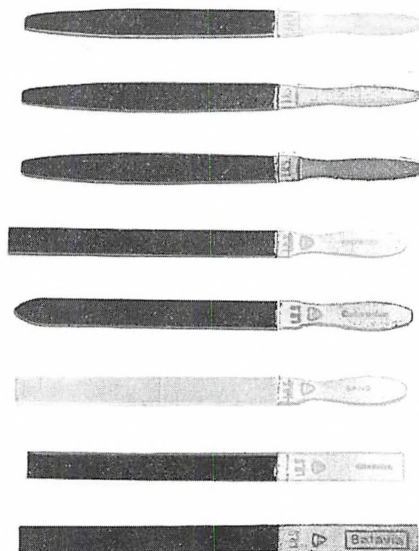

I forbindelse med restaurering af herregården Søholts barokhave er foretaget arkæologiske undersøgelser som led i planlegningsfasen ved have-restaureringen. Grundplanen i barokhaven fra ca. 1700 er velbevaret, og den bedste støtte i det videre arbejde er derfor ikke arkæologien, men det eksisterende arkivmateriale. Tegning af Søholt haveplan fra 1700-tallet i Det kongelige Bibliotek, Håndskriftafdelingen.

Flere byggearbejder i Sakskøbing har i årets løb givet anledning til arkæologiske undersøgelser. Ved nedrivning af bebyggelse ved kirken fandtes spor af mange begravelser; og i forbindelse med nybyggeri Torvegade 6 (billedet), blev spor af middelalderlige bygningslevn undersøgt. Her fandtes bl.a. en mønt fra Christoffer 2.s tid (beg. af 1300-årene).

Stiftsmuseet er i året begyndt en indsamling af produkter og dokumentation om virksomheder på Lolland. Under fællestitlen "Made in Lolland" sættes fokus på produkter og varer, der eksporteres og kendes ud over landsdelens grænser: Her et lille udsnit af OTAs produkter fra fabrikken i Nakskov fra 1970'erne.

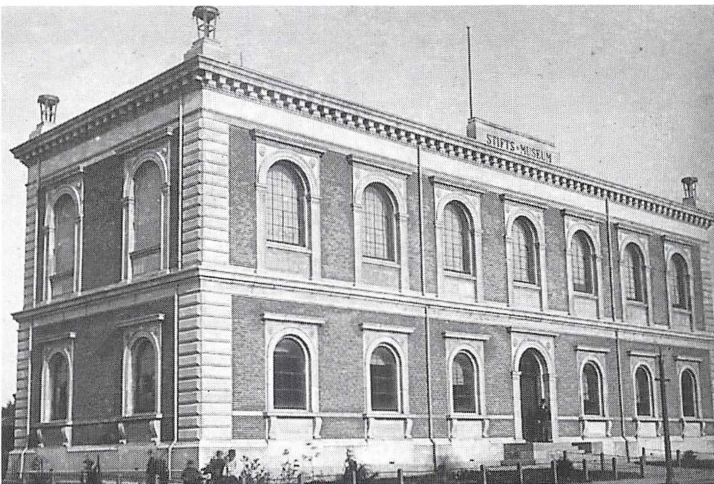
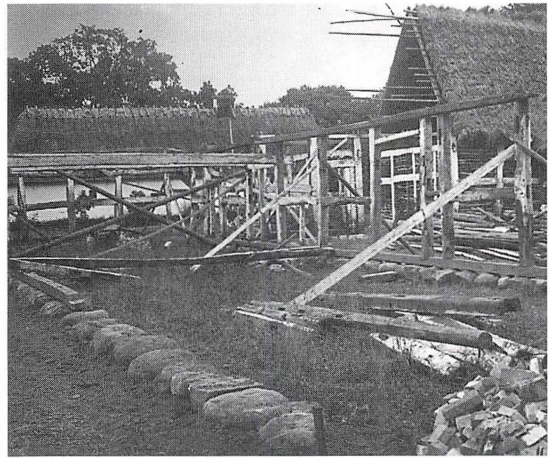

En anden, mere lokal fabrikation, som dog er forhandlet og brugt over hele landet, er den produktion af strygespån eller strygestikker, der er foregået i Thorslunde ved Holeby. Strygestikker var før i tiden helt uundværlige ved alle former for arbejde med le. Produktionen ved Thorslunde Trævarefabrik startede i 1923, og nåede i 1950'erne et omfang af 300.000 stk. årligt. Udsnit af reklametryksag ca. 1955 viser de dengang producerede typer af strygespån.

For bevilling fra Sonning-Fonden er der på Frilandsmuseet indledt et meget påkrævet istandsættelsesarbejde på Falstergården. Bindingsværkets fodtømmer er mange steder så råddent, at udskifning med nyt egetræ er nødvendig. Stemningsbilledet er fra genopførelsen af Falstergården på Frilandsmuseet 1929-30, hvor store dele af fodtømmeret blev erstattet med det fyrretræ, der nu igen må udskiftes på grund af nedbrydning.

Som testamentarisk gave har museet modtaget et meget fint standur fra 1770 udført i Maribo af H.W. Kaalund. Muligvis er der tale om urmagerens eget ur, for på en indsat navneplakette står Hans Wilhelm Kaalund og Ide Sophia Fleneman 1770, der var året, hvor Kaalund tog borgerskab som urmager i Maribo. Den vippende fugl over urskiven er karakteristisk for tiden, og indskriptionen lyder: *Wolemus Ad Aeterna Gaudia: Flyvor Til Dend Himmelske Glæde.*

Stiftsmuseets egen historie er til stadighed et emneområde, hvor hver ny information er vigtig, som brikker i en mosaik. Stor var derfor overraskelsen, da museet fra Axfaldsregion Syd i Vojens (!) modtog et stort hyldestalbum fra grundlæggeren Lauritz Schrøders 50 års borgerskabsjubilæum 1895 i Maribo, omfattende hele familiens historie, og bl.a. også dette hidtil ukendte fotografi af museumsbygningen 1893. Hvordan familiens fotoalbum er havnet i Sønderjylland er en gåde, der nok ikke lader sig løse.

Lolland-Falsters lokalhistoriske arkiver

Birket Lokalhistoriske Arkiv
Birketlunden, Bandholmvej 104
4943 Torrig L.
Åbent hver tirsdag kl. 14-16 samt fra 15/9-15/5
tillige kl. 19-22 (dog ikke 15/12-1/1).
I øvrigt efter aftale.
Arkivleder Edel Kristoffersen - 53 93 70 48.

Falsters Egnshistoriske Arkiv
Frisegade 45
4800 Nykøbing F.
Åbent tirsdag kl. 10-12; torsdag kl. 14-16 samt 1.
mandag i hver måned kl. 19-21. I øvrigt efter aftale.
Arkivleder Liselotte Mygh - 54 85 26 71.

Fejøl Lokalhistoriske Arkiv
Centralskolen
4944 Fejøl
Åbent hver tirsdag juni-august og 1. tirsdag sept.-
maj, alle dage kl. 19-22.
Arkivleder Bjarne Madsen - 54 71 31 00.

Femøl Lokalhistoriske Arkiv
Femøl Skole
4930 Maribo
Åbent 1. tirsdag i hver måned kl. 19.30-22 fra
sept.-maj. (Lukket juni/juli/august).
Arkivleder Birgit S. Jensen - 54 71 50 36.

Holeby Lokalhistoriske Arkiv
Vestervej 70
4960 Holeby
Åbent hver onsdag kl. 15-17. I øvrigt efter aftale.
Tlf. 53 90 73 16
Arkivleder Helge Clausen - 53 90 03 17

Højreby Lokalhistoriske Arkiv
Troelsebyvej 1
4920 Søllested
Åbent mandag kl. 18-21 og torsdag kl. 15-18
Tlf. 53 94 11 41
Arkivleder Birthe Hansen - 53 94 18 11.

Idestrup Lokalhistoriske Arkiv
Idestrup Bibliotek, Kirkevej 5
4872 Idestrup
Åbent 1. og 3. tirsdag i hver måned kl. 17-19 eller
efter aftale.
Arkivleder Agnete Graae Jensen - 53 84 80 46.

Krumsøarkivet
Krumsøcentret, Krumsøvej 2
4894 Øster Ulslev
Åbent 1. og 3. mandag i hver måned kl. 17-19
Arkivleder Hans Andersen - 53 86 55 59.

Købelev Lokalhistoriske Arkiv
Ravnsborg Kommune, Stationsvej 4
4913 Horslunde
Åbent efter aftale
Tlf. 54 90 09 00
Arkivleder: Fra 1. januar 1998: Jens Erik Christ-
ansen - 53 93 56 49

Maribo Kommunes Lokalhistoriske Arkiv
Vestre Landevej 270
4952 Stokkemarke
Åbent tirsdag kl. 19-21 og torsdag kl. 15-17
Tlf. 53 91 12 72
Arkivleder H.C.Frederiksen - 53 88 10 78.

Nakskov Lokalhistoriske Arkiv
Jernbanegade 8
4900 Nakskov
Åbent tirsdag kl. 10-12 og torsdag kl. 16-18
tlf. 54 95 15 45
Arkivleder: Heidi Pfeffer - 54 82 80 35

Nysted Kommunes Lokalhistoriske Arkiv
Nysted Gl. Station, Jernbanegade 20
4880 Nysted
Åbent 1. og 3. tirsdag i hver måned kl. 19-21
Arkivleder Søs Lerche-Thomsen - 53 87 18 07.

Nørre Alslev Kommunes Lokalhistoriske Arkiv
Vaalse Vesterskovvej 2, Vaalse
4840 Nørre Alslev
Åbent 3. tirsdag kl. 19.30-21 og 1. fredag kl. 14-
16 i hver måned
Tlf. 53 83 10 99
Arkivleder Niels Frost - 53 83 21 51

Rudbjerg Lokalhistoriske Arkiv
Kappelvej 8, Kappel
4900 Nakskov
Åbent Hver mandag kl. 10-16 og hver onsdag kl.
19-21
Tlf. 53 94 80 60
Arkivleder: Vakant

Rødby Lokalhistoriske Arkiv
Kirkeallé 1
4970 Rødby
Åbent hver mandag kl. 10-12 og tirsdag kl. 14-18
Tlf. 54 60 15 31
Arkivleder Hans Ivar Bentsen - 53 60 14 30

Sakskøbing Lokalhistorisk Arkiv
Saxenhus, Juniorsgade 35
4990 Sakskøbing
Åbent hver 1. torsdag i måneden kl. 15-20; øvrige
torsdage kl. 15-18
Tlf. 54 70 43 95
Arkivleder Erik Larsen - 54 70 67 55

Skelby-Gedesby-Gedser Lokalhistoriske Arkiv
Gedser Bibliotek, Skolegade 2
4874 Gedser
Åbent hver mandag kl. 14-17 samt efter aftale
Arkivleder Ellen Krighaar - 53 87 91 97

Stubbekøbing Lokalhistoriske Arkiv
Biblioteket, Dosseringen 3
4850 Stubbekøbing
Åbent hver onsdag kl. 10-13 og torsdag kl. 17-19
Tlf. 54 44 15 29, lok. 28
Arkivleder: Karin Suhr Rasmussen

Tingsted Sogns Lokalhistoriske Arkiv
Trættevejen 47, Øverup
4800 Nykøbing F.
Åbent 1. og 2. mandag i hver måned kl. 19-21
samt efter aftale
Arkivleder Inger Strange - 53 83 92 12

Toreby Sogns Lokalhistoriske Arkiv
Åmarksvej 5,1.
4891 Toreby L.
Åbent 1. og 3. tirsdag i hver måned kl. 19-21
Arkivleder Jørgen Skafte; Tlf. Jesper Smith - 53
86 97 05

Væggerløse Lokalhistoriske Arkiv
Biblioteket, Stoubyvej 3
4873 Væggerløse
Åbent hver mandag kl. 9-11 samt 2. tirsdag i hver
måned kl. 17-19
Tlf. 53 87 72 84
Arkivleder Anni Piil - 53 87 72 05

Årbøger og andre udgivelser om Lolland-Falster

Årbøgerne

Årgang 1997 koster i boghandelen 130 kr. -
Medlemspris: 60 kr.

Årgangene 1990-1996: Boghandlerpris 120 kr. -
Medlemspris: 50 kr.

Årgange 1968-1989, undtaget 1972 kan endnu
leveres fra lager.

Boghandlerpris: 60 kr. - Medlemspris: 20 kr.
Tilbud: 20 forskellige årbøger af disse årgange
sælges samlet for 200 kr.

Fra lager kan ligeledes leveres et genoptryk af
Samfundets første årbog fra 1913.
Boghandlerpris: 40 kr. - Medlemspris 20 kr.

Lolland-Falsters Historiske Samfund er desuden
i besiddelse af få ældre og efterspurgte årbøger,
som hermed tilbydes medlemmerne til en styk-
pris á 80 kr. - Det drejer sig p.t. om årgangene:
1922-1966, - herfra undtaget årgangene 1926,
1937, 1946 og dertil 1967. Fra nogle årgange er
kun et enkelt eksemplar tilbage.

Andre udgivelser

Verner Hansen: Familiebruget på Lolland-Fal-
ster. Husmandsbevægelsen gennem 75 år, 6.
marts 1981.
Boghandlerpris: 40 kr. - Medlemspris: 20 kr.

A. F. Heyn: Nysted kommune - historisk set.
Boghandlerpris: 40 kr. - Medlemspris: 20 kr.

Register til årbøgerne 1913-88.
Medlemspris: 45 kr.

Resens Atlas, Lolland-Falster, m.fl.
Udg. af Henrik Hertig: Medlemspris 45 kr.

Til alle ovenævnte priser skal ved forsendelse
tillægges et gebyr på 20 kr.

Bestillinger

Henvendelse kan rettes til kassereren Gerda
Hansen, Vigvej 102, Vålse, 4840 Nørre Alslev,
tlf. 54 43 10 08.

Lolland-Falsters historiske Samfund

Oprettet 27. juni 1912

ÆRESMEDLEM

Fhv. redaktør Verner Hansen, Maribo

BESTYRELSEN

Formand: Johannes Nørgaard Petersen,
Maribovej 268, 4920 Søllested, tlf. 53 93 93 11.

Næstformand: Ole Munksgaard, Mågevej 8, Langø,
4900 Nakskov, tlf. 53 94 81 43.

Ina Antonsen, Nykøbingvej 65, Nørre Kirkeby,
4863 Eskilstrup, tlf. 53 83 64 28.

Hans Ivar Bentsen, Hagelundsvej 15, 4970 Rødby,
tlf. 54 60 14 30.

Poul Martin Hansen, Vigvej 102, Vålse,
4840 Nørre Alslev, tlf. 54 43 10 08.

Palle Sørensen, Skolevej 1, Frejlev, 4892 Kettinge
tlf. 53 87 36 40.

Rainer Rübenach, Knud Olsengade 18,
4840 Nr. Alslev, tlf. 53 83 45 16.

Kasserer (udpeget uden for bestyrelsen):
Gerda Hansen, Vigvej 102, 4840 Nørre Alslev.

Bestyrelsessuppleanter:
Frank V. Nielsen, Nørre Alslev Langgade 51, 4840
Nørre Alslev.

Bjarne Madsen, Storemosevej 109, 4944 Fejø,
tlf. 54 71 31 00.

Revisorer

Jens Larsen, Kirstinebergpark 18, 4800 Nykøbing F.
Mogens Petersen, Valnæsvej 16, 4840 Nørre Alslev.

Revisorsuppleanter

Hans Larsen, Saksøbingvej 60, 4880 Nysted.
Eigil Christensen, Strandvejen 31, 4880 Nysted.

Redaktionsudvalg

Poul Martin Hansen, Hans Ivar Bentsen, Ole Munksgaard, Johannes Nørgaard Petersen.

Arrangementsudvalg

Johannes Nørgaard Petersen, Gerda Hansen, Ole Munksgaard, Palle Sørensen, tilknyttet: Poul Martin Hansen.

PR-udvalg

Poul Martin Hansen, Ina Antonsen, Rainer Rübenach.

Tilsyn med mindesten

Johannes Nørgaard Petersen, Rainer Rübenach.

Repræsentantskabet for institutionen Statsminister

C. D. Reventlows Minde
Hans Ivar Bentsen.

Bestyrelsen for Lolland-Falsters Stiftsmuseum

Ole Munksgaard.

Årsberetning 1997

*til årsmødet den 16. april 1998
på Hotel Falster, Nykøbing F.*

Et velbesøgt Årsmøde og generalforsamling blev i 1997 afholdt 10. april på Ebsens Hotel i Maribo, hvor Arne Heyn bød velkommen og gav ordet til aftenens foredragsholder, Ove H. Nielsen fra Stiftsmuseet i Maribo, der talte om "Formidling af historie".

Efter foredraget afholdtes generalforsamling med Søren Daubjerg som dirigent. - Inden aflæggelsen af formandsberetningen udtalte Arne Heyn mindeord over afdøde æresmedlem J. Bek Petersen, som gennem sit lange liv havde været et ivrigt og trofast medlem af Samfundet. - Årsberetning og regnskab blev derefter overstået uden større diskussioner, og det samme gjaldt for de næste punkter, forslag fra medlemmer og fremtidig virksomhed.

Ved de efterfølgende valg til bestyrelsen ønskede Arne Heyn ikke genvalg, og i stedet valgtes Rainer Rübenach, Nr. Alslev. - I øvrigt genvalgtes Hans Ivar Bentsen og Poul Martin Hansen som bestyrelsesmedlemmer, Frank V. Nielsen som bestyrelsesmedlem og Mogens Petersen og Hans Larsen som henholdsvis revisor og revisorsuppleant.

Efter generalforsamlingen holdt den nyvalgte bestyrelse et kort konstituerende møde, hvor undertegnede blev valgt til formand og Ole A. Munksgaard til næstformand. Ved et følgende møde 13. maj fordeltes de øvrige poster og opgaver,

som det fremgår af oversigten andetsteds i årbogen.

I lighed med tidligere år blev der sammen med årbogen for 1996 udsendt en oversigt over det følgende års arrangementer, der blev gennemført som planlagt. Deres forløb behandles nærmere i en selvstændig artikel i nærværende årbog. - Med udsendelsen af denne årbog fulgte ganske særligt et hefte på 38 sider om "Falstergården" som medlemsgave, en følge af et meget generøst tilbud fra heftets forfatter og mangeårigt medlem af Samfundet fhv. lektor Reimer Hemmingsen, Silkeborg, der vederlagsfrit har skænket os restoplaget om sit barndomshjem.- Det takker vi meget for.

Atter i år må det bemærkes, at det er bestyrelse og kasserer, der har taget størstedelen af arbejdet ved arrangementerne. Det skylder vi ligeledes stor tak for. Den ikke alt for gode økonomi og det faktum, at det bliver stadig sværere at skaffe tilskud fra fonde etc., gør, at de fleste arrangementer ellers ikke kunne have været gennemført. Vi har ikke råd til at bruge betalte guider, foredragsholder osv. i større omfang.

Afsluttende må det dog siges, at vi har haft et godt år med gode og velbesøgte arrangementer.

Johannes Nørgaard Petersen

Driftsregnskab for regnskabsåret 1. april 1996 til 31. marts 1997

Indtægter:		Regnsk.95/96
Medlemskontingenter		62.690
	67.180,00	
<i>Tilskud:</i>		
Storstrøms Amt	5.000,00	5.000
» » , teknisk afd.	0,00	5.000
Unibank A/S	1.000,00	1.000
Berthou-Lehnske Fond	0,00	600
Kulturministeriet	4.450,00	0
Sparekassen Lolland	0,00	1.000
Det Classenske Fideicommiss	1.000,00	1.000
Den Danske Bank	500,00	500
Ravnborg Kommune	0,00	3.125
Arv (Boet efter H.J. Skoumann Ruus)	15.000,00	
	26.950,00	
Salg af egne bøger + registre	7.209,00	5.949
Renter	19,28	82
Porto ved indbetalinger	13.520,00	12.305
Indbetalt til udflugter	135.356,48	56.539
	250.234,76	
Kassebeholdning pr. 01.04.1996	33.752,37	29.677
	283.987,13	184.467
Udgifter:		
<i>Administration:</i>		
Kontorhold	9.784,43	8.070
Fotokopier og tryksager	240,00	3.864
Giro/bank-servicegebyr	198,00	273
Forsikring	268,00	268
Fortid & Nutid	185,00	185
Dansk Historisk Fællesforening	0,00	2.408
Bestyrelses- og kontaktmøder	936,00	1.626
Årsmøde i Historisk Fællesforening	0,00	1.718
Porto	11.611,43	10.790
	11.777,50	
<i>Årbogen:</i>		
Gæld fra årbogen 1995	20.000,00	10.000
Årbog 1996	78.607,25	63.969
Redaktionsudlæg	1.000,00	1.000
	99.607,25	
<i>Diverse:</i>		
Annoncer m.v.	529,50	250
Gaver	207,00	160
Tilbagebetalt kontingent	120,00	120
Indkøb af registre	1.250,00	
	2.106,50	
Udflugter og ture	150.148,78	45.213
<i>Kassebeholdning pr. 31.03.1997</i>		
Kasse	20,75	342
Sparekassen Lolland	144,80	145
Den Danske Bank	1.535,09	9.946
Giro	7.035,03	23.319
	8.735,67	184.467
	283.987,13	
Status pr. 31.03.1997		
	<i>Aktiver</i>	
Bogbeholdning	10.000	
PC'er + program	8.754,00	
Holcks Legat	500	
	19.254,00	

Undertegnede revisorer har gennemgået kassebog med tilhørende bilag. Sparekassebog, giro, bankbog og kassebeholdning er forevist.

Vålse, den 2. april 1997.

Hans Larsen
sign.

Mogens Petersen
sign.

Love for Lolland-Falsters historiske Samfund

§ 1.

Samfundets formål er at vække og nære den historiske sans ved at værne om Lolland-Falsters historiske minder og fremdrage den stedlige historie. Dets hjemsted er Maribo.

§ 2.

Formålet søges opnået ved udgivelse af en årbog og andre historiske skrifter samt, forsåvidt midlerne strækker til, ved afholdelse af offentlige møder med foredrag rundt om i stiftet, udflugter m.v.

Det er endvidere et formål at søge rejst og vedligeholdt sten til minde om historiske personer og steder.

Samfundet søger et samarbejde med lokalhistoriske arkiver og museer og ønsker at støtte lokalhistoriske aktiviteter på Lolland-Falster.

§ 3.

Medlemsbidraget fastsættes på generalforsamlingen. Man er stemmeberettiget 1 måned efter indmeldelsen. Alle medlemmer modtager gratis samfundets årbog.

§ 4.

Samfundets bestyrelse består af 7 medlemmer, hvoraf 4 indgår de lige årstal og 3 de ulige årstal. De vælges ved simpel stemmeflertal for 2 år ad gangen. Desuden vælges 2 suppleanter, hvor 1 afgår hvert år. Der vælges ligeledes 2 revisorer og 2 suppleanter ved skiftevis afgang.

Bestyrelsen konstituerer sig efter hver generalforsamling med formand, næstformand, kasserer og sekretær, og disse udgør et forretningsudvalg. Bestyrelsen udpeger en redaktør af årbogen i eller uden for sin midte.

Bestyrelsen nedsætter udvalg til at arbejde med samfundets aktiviteter, således redaktionen af årbogen, arrangementer, medlemshvervning med mere. Bestyrel-

sen kan i givet fald udpege interesserede medlemmer til udvalgene.

§ 5.

Generalforsamlingen indkaldes ved meddelelser i dagbladene eller ved direkte indbydelse, der sker mindst 14 dage forud. Forslag, der ønskes behandlet på generalforsamlingen, må være bestyrelsen i hænde mindst 1 uge før generalforsamlingen.

Den ordentlige generalforsamling afholdes i april. På denne aflægges bestyrelsen beretning om samfundets virksomhed i det forløbne regnskabsår, der løber fra 1. april til 31. marts, og fremlægger det reviderede regnskab. Endvidere foretages valg af bestyrelsesmedlemmer, bestyrelsessuppleanter, revisorer og revisorsuppleanter.

På generalforsamlingen forelægges den fremtidige virksomhed, over hvilken en plan udsendes til medlemmerne.

En overordentlig generalforsamling kan indkaldes, når bestyrelsen finder, at der er grund hertil, og skal indkaldes, når mindst 25 medlemmer stiller skriftlig forlangende derom, senest 1 måned efter at påkrav er fremsat.

Alle afgørelser på generalforsamlingen træffes ved simpel stemmeflertal. Vedtagelse af ændringer i lovene og om samfundets opløsning skal dog, for at være gyldig, ske på 2 umiddelbart på hinanden med mindst 14 dages mellemrum afholdte generalforsamlinger efter særlig derom udgået bekendtgørelse.

Ved beslutning om samfundets opløsning bestemmer den sidste generalforsamling, hvorledes den skal forholdes med de midler, samfundet til den tid måtte være i besiddelse af.

Lovene således vedtaget på generalforsamlingerne den 13. maj, den 2. juni 1986 og senest den 22. april 1993.

Person- og stednavneregister

- A**
Albuen 46, 54
Alstrup, Thomas, friv. bådmand, ... 51
Amerika 6
Andersen, Grete Tuxen 34
Andreasen Egon K., tidl. banemester 100
Arhning, Hans, forpagter 103
Arvé, Finn, katolsk sognepræst 83
Assisi 82
- B**
Bandholm 54, 84
Bang, Oluf, læge 18
Barlach, Ernst, tysk billedhugger 96
Bennetsen, Brian, bådfører, stationsleder 41, 49, 50
Bennetsen, Ejnar H. 49
Boesen, Martin Holm, bådmand 51
Boisen, Peter Outzen, biskop 10
Bornholm, ... 34, 35, 36, 38, 66
Boyhus, Else-Marie, mag.art. 6, 60
Bramsen, Hans, konsumtionsbetjent 56
Bretagne 10
Brinkaa, Th., motorpasser 41
Buch, Peter Rasmussen, bådmand 36, 42
Bzorek, Preben 49
Børgesen, Viggo Andreas, bådmand 37
Bøtø 44
- C**
Christensdatter, Maren 56
Christensen, Julius R., bådmand, motorpasser 36, 42
Christensen, Poul, tidl. amtsborgmester 7
Christensen, William, bådformand, stationsleder 41, 49
Christiansen, Albert, bådmand 37, 42
Clausdatter, Kirsten, enke 58
Clausen, Claus, konsumtionsbetjent 56
- D**
Dalowo 96
Danmark, ... 10, 14, 34, 50, 60, 64, 66, 67, 69, 71, 73, 78, ... 84, 99, 114
Dragsminde 52, 54
- E**
Elsborg, Bent E. J. 49
England 10, 40
- Erholdt, H., maskin. & telegr. 48
Erik af Pommern 96
Esbjerg 18
Eskilstrup 84, 87, 88, 89, 100
Euch, von, katolsk præst 78
Europa 10, 78
- F**
Fabricius, C. V., redningsbestyrer 36
Falster 35, 46, 84, 85, 88, 106
Fejøl 68
Femern 47
Femernbælt 46
Figura, Calistus, polsk pater 82
Flintinge 106
Fredericia 78
Frederiksberg, Kbhvn 78, 79
Frederiksborg amt 66
Frederiksen, forpagter 30
Frejlev 106
Fuglse herred 106
Fyn 33, 64, 69
- G**
Gammelholm 102, 106, 107
Gartig, Dan, bådmand 49, 51
Gdansk 97, 98
Gdynia 96, 99
Gedelunden 102, 103, 104, 106
Gedesby 35
Gedser 100
Gedser, ... 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 46, ... 48, 49, 50, 51, 70, 84
Gedser Odde, ... 35, 46, 48
Gedser Rev, ... 46
Glahn arkitekt 80
Glostrup 33
Gluud, murermester, Nakskov 80
Grønsund 46
Gudmundsen, Thomas 110
Guldborg 46
Guldborgsund 102, 106
Guldborgsund 49
Güstrow 96
Gåbense 84

H		K	
Haderup, E. J., læge	28	Kamien	96
Hagemann, Helge, cand. jur. et art.	60	Kattegat	42
Halskov Vænge	111	Kettinge	106
Hamburg	48	Kiehn, C. F., fabrikant	100
Hansen, Borris	49	Klausen, Lars, væver	29
Hansen, Hans August Frederik, opsynsm.	35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 47, 48	Klessens, J., pater, sognepræst	83
Hansen, Hans Peter, bådfører	36, 42, 46	Knudsen, J. M., krydstoldskipper	46
Hansen, Julius Richard, bådfmd.	37, 41	Knudsen, Niels P. O.	49
Hansen, Kaj E., bådmænd.	37, 40	Kolding	78
Hansen, Peter Paul, fhv. afd.leder	78	Kolobrzeg	96
Hansen, Poul Martin	99	Kolstrup, Søren, lektor	100
Hansen, Reinholdt, medstifter af Zonens Redningskorps	88	Koszalin	96, 99
Hansen, Sophie	31	Krabbe, Christine Marie, mag. art	5
Hansen, Svend Christian, kns.betj	56, 58	Krabbe, Jon, godsejer	5
Hare, Ane, forretningsdrivende	88	Krakow	81
Hare, Johannes, medstifter af Zonens Redningskorps	88	Kramnitze	46, 52, 58
Heidenheim, købmand	30	Kromelin, Jens Winther, tolder	56, 58
Heiligenhafen	48, 49	København	7, 14, 19, 23, 28, 31, 32, 33, 35, 64, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 78, 83, 84, 85
Henriksen, Jens, fmd. f. landbofor.	7, 8	L	
Herlufsholm	7	Larsen, Gudrun A. K.	45
Heyn, Arne	96, 99, 101	Larsen, P. L. L., bådmænd	36, 37, 42
Hirtshals	39	Larsen, Th. Ferd., bådmænd	37, 42, 45
Holbæk	33	Lassen, Thomas W. mus.insp.	100, 112
Holeby	6, 9, 11, 70	Lauritzen, Hans Christian, ingeniør	65
Holland	10, 14	Levinsen, Niels, tegner	10
Holte	81	Lild Strand	39
Hominde	52	Limfjorden	69
Horsens	78	Linken	96, 99
Horskjær, Steen, bådmænd	51	Lippert, Birthe	99, 100, 101
Hvidt, Kristian, historiker	66	Lolland	18, 33, 46, 67, 80, 102, 106, 107
Højsholdt, Paulus, sognepræst	82	Lolland-Falster	6, 40, 46, 60, 64, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79
Høng	16	Læsø	38, 49
I		M	
Irland	10	Mackeprang, Madam	30
J		Malling, Jens Peter, organist	24, 31
Jensen, Erich, tolder	53	Maria Gade, Maribo	80
Jensen, Hans, bådmænd	41	Maribo	6, 9, 20, 22, 23, 24, 26, 28, 30, 31, 54, 80, 81, 82, 83, 84, 99, 100, 112, 113, 114
Jensen, Niels Jørgen, bådmænd	49	Maribo amt	63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75
Jerusalem	98	Marielyst	50
Jessen, Georg, stiftsfysikus	28	Martinsen, Finn	49
Jessen, Kristian, stiftamtmand	25, 31	Masned Sund	84, 85
Johansen, Holger Chr. bådmænd	37, 41	Masnedø	86
Johansen, Karl, bådmænd	41, 42	Mortensdatter, Rasmine	56
Johansen, Knud, bådmænd	41	Mortensen, Lars Ole	49
Johansen, Leo Carl, bådmænd	45	Moss, Norge	45
Jylland	64, 69		

Musse herred	106
Muth, Michael, konsumtionskontrollør	56, 57
Mygh, Liselotte, museumsinsp.	108
Müller, P. C., forfatter	35
Møller, Mikkel, fattiglem	29
Møn	35, 36, 38, 49

N

Nakskov	20, 30, 54, 60, 64, 69, 70, 72, 73, 74, 77, 80, 83, 84
Navntoft, K. M. P., bestyrer	44
Neubrandenburg	96, 99
Neustadt	48
New York	66
Nexø	38, 44
Nielsen, Anders, Bådmand	51
Nielsen, Anders, tolder	5
Nielsen, Frank V.	84, 100
Nielsen, Hans, bådmand	41
Nielsen, Kim, bådmand	51
Nielsen, Ove H., museumsvejl.	99, 100
Nielsen, Valdemar, bådmand	41
Nordfalster	84
Nordsøen	42
Nordtyskland	10
Norge	45
Nr. Alslev	100
Ny Østergade, nuværende Mariagade, Maribo	80
Nyborg	34
Nykøbing F.	20, 23, 28, 33, 40, 64, 69, 70, 72, 73, 74, 80, 83, 84, 85, 86, 96, 100, 101, 109
Nyland, Nick, prakt. læge	18
Nysted	18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 60, 69, 70, 72, 74
Næstved	64
Nørre Alslev	70, 84, 86, 87, 88, 89
Nørre Vedby	87
Nørregade, Rødby	52, 56, 57, 59

O

Odense	18, 33, 78
Olsen, H.P., bådmand	37, 42
Olsen, Olav, tømrerm., Gedser	37, 43
Olsen, P., strandfoged, Bøtø	44
Opperup, nedlagt landsby?	106
Orehoved	84, 85, 86, 89, 100
Orehoved, Gammel	84
Orenæs	84
Ortved, Edv., katolsk præst	78, 79, 80, 81, 83
Oslo	48

Ottosen, Hans, bager	56, 57
Ottosson, Kurt Lindgaard	52
Oxe, Peder	34

P

Paris	10
Pedersdatter, Ulrica Maria	56
Pedersen, Thorvald, bådmand	51
Pederstrup	99, 100
Petersen, Bjarne, bådmand	51
Petersen, Christian,	31
Petersen, Henrik, bådmand	51
Petersen, Johannes Nørgaard	9, 100
Ploug, Jørgen, tolder	53
Polen	75, 78, 80, 83, 96, 98, 99
Pommern	96
Poznan	79
Præstø	19, 64, 65, 66
Præstø amt	64, 66, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 75
Paaske, Helge, fmd. f. husmandsfor.	7, 8

R

Raben, Amalie, komtesse	28
Raben, Frederik v., godsejer	19
Radsted	61
Raeder, Erich, tysk admiral	46
Randers	78
Rasmussen, Knud, kons.betj.	55
Rasmussen, Svend-Erik, bådfører	51
Riismøller, Peter, museumsdir.	63
Robin, Emile, legatstifter	45
Romsø	112, 113
Rosenkrantz, Palle, Krenkerup	61
Roskilde	84
Roskilde amt	66
Rudkøbing	39
Rusland	10
Rødby	52, 53, 54, 55, 56, 57, 84
Rødsand	34, 35, 36, 40, 43, 46, 47, 48, 49, 50
Råhavgård, Grønt Center	8, 9, 11

S

Sakskøbing	18, 20, 32, 33
Saxild, J. F., depart.chef	36
Schlüter, Poul, statsminister	8
Schmiegelow, H. C. F., kirurg	33
Schouv, sekretær	30
Schultz, Frederik, malerm.	112, 113, 114
Schultz, Poul, malerm., søn af F.S.	114

Schultz, sadelmager, fader til F. S.	112
Schwensen, Jens, byfoged i Nysted .21, 22, 23, 24, 25, ...	26, 28, 29, 30, 31, 32
Schönheyder Pulle	46
Sczcecin (Stettin)	96, 98
Sjælland	64, 69, 84
Sjællands Odde	39
Skagen	40
Skriver, Lauritz, slotsskriver	34
Sløsserup	106
Sofie, Frederik II's dronning	96
Sopot	99
Spodsbjerg	49
Stablewski, polsk ærkebiskop	79
Stegens Odde	49
Stettin	96, 98
Stockholm	114
Storstrømmen	86
Storstrøms amt	11, 12, 17
Stubbekøbing	48
Stutthof	99
Svendborg	78
Svendborg amt .64, 65, 66, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 75	
Sverige	75
Systofte	76
Sztutowo (Stutthof)	99
Søllested	70
Søndergade, Rødby	52, 55, 57, 59
Sønderjylland	71

T

Tannenberg	97
Tesdorph, Edw., godsejer	35
Teterow	96
Thorup Strand	39
Thyborøn	39
Tietgen, C. F.	85
Topsøe-Jensen, A. G., depart.ch.	38
Toreby	102, 104, 106, 107
Trier, Seligmann, apoteker	19
Tyskland	10, 28, 50, 112

U

U.S.A.	7, 10, 66
Ulrik III, hertug	96
Ungarn	10
V	
Vadstena	81
Valentin, byfoged	26, 30, 31, 32
Verhein, kat. sognepr.	81, 82
Vesterborg	79, 99, 100, 112
Vestergade, Rødby	52, 57
Vindeby	77

W

Wentorf, C., maler	61
Westerplatte	98
Wilhelm, J. N., distriktskir.	22, 28
Winding, toldforvalter	22, 24, 25, 30
Winther, Christian	31
Woss, tysk havnekaptajn	48
Wöldike, J., kapellan	35

Z

Zimmermann, Marit	102
-------------------------	-----

Ø

Ødbergesen, L. A., redningsbestyrer	36, 38, 44
Østen, Carl, fotograf	41
Østen, Hans Peter, bådmand	37, 42
Østergade, Rødby	52, 56, 57
Østersøen	50, 104, 107

Å

Aagaard, Caroline	19, 20, 21, 28, 32
Aagaard, Johannes, konsumtionsskriver	56
Ålborg	69
Ålborg amt .64, 65, 66, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 75	
Ålebæk, Møn	35
Ålholm	19, 21, 28
Aarestrup, Emil, læge	18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, ...
.....	25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33
Århus	78
Aastrup	111

